

10/1

भदनागेशप्रणीतसप्तसंस्थाप्रारंभः

356

31

श्रीगणेशाय नमः श्रीविजयादुर्गायै नमः यो यदिष्ट इष्टदस्तेन त्वं श्रीमल्लिकार्जुन ॥ सर्वसंस्थं गृह्यपाकयज्ञसंस्थास्तनोति ताः ३
अथ पाकयज्ञसंस्थानिरूप्यते तांश्च अष्टकापार्वणश्राद्धश्रावण्याग्रहायणीचैत्रीआश्वयुजीगितसप्तपाकयज्ञसंस्था इति सप्तैतानि गो-
तमः आग्रयणमष्टकाश्रावण्याश्वयुजीमार्गशीर्षपार्वणश्राद्धमित्यङ्गिरे मत्तानुसारिणः ननु त्रयः पाकयज्ञा इति सूत्रकृता स-
र्वेषां संस्काराणां पाकयज्ञत्वे किरियं त्यजेति नियमः कुत इति चेन्न सर्वेषां पाकयज्ञत्वेऽपि पाकयज्ञसंस्थत्वाभावात् तथा वायं निष्क-
षः पाकयज्ञसंस्थादिविधाः देवपितृभ्योऽहो तत्र देवाः पूर्वणस्यालीपाकश्रावण्याश्वयुज्याग्रयणमार्गशीर्षीरव्याः पंचचै-
त्र्यासहषड्वा पितृभ्यस्तु पार्वणपूर्वयुद्धम्यामन्वष्टक्यं मासिकाम्याभ्युदयिकमेकोद्दिष्टमित्यष्टौ माध्यावर्षासहनववा आ-
भ्युदयिकेकोद्दिष्टरहिताः षडित्येतयोः संस्थात्वाभावात् इत्यपरे इति अथाकारौ सच स्मर्यते गृह्याग्निमान्पाकयज्ञसंस्थाः वि ७
श्रावणमाचरेदिति अधिदेवाः सच परिशिष्टे वर्तते यत्र गृह्याग्निस्तत्साध्यं तत्रैवेवेरेदिति अथ कालविधिप्रयोगस्तत्तन्निस्त-
पणे प्रतिपाद्यते इति तत्रादौ सर्वदेवपाकयज्ञसंस्थाप्रकृतिभूतपार्वणस्थालीपारव्यसंस्थानिरूप्यते तत्र प्रथमतः दारभृकाले
निर्णयिते तत्र गृह्ये अथ पार्वणस्थालीपाकस्तस्य दर्शपूर्णमासाभ्यामुपवास इति तथा च गृह्यपरिशिष्टे अथ पार्वणस्थालीपाक-
स्तस्य दर्शपूर्णमासाभ्यामारंभ इति तथा च भगवान् पौर्णमासी तु संप्राप्ता या विवाहादनंतरं ॥ ततः प्रक्रम्य कुर्वीत स्थाली-
पाकं तु पर्वसु तत्र यद्यप्यभावात्स्याविवाहानंतरं पतेत् ॥ तथापि पौर्णमास्यादिस्थालीपाकक्रिया स्मर्यते बोधायनोपि सायं

प्रातः क्रियाणां तु सायमारंभ इत्येते पौर्णमासस्य दर्शस्य प्रारंभः पौर्णमासत इति ॥ अत्र प्रारंभः पूर्णमासत इत्यनेन समापनं दर्शत इ-
ति ज्ञेयं ॥ तस्य दर्शपूर्णमासाभ्यामिति गृह्यात् ॥ तत्र सायं प्रातर्होमात्मककर्मैकस्ववत् दर्शपूर्णमासात्मककर्मैककर्मैकमिति सिद्ध-
मिति ॥ चतुर्थश्च होममध्ये पौर्णमासी प्रोक्तो विशेषसाहभगवान् ॥ चतुर्थश्च होममध्ये तु प्राप्यते पूर्णिमायदि ॥ तत्रैव यागः कर्तव्यो-
त्यन्वाधानपुरःसर इति ॥ चतुर्थश्च होमः विवाहादि-क्तुर्धर्म इति प्यादि चतुर्थ इति हि होम इत्यर्थः ॥ यत्तु ॥ आपस्तंबोक्तचतुर्थश्च हो-
मारव्यकर्म ॥ तत्तच्छास्त्रिनामैव नुक्तं ~~मन्यतो ग्राह्यमिति~~ न्यायेन सर्वेषां वेतियथाचारकल्प्यमिति ॥ तादृशं पौर्णमास्याम-
धिमासप्रोक्तो ह स्पतिः ॥ नित्येनेमिजिकं कुर्यात्प्रयतः समल्लिख्य इति ॥ मल्लिख्य इति नूतनप्रारंभकालोपलक्षणं ॥ यत्तु ॥ आषा-
ढश्राद्धिमासश्च यदि प्रथमपर्वणि ॥ तथा मल्लिख्यः पौषो नान्वारंभणमिष्येत् ॥ गुरुभोर्गवयोर्मोद्व्यं च इत्सूर्यग्रहस्तथेति सं-
ग्रहकारवचनादितदालस्यादिना स्वकालानुक्रांतस्थालीपाकारं भविष्यं ॥ तथा चापरीर्कगर्गः ॥ नामकर्म च दर्शेष्टियथाकालं समा-
चरेत् ॥ अतिपातिसतितयोः प्रशस्ते मासि पुण्यम इति ॥ अत्र दर्शेष्टिग्रहणात्प्रादर्शस्थालीपाकः प्रशस्तकाले स्यात्तथा पूर्णमास-
स्थालीपाकः प्रशस्तकाल आरंभणीय इति भावो बोध्य इति ॥ यत्तु ॥ कालादर्श ॥ नामकर्म च जातिष्टिमिति पाठ इति ॥ तन्न युक्तं ॥ प्र-
योगत्वेऽस्मिन् प्रकरणे लिखितत्वात् इति ॥ तत्र पौर्णमासस्थालीपाकारं भविष्यः ॥ पौर्णमास्यादर्शपूर्णमासस्थालीपाकाचारंभणे
आचमनादिदेशकालकीर्तनोत्तरीपरमेश्वरप्रीतिकामो दर्शपूर्णमासाभ्यां स्थालीपाकाभ्यां यद्येति संकल्प्य तदानीमेव पुनः

इदानीं पोर्णमासे स्थानयस्य इति संकल्पपूर्वकं पोर्णमासस्थालीपाके यथाविधि कुर्यादिति केचित् ॥ अन्ये तु ॥ उक्तानि वैतानिकानि गृह्य
णि वक्ष्याम इति गृह्यपरिभाषासूत्रे श्रौतसंबंधदर्शनादृष्टं पूर्णमासावाप्यमानो न्वारंभणीयामग्नाविष्णुसरस्वतीसरस्वानग्नि
भर्ग्या इति श्रौतसूत्रोक्तदेवताचतुष्टौ देशेन चरुहविषानामगोत्रेण यागं समाप्य तदानीमेव पोर्णमासस्थालीपाकसंकल्प्यादियथा
विधिकुर्यादित्याहुः ॥ इदमेव युक्तमिति याज्ञिकामन्यत इति ॥ यदायमन्वारंभणीयेष्टियेथोक्तकालानुपक्रांतनिमित्ततयान्यस्मिन्
शुद्धकाले ॥ नुष्ठेयं यातदाविशेषः स्मृत्यंतरे ॥ आरंभकाले दुष्टेष्वेव न्मासस्थालीपाकस्तदा ॥ शुद्धकाले तु कर्तव्याविभ्रंष्टेष्टिप्रपूर्व
केति ॥ विभ्रंष्टेष्टिश्च प्रायश्चित्तप्रकरणे वक्ष्यते ॥ अन्वारंभणीयेष्टिः पोर्णमासस्थालीपाकश्च नोदीश्राद्धात्तरं कार्यः ॥ कार्यमाभ्यु
दयश्राद्धं श्रौतेस्मार्तचकर्मणीत्याचार्योक्तेः ॥ एवं सर्वदेवसंस्थासु ज्ञेयं ॥ इदं प्रथमारंभ एव ॥ केचित्तु स्थालीपाके प्रथमारंभ एव
इतरसंस्थासु प्रतिवर्षमित्याहुः ॥ तद्विचारो नोदीश्राद्धप्रकरणे ज्ञेयः ॥ अन्वारंभणीयेष्टिविधिः श्रौतसूत्रेण सूचितः ॥ अथ प्रयोगः
उक्तकाले यजमानः पत्नीसहितः शुचिराचमानादिदेशकालकीर्तनांते श्रीपरमेश्वरप्रीतिकामो दृष्टपूर्णमासावाप्यमानो न्वारंभ
णीयस्थालीपाके नयस्य इति संकल्प्याग्निध्यानादिस्थालीपाकतंत्रं कुर्यात् ॥ तत्रान्वाधाने ॥ अस्मिन् न्वाहितेग्नावित्यादि चक्षुषी
आज्येन त्यंते अग्नाविष्णुसरस्वतीसरस्वतमग्निभर्गिने एताश्च तस्त्रः प्रधानदेवताश्चरुद्रव्येण शेषेण त्यादिनाममंत्रहोमोक्तवत्स्था
लीपाकतंत्रेण सर्वसमाप्य तदानीमेव पार्वणस्थालीपाकं प्रारभेत ॥ तत्रकालः ॥ तमाह भगवान् ॥ प्रतिपत्य च द्रव्यार्थः सिद्धिः पूर्वति
तन्मतं ॥ यतिन्युक्ता प्रतिपत्तस्यां कर्मसमाचरेदिति ॥ तस्य पर्वण्यन्वाधानं प्रतिपदीष्टिरित्युत्सर्गतो ह्यहकालसाध्यत्वेनादा

ये

राम
२

र्थः ॥ प्रतिपद्याश्चतुर्थ्यां श्राद्धाग्रेण समापयेत् ॥ पंचदश्याश्चतुर्थ्यां श्राद्धाग्रेण समापयेत् ॥ तथा चार्थादिप्रारंभः पर्वप्रथमभागत्र
यकार्य इति सिद्धः ॥ तत्र तिथिद्वये विशेषमाह स एव ॥ पूर्णमासस्य दशस्य काम्यादीनां च मानवाः ॥ अनुमत्या च कुहू च पूर्वाह्णे च प्रयत्नतः ॥ आ
रंभो यसिनीवाल्यां राकायां प्रातरे वचेति ॥ अनुमत्यादिलक्षणं कोशे ॥ कलाहने सानुमतिः पूर्णराकाग्निशोके ॥ दृष्टव्यं दशसिनीवाली नष्टवद्रकला
कुहूः स्मृतं इति ॥ यदि पर्वमध्ये दृष्टिः समाप्ता तदाहमनुः ॥ प्रतिपद्या प्रवृत्तायां यदि चेष्टिः समाप्यते ॥ पुनः प्रणीय कर्तुं चेष्टिः कर्तव्या यागवित्तमैरि
ति ॥ पुनः प्रणयने श्रोतिष्ठिपरं ॥ यत्तु ॥ पर्वणोऽश्विनुरीयेतु कर्तव्येष्टिर्हि जातिभिः ॥ द्वितीया सहिताय यस्माद्दृष्टव्यं तदा वलायनाः इति ॥ तद्बहुव
चनविरोधाच्चोपेक्षणीयमिति प्रयोगपारिजातकारः ॥ पूर्वह्णसंधिविषयमिति माधवाः ॥ केचित्तु पर्वणोऽश्विनो द्वितीये त्विति पाठः ॥ त
स्य दृष्टिप्रारंभस्तत्परत्वं ज्ञेयं ॥ प्रतिपद्याश्चतुर्थ्यां श्राद्धाग्रेण समापयेत् ॥ नयश्चतुर्थ्यां श्राद्धाग्रेण प्रतिपदः क्वचित् ॥ रक्षासि
तद्विलुपंति श्रुतिरेषा सनातनीति ॥ इदं कात्यायनाभावात्स्येष्टिविषयं न त्वितरविषयं ॥ संधिर्यथा पराह्णस्याद्यागः प्रातः परे हर्तुः ॥
कुर्वीतः प्रतिपद्गोचरतुर्थ्येपि न दुष्यतीति ज्ञाता तपविधौ प्रतिप्रसवविधेः ॥ अभायाविशेषमाह बोधायनः ॥ द्वितीया त्रिमुहूर्ता च
प्रतिपद्या पराह्णिकी ॥ अन्वाधानं चतुर्दश्यां परतः सोमदर्शनादिति ॥ कात्यायनोऽपि यजनीये हि सोमश्च दारुण्यां यदि दृश्यते ॥ तत्रेव्या
तिमिहत्वादं दृष्ट्यादि जातयति ॥ एतच्च बोधायनवाजसनेयिविषयं ॥ इतरेषां तु संभवे योज्यं ॥ तेषां मपि सोमदर्शनदिने पियागो
वत्त्यक्तः ॥ प्रायश्चित्तविधानात् ॥ अन्यथा तस्या संभवे दोषेऽप्यर्थापत्तिरिति केचित् इति ॥ अथाशौचादिति मितेन पर्वण्यतिश्रुते

आचार्यः ॥ आशौचादिनिमित्तेन द्युतिश्रुते तु पर्वणि ॥ तन्निवृत्तौ तु तत्कर्म शुभे हनिसमाचरेदिति ॥ आशौचश्च द्युतिश्रुतानि जातस्तत्करजः स
तकानि ॥ आदिशौचं नान्यविषयात् तन्निवृत्तौ आशौचादिनिवृत्तौ तत्कर्म पार्वणकर्म कुयादित्यर्थः ॥ तत्र रजोविशेषमाह स एव ॥ रजसाग्नि
धूतानारीचतुर्थ्ये हनिशुध्यति ॥ देवे कर्मणि पित्र्ये चतुर्दश्यास्यात्वं च मेहनीति ॥ तेन यागादिने चतुर्थदिने प्रातः यागो न कार्य इति भावः
यत्तु भाष्यकारः ॥ रजस्वत्यायाश्चतुर्थदिने कर्मण्यधिकारः ॥ अथ यदा त्रिरात्रिणास्यादयेनामा ह्वयीते त्यापस्तबसूत्रादित्याह ॥ तच्छ्रो
तकर्मविषयं ॥ चतुर्थ्ये हनिगोमूत्रमृत्तनादिः स्नात्वा वासोयात्राजालादिमंत्रे धारयेदिति सोमे उक्तत्वादेवं सर्वत्र श्रोतकर्मणीति धू
तस्वामिश्रीरामां डारादिभिः प्रतिपादितत्वाच्च ॥ तत्र प्रतिपन्नयागादिना न्याह भगवान् ॥ स्थालीपाकमतिक्रामेद्यदित्यत्र कुत्र
यित् ॥ शुभे हनितुं कुर्यात्स्यादितिः पश्चात्तदुत्तरं ॥ नातीति श्रुतुर्दश्यां चतुर्थ्यां मध्यपंचके ॥ नवम्या च द्वितीयायां कार्या स्यादुतयः
स्तथेति ॥ अथ पुनरिति कर्तव्यकालमाह प्रयोगपारिजात आपस्तबः ॥ षोडशो हन्यसीष्टेष्टिर्मध्यापंचदशे हनि ॥ चतुर्दशे जैथन्ये
ष्टिः पापास्तदशे हनि ॥ बोधायनोऽपि ॥ यत्रोपवसितं कर्म यजनीयात्रया दशी ॥ भवेत्सप्तदशे वापि तत्प्रयत्नेन वर्जयेदिति ॥ अथ प्र
रुतीष्टिः सगत्या विरुतीष्टिः कालो निष्पद्यते ॥ तत्र सूत्रं ॥ पौर्णमासेनेष्टिः पशुसोम उपदिष्टे स्तेरे वाभावास्यायां यजेतेति ॥ तथा
च अपस्तबसूत्रं ॥ यदीष्ट्या यदि पशुना यदि सोमेन यजेत सोमा वास्यायां पौर्णमास्यं चेति ॥ माधवोऽपि ॥ दृष्ट्यादिविकृतिः सर्वा पर्व
ण्येवेति निर्णय इति ॥ अत्र यदा हतुस्त्रिकां उम उ न कात्यायनो ॥ आवर्तनाह्ण्यदिपर्वसंधिः कृत्वा तु तस्मिन् अरुतिविरुत्ताः ॥

इति॥ तत्र विशेषस्तत्रैव॥ मधुमाषनिवृत्तान्नां श्राद्धकर्मचर्कुर्वतां॥ अन्नेशेषं समाधाय पितृणामन्त्यो भवेत्॥ सकृत्सर्वणि सर्पिश्च इति
 प्यलधुमोजने॥ नसायनोपवासस्यान्ते लाभिषा विवर्जितमिति॥ सर्पिर्दिति दधिपयसोपलक्षणं॥ आज्ये दध्यापयसावित्यापस्तंबोक्ति
 रिति॥ परित्तरणमाहापरस्तंबः॥ अन्वाधायान्यागात्स्वसम्प्राप्त्यापोपलिप्य च॥ अलंकृत्याग्न्यायतनं कृत्वा हविष्यमोजने॥ स
 कृदिवायुहृत्वायसायमोपासनं ततः॥ परित्तराग्निं तत्रैव शयीयतां वदंतीति॥ दर्शविशेषमाह लोकादिः॥ पश्चात्तकर्मनिर्वृत्यैव
 देवंतुसाग्निकः॥ पिंडयज्ञततः कुर्यात्ततोन्वाहार्यकंबुधः॥ श्राद्धशेषं भोजनादिकुर्याद् यथाविधिभिपक्षान्तं कर्मा न्वाधानं॥ वैश्वदे
 वः प्रागुक्तः॥ साग्निकः श्रोताग्निमान् गृह्याग्निमाश्रय॥ पिंडयज्ञः पिंडपितृयज्ञः अन्वाहार्यदर्शश्राद्धमित्यर्थः॥ इदमखंडदर्श
 खंडदर्शितुं॥ ओपवस्ये हनि दर्शश्राद्धं यागदिने पिंडपितृयज्ञः॥ अन्वाहार्यकंदर्शश्राद्धमित्यर्थः॥ तन्निर्णयस्तन्निरूपणावसरे वक्ष्यते
 उक्तव्रतलोपप्रायश्चित्तमग्निविधाने॥ यस्य लुपेद्व्रतं मोहादुत्प्रेषासंविशेद्यदि॥ उपोजुष्य जुहुयादाज्यं त्वमग्ने व्रतपा असि॥ इति॥ पारिजा
 तविशेषः॥ यद्वा निर्वपादिकुर्याद् व्रतपायाग्नय इति॥ पार्वणस्थालीपाकेन सह पूर्वप्रधानत इति॥ अथ यागदिनकृत्यं॥ तत्र भगवान्
 उत्तरचदिने हुत्वा प्रातरोपासनं ततः॥ तत्परित्तरि स्तरणादूर्ध्वं प्रणीता सादनातकं॥ तत्र पुरस्ततः तत्र समाचर्य यथाविधि॥ यद्वा तदहरे
 वैतदन्वाधानं पुरः स्यात्॥ पुरस्तात्तत्र मखिलमाचरेदवधानेन तः॥ चरुनिर्वपणं कुर्यात्पोर्णमास्यां पुरोग्नये॥ निर्वप्याथानीषोमास्यां
 मपि पश्चात्समाचरेत्॥ निरुप्य त्वग्नये पूर्वममावास्यातिथ्यावपि॥ इन्द्राग्निभ्यां तु निर्वपेत्पश्चात्कुपीयथाविधि॥ चरुनिर्वपणादूर्ध्वं

कं ५

श्रीराम

तत्र शेषं पुरस्तने॥ विहाय पूर्ववत्सर्वहोमे तु समुपस्थिते॥ पोर्णमास्यां तु भंत्रेण जुहुयात्पूर्वमग्ने॥ स्वोहेत्यग्नीषोमाभ्यां स्वाहेति जुहुया
 क्रमात्॥ पुर्वहुत्वाग्नेयस्वोहेत्यमावास्यातिथ्यो क्रमात्॥ पश्चादीर्येन्द्राग्निभ्यां स्वाहेति जुहुयात्क्रमात्॥ अथोपरिष्ठातंत्रे च यथाविधि
 समाचरेत्॥ हुतशेषहविर्यत्तद्वृष्टिणा तत्र कीर्तितेति॥ इतो न्याविधिविधिविशेषः प्रागग्निमुखविधिनिरूपणे प्रतिपादितः॥
 अथ दर्शपूर्णमासकर्मकरणप्रज्ञां सा स्मृतिमास्केरे॥ यदर्शपूर्णमासं च प्रवहंति हि जातयः॥ न तेषां पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकाल्लदा च
 नेति॥ अकरणे दोष उक्त आथर्वणिकश्रुतेः॥ यस्याग्निहोत्रमदर्शपूर्णमाददर्शपूर्णसमनाग्रयणं भतिथिवर्जितं च॥ अहुतम
 वैश्वदेवविधिना हुतमासप्तसप्तमांस्तस्य लोकादहिनस्ति इति॥ अथ प्रथमः॥ तत्र यजमानोन्वाधानोक्तपर्वदिने प्रातरोपासनं
 हुत्वा सपत्नीकः शुचिराचमनादिकीर्तनांते श्रीपरमेश्वरप्रीतिकामो दर्शपूर्णमासाभ्यां स्थालीपाकाभ्यां यक्ष्ये॥ तत्र द
 नोपोर्णमासस्थीपाकेन यक्ष्ये॥ अमावास्यायां दर्शस्थालीपाकेन यक्ष्ये इति संकल्पयेदिति विवेकः॥ यद्वा प्रतिपोर्णमा
 स्यां दर्शपूर्णमासाभ्यां स्थालीपाकेन यक्ष्ये इति प्रथमपोर्णमास्यां संकल्पयेत्॥ तदुत्तरप्रथमदर्शतु पूर्वसंकल्पितेन दर्शस्थालीपा
 केन यक्ष्ये॥ इति संकल्पयेत्॥ द्वितीयादौ तु पोर्णमास्यां पोर्णमासस्थालीपाकेन यक्ष्ये॥ पाकाभ्यां यक्ष्ये॥ तत्र दानोपोर्ण
 मासेन यक्ष्ये इति संकल्पयेत्॥ प्रतिदर्शपूर्वसंकल्पितेन दर्शस्थालीपाकेन यक्ष्ये इति संकल्पयेत्॥ ततो ग्नियानादि॥
 अन्वाधाने संकल्पं कृत्वा स्मिन्नन्वाहिते ग्नौ जातवेदसमग्निमिध्मेन प्रजीपती आघारदेवत आज्येन अग्नीषोमो चक्षुः

देवते आज्येन ॥ अग्निमग्नीषोमौ च प्रधानदेवते च रुद्रव्येण शेषेणाग्निं स्विष्टकृतमिधमसन्नेहेन रुद्रमया समग्निं देवान्य
 छुभग्निवायुं सूर्यं चैतानि स प्रायश्चित्तदेवता आज्येनाग्नीनां ताता अतदा प्रायश्चित्तदेवता मरुतामंत्रविपर्यास प्रायश्चित्तदे
 वता आज्येनाग्निदेवताः प्रधानदेवताः सर्वासं निहिताः सांगोपांगेनामुककर्मणा श्वोयक्ष्यस्यस्कातेतुसद्योयक्ष्वरतिसक
 ल्यपुत्रैवः स्वाहित्यन्वाधानसमिद्धां कृत्वा अग्निमुखे वा कवदिध्मा बहिर्षा सन्नाद्याग्यागारपरिस्सर्गद्वाराग्यायतनमनुल
 पनोयले कृत्य दंपती स्वशरीरे गंधादिभिस्तत्कृत्य पूर्वोक्तव्रतमाचरंती दिवैव सकृद्विष्णान्नं भुक्त्वा सायं मर्निदो स्यातां ॥ ततः सा
 यमोपासनं हुत्वाग्निं परिस्तोयं अग्निं समीपे दंपती रायेति ॥ ततः परेयुर्यागदिने सपत्नीकः शुचिः प्रातर्होमानंतरं मग्निं परिस्तरणपा
 त्रासादनाय अग्निमुखे वा कवत्तत्र कुर्यात् ॥ निर्वापादितुनाममंत्रहोमोक्तवत्कार्यं ॥ देवतास्तु ॥ अन्वाधानसं कल्प उक्ताः ॥ तासां क्रमेण तत्र
 इत्येयागं कुर्यात् ॥ अत्रानुक्तमग्निमुखवप्रयोगे ज्ञेयमि ॥ इति संस्कारस्तु मालायां पार्वणस्थालीपाकप्रयोगः ॥ ॥ अथातिप
 न्नायागदिनविधिः ॥ सचकारिकाविवरणं ॥ स्थालीपाकं लतिक्रांतं प्रकुवशतशुभे हनि ॥ सर्वप्रायश्चित्तहोमं सविधाययाविधिः ॥ इति
 सर्वप्रायश्चित्तहोमोव्यहतिहोमः ॥ अथ प्रयोगः ॥ उक्तकाले सपत्नीको यजमानः शुचिराचमानादिदेशकालकीर्तनांते ममोपा
 त्तदुरितक्षयहारः श्रीपरमेश्वरप्रीतिकामोऽतिपन्नामुकस्थालीपाकं करिष्ये इति संकल्प्यातिक्रांतस्थालीपाकं यथाविधि कुर्या
 दिति ॥ ॥ अथ पार्वणस्थालीपाकं यथाविधीयते ॥ तत्र कालः ॥ सहेधा ॥ पर्वण्ये देवनक्षत्राक्षकश्चेति ॥ तत्राद्यः पार्वण्य
 स्थालीपालीपाकप्रारंभोक्तः ॥ द्वितीयस्तु ॥ तादृशवर्तिदेवनक्षत्राणि कृत्तिकादिविशारवांतचतुर्दश नक्षत्राणि ॥ कृत्तिका

श्रीराम
६

सयोरिव ॥ द्वितीयो ह्येतुपोर्जीमास्योपौर्णमासस्थालीपाकेन यक्ष्ये ॥ दर्शेतुदर्शस्थालीपाकेन यक्ष्ये इति संकल्पयेदितिकेचित् ॥ प्रतिपौर्णमास्यामित्यप
 रे ॥ रदयुक्तं ॥ समास्तुर्गनो विशेषस्तत्रैव ॥ यद्यग्निः स्यात्समास्तुर्गस्तदाप्रत्यवरोह्यते ॥ यथाविधिततः कर्मसंकल्प्यादिसमाचरेदिति ॥ ततः कर्तव्य
 माहमगवान् ॥ अग्निं विहृत्य पूर्वधुस्तत्रान्वाधानपूर्वकं ॥ परिस्तरणपर्यंतं पुरस्तात्तत्रमाचरेदिति ॥ अन्वाधानप्रकारः शाकलीये ॥ होम्या
 नां देवतानां चक्रमेणो वानुवादनं ॥ कृत्वा समिद्धं चार्गो निदध्यादूर्ध्वः स्वराभिति ॥ तत्र विशेषः ॥ अथ लायनीये ॥ प्राणानायम्य संकल्प
 विधिवत्स्थंडिलं शुभिरित्याख्यविज्यातिषेत्पनेनेव मंत्रेणाग्निं समिधयेत् ॥ ध्यात्वा स्तुतं ततो वेदे दर्शयेदेष हीत्यपः ॥ धृत्वा तु समिधो
 चार्गिभग्नीषोमौ च देवते ॥ प्रधानदेवते चोक्ता तथोचैवाग्निदेवताः ॥ क्रमेण चरुणाज्येन श्वोयक्ष्य इति निश्चिपेत् ॥ दर्शेतु विशेषस्तत्रैव ॥ दर्श
 तु पूर्ववत्सर्वविशेषस्तत्र कथ्यते ॥ अग्नीषोपदस्थाने दंशग्नीपदमुच्चरेदिति ॥ अंगे देवता अग्निमुखवत्त्रैअभिहिताः ॥ ततः कर्तव्यं स्म
 त्यंतरे ॥ अन्वाधाय सन्नेहेन कृत्वा बहिर्षोस्ततः ॥ अलंकृत्याग्यायतनं चरेतां दंपती व्रतमिति ॥ व्रतं तु कारिकायां ॥ भुजीयातामहेन्येनमा
 सेमाषादिवर्जितमिति निश्चयस्तत्रापीयातां मेधुनं दंपती मेधुनं चति ॥ न ह्यत्र पार्वणो कर्ममध्ये भोजननिषेधः ॥ एकाहिकं च यत्कर्म श्रोतं वा
 स्मार्तमेव वा ॥ न तत्समाचरेत् ॥ कृत्वा विशेषवचनं विनैति संग्रहोक्तारिति ॥ अन्यानि च द्विकायां ॥ दंतधावनमृदतं बहुपाषणमिव च ॥ प्रहास
 कलहं चैव पर्यशयनं तथा ॥ धीर्यादिदृष्ट्यसंनं क्रयं विक्रयं मवच ॥ उपवासं मेधुनं च तथोवे भोजनं दयं ॥ मसूरान्मृदवणाक्षारान्नुषाकान्
 रदृषकान् ॥ करं शोश्च कुलिशोश्च कोद्रेवान्त्रणकांस्तथा ॥ दंता कशिशुमूलां नितैलं मांसं च मयकं ॥ माषान्मधुपरां न्तवर्जयेत्पवणिद्विज

ज्वलित उद्दीप्यते इति द्वाभ्यामिदं ॥ आधेयमुपधातेतु पुनस्तत्पनयासमिदिति ॥ शम्पापरिमितेदे रौद्राद्वहिरग्निगर्भने कारिकायां
अर्वाकुशम्पापराभात्तु बहिरायतनाद्गतः ॥ प्रायश्चित्तसमाप्त्यंतसमर्थो जीवितुं यदि ॥ इदं तदस्य चातस्य स्थाने ग्निप्रक्षिपेत् पुनः ॥
आज्याहुतिं च जुहुयाद्वाहत्याख्यां च पूर्ववत् ॥ अतिक्रान्ते यदा शम्पापरासमलो न भवेत् ॥ चरुः पाथिकृतः कार्यः पूर्णाहुतिश्चापि
वेति ॥ पूर्णाहुतिलक्षणं परिभाषायोक्तं ॥ शम्पाहिषद्विंशदंगुला ॥ अन्वाधाने तं प्रयाणोपपत्तो तेनैव ॥ अन्वाधाने कृते यागास्मा
गेयारोपयेय्यदि ॥ तुभ्यं तु इत्युच्चाहृत्वा वह्निमारोपयेत्ततः ॥ निर्वण्य प्राप्तयजनीये हनि चंद्रदर्शनं प्राप्तो तत्त्वमुक्तावत् ॥ यज
नीये हि सोमस्य संभव्यं दर्शनं यदि ॥ तदा व्यहृतिर्होमोते दंडं दृष्ट्वा चरेदिति ॥ गृह्णाग्नेरंते रसं सर्गे तेनैव ॥ संस्तुष्टायस्य गृह्णा
ग्निरन्यगृह्णाग्निना यदि ॥ चरुर्विविचये कार्यो यद्वा पूर्णाहुतिर्भवेत् ॥ चरुश्चाभायकृत्तव्यो गृह्णाग्निना भवेत् ॥ शवाग्निना
तु संसर्गे कुर्वीत शुचये चरुः ॥ पचनाग्निस्तु संसर्गे संसर्गो यं चरुर्भवेत् ॥ वैद्युतेन च संसर्गं कुर्यादसुमते चरुमिति ॥ पर्वण्यात्प्राप्ति
पाते तेनैव ॥ पर्वण्यां श्रुपाते तु कुर्याद्भूतं चरुमिति ॥ व्रतलोपेतु ॥ पर्वणि व्रतलोपेतु कुर्याद्व्रतं चरुं ॥ समानतंत्रं कुर्वीत पावणे
न तु पूर्णं वेति ॥ जीवति मृतिराष्ट्रवेण ॥ श्रूयते मृतिराष्ट्रश्च जमनि तु जीवति ॥ अग्नये सुरभिमेतं चरुं पूर्णाहुतिस्तु वेति ॥ गोवध्या
वीयमजनने ॥ अथ यस्य वर्ध्मे वा जनये न चैव्यमोततः ॥ समरुद्धिश्चरुं कुर्यात् पूर्णाहुतिमप्यापिवेति ॥ अहताग्रयणस्य

ग्न्यं

श्रीराम
८

विशारेवेत्तमं ॥ तानि देवनस्तत्राणि इति श्रुतेरिति ॥ विशेषस्तु ग्रंथांतरतो ज्ञेय इति ॥ अथविधिः ॥ तत्र गृह्णं ॥ अथ काम्यानां स्थाने काम्या
श्वरवदिति ॥ खंडद्वयं ॥ काम्याश्च अथ काम्या आयुष्कामेभ्यो मित्यादि श्रौतसूत्रोक्ताः ॥ तथा च कारिका ॥ अनाहिताग्नेरेव मान्कुर्यात्क
म्याश्च स्तनप्य ॥ परिषेचनपर्यंतमन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ अग्नये पुत्रिणे त्वेति पुत्रकामस्तु निर्वपेत् ॥ अग्नये पुत्रिणे स्वाहेत्येतेन जुहु
याच्चरुं ॥ आयुष्कामादिकं चरुं नैव भवको वास्यथ ॥ सूत्रोक्ते देवताज्ञेयास्तत्र तत्र तु कर्मणीति ॥ अथ काम्येषु संगस्याव्याख्यादिनि
मित्तैरित्युच्यते ॥ तत्र कालो निमित्तो सति काल एव ॥ अथविधिः ॥ गार्ध्यादिषु निमित्तेषु षडहुतिं चरुं भवेत् ॥ परिषेचनपर्यंतमन्वाधाना
दि पूर्ववत् ॥ निर्वपेत् प्रोक्षणे तु ह्यभवेत्तान्न कर्मणि ॥ मुचामित्वेति सूक्तं न प्रत्यक्षं जुहुयाच्चरुं ॥ षष्ठं स्विष्टकृतं हृत्वा होमं शेषं समापयेदिति
तथा ॥ स्वप्ने ह्यमुं सूर्यमुपतिष्ठत सप्तभिः ॥ अथान इति लुदाभ्यां यद्वगोषिति पंचभिः ॥ येमिराजन्त चावीकमेकैवोपतिष्ठत इति ॥
अत्रैतरेषां निषेधविशेषः ॥ उपोष्य पायसं स्थालीपाकं अपयित्वादि ॥ तद्विद्वन्ति ॥ उपोष्य अपयं स्थालीपाकं कृत्वा विधानतः ॥ रा
त्री सूक्ते प्रत्यक्षं हृत्वा न्यूनं भूसुरान् ॥ भोजयित्वा होमं शेषं समाप्य ॥ यथा चरुमिति ॥ भूसुरा ब्रह्मणा इति ॥ कारिकापनिषदुक्तयोः स
मुच्चयः कार्यः ॥ तथा ॥ जंभित्वा यदि वा सुत्वा दष्टा प्रत्यक्षं सप्तभिः ॥ पपकं गधमाधाय तथा क्षिप्त्यं दनेयं ॥ उसनैव पयोः शब्देषु नामि
कं भवेद्यदि ॥ जपेन्न इमं तंत्रं सुचक्षा अहमित्यर्थः ॥ गत्वा राजस्वालां प्राप्य निषिद्धं दिवसेषु ॥ अयाज्यं याज्यं हृत्वा च विषादिप्रतिगृह्य
च ॥ प्रतिग्राह्यं पुरुषद्वयं प्रतिगृह्य च ॥ स्पृष्ट्वा ग्निं च यनस्थं च पूषं चासौ ज्यभोजने ॥ पंचैस्तेषु निमित्तेषु भवेदन्यतमयदि ॥ पयु

स्वयं

दातस्यात्पुनस्तदाद्येद्विः॥ स एव यागः कर्तव्यः पुनर्यागस्तु न पथत इति॥ हविस्कुन्नेतु॥ देवाजनेतु सर्वत्र स्कन्नेतु मिमशे इति॥ आहुतिस्कन्ने
 तु॥ आहुतिर्हयमानाया बहिस्कुन्देत तोयदि॥ देवाजनमग्न्यस्त इत्येननामिभ्यस्तु॥ इत्थं श्रेत्याहुति तां च प्रक्षिपदाहु नैलपुनः॥ अवत हविर्दो
 षे॥ मध्यात्पूर्वार्धातो वत्तं यदिदुष्टं हविर्भवेत्॥ तस्येव हविषो वधेन मध्यात्पूर्वार्धतः पुनः॥ सकल्पादो देवतादिव्युक्रमे॥ व्युक्रमो देवताना तु सकल्पा
 दो भवेद्यदि॥ मध्यात्पूर्वार्धतश्चितिव्युक्रमोऽस्य भवेद्यदि॥ इव्याणां व्युक्रमस्यात्रैतन्निर्वापणादिषु॥ यद्वा देवाः क्रुचा ब्रह्मा जुहुयात्तु सुबाहु
 ति॥ होतव्ये काहुतिश्चात्र व्याहृत्याख्यातमुच्यते॥ प्राग्यागाद्व्युक्रमे जाते इदं कृत्वा जपेत्ततः॥ अपि ज्ञातविपर्ययो विहितो देवतां स्मरन्॥ इष्ट
 वांस्तत उर्ध्वं व्युक्रमे वगेत सति॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा यागं नो वर्तयेत्तदा॥ यदा त्वविहिता देवतां स्मरन्निष्टं वास्तदा॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा
 यागं नो वर्तयेत्तमिति॥ शिष्टसंगृहीतवचनानि स्मरन्त्येत॥ कर्म मध्ये मा प्रेक्षां चैतस्कुन्दे कर्मणा॥ इमं मे तत्वायामीति हुत्वा दे आहुती ततः
 सपुज्यसूर्यपुनर्मीत चेन्न जुहुयाद्दत्तं॥ यद्वा श्यां दद्यात्समिधोजपेद्वात बुधः॥ बुद्धिपूर्वकदिस्कन्दे कायो व्रतपतश्चरति॥ अन्वाधान
 हनीध्मादिः स्वस्थानात्प्रच्युतो यदि॥ ब्रह्म प्रतिष्ठेति हुत्वा तत्स्थाने स्थापयेत्पुनः॥ इध्माधानमकृत्वा तु कृते प्राध्याने होमके॥ प्रायश्चि
 मेव कार्यमिध्माधानमपीत्याहुः प्रायश्चित्तपुरःसरं॥ आज्यमागोत्तरं जाते पूर्व प्रधान होमतः॥ इध्माधानं कार्यमिति प्राहः केचि
 न्न चान्यथेति॥ प्रायश्चित्तं च सर्वप्रायश्चित्तं॥ यद्वा देवा इत्यन्ये॥ त्वमग्ने प्रजापत इत्यपेर॥ तथा न्यूनधिकेव ध्मादीनां यत्पाकत्र
 तिसंहुनेदिति॥ तथा॥ विध्युपात्तजलस्योपघाते त्वं बुधः प्रहृत्य च॥ आपोहीति त्वेनायततं म इति त हुनेत्॥ तथा॥ अग्निपत्नीयजमानसि

उ

श्रीराम

इति

प्रायश्चित्तं तोयदि॥ पुरुषादिगमनं स्यात्पूर्णाहुतिविधानतः॥ कुर्याद्दुर्गागणो होमं यद्वा चादायणं चरेत्॥ जाते वेदस इत्येकामनोज्योतिस्तथैव
 च॥ महाव्याहृतयस्ति स्मृतिदुर्गाणः स्मृतः॥ स्मृत्यंतरे॥ होमकाले तथा होस्वाध्याये दारसंग्रहे॥ अंतरणयदा गेष्टतश्चादायणं चरे
 त॥ इति॥ आज्याधिअयणार्थं ज्ञातं नावनुगते सति॥ अंगारप्रासनात्पूर्वमनस्वत्साहुने दत्तं॥ कपालनिहिते गारे पूरा उशोपधानतः॥ पुरान
 एमनस्वत्साहुत्वा प्राग्वत्पुनश्चरेत्॥ इति॥ स्कन्ने दोषा पवादस्मृत्यंतरे॥ मस्म न्यग्नौ हविर्धाने वेद्यां स्तीर्णे च बहिषि॥ कूर्चविप्रस्य पाणौ वा
 स्कन्ने दोषो न विद्येते इति॥ तत्रैव॥ विदग्धा होतु हविषि जले प्रास्य च त इति॥ मिदाहुती च होतव्ये व्याहृत्यः प्रणवाधिको घिसः वारुण्यस्त
 तुमंस्तु अन्वगितश्च मनस्वती॥ महाव्याहृतयः सप्त प्राजापत्यं तथैव च॥ एकविंशतिमिमेने ज्योतिर्मादिको गणः॥ एभिर्हुत्वा पुनरन्य
 इविनिरूप्य संयजेत्॥ कास्येने नितिके येवं नित्यं त्वज्येन वायजेत्॥ इति॥ अप्यमाणे चोरो तादिष्टुपूर्वादिषु क्रमात्॥ उत्तिके रं दायत्वा
 धे व्याहृत्या च हुनेत्ततः॥ आप्यास्य संत इति धेत नाप्याया तं चरं॥ मिदाहुती त्वे जुहुयात्स्त्रावे दुर्गागणः स्मृत इति॥ अन्यत्र॥ अंगहोमा कुर्या
 तु स माप्ता र्थं कर्मणि॥ पुनर्याग समाप्ते तु हुन्ने त्वन्न इति द्वयमिति॥ अत्र भूलं गृह्णाग्नि सागरं ग्रथे ज्ञेयमिति॥ स्थालीपाकतिक्रमे
 कारिकाया॥ स्थालीपाके त्वतिक्रमे यद्य न्यग्नौ स्यं यजेत्॥ स्वाग्नावन्यायजेद्यद्वा कार्यः पाथिरुतश्चरति॥ मतांतरं तत्रैवा उ
 ज्ञाते॥ स्थालीपाकमतिक्रमे यदित्यत्र कुचिद॥ दिवसे तत्र कर्तव्यमेतत्तु स्यात्तु कर्मणः॥ तत्रापि यतिक्रमे कार्यं पर्वण्यनंतरं॥ पाथिरुद्धे मपूर्वतु कर्तव्यं

पा०

सं० र० मा०
इष्टिप्रा०

१०

भवधानतः॥ चरुतिर्वपणं तत्र पूर्वपथिकतेनये॥ अन्याभ्यो देवताभ्यस्तु चरुस्तु जुहुयात् क्रमात्॥ अन्येतु पथिकद्वेमेस्वैत्रं कर्ममेनिरे॥ तत्तु कृत्या
परस्तत्र प्रणीतासादनांतकं॥ निर्वपप्रोक्षणे कृत्वा चरोः पथिकतेनये॥ अथोपरिष्ठान्तं च यथाविधिसमाप्यच॥ अतिकांतचकुर्वत स्थालीपाकं
यथापुरेति॥ ग्रंथांतरे विशेषः॥ एकपर्वतिपाते तु कार्यः पाथिकतश्चरुः द्वेयेतु वैश्वानरीयः पथिकत्वं तश्चरुः कर्तव्योऽसौ तोतिपन्नयागे
कुर्याद्यथाविधि॥ त्रयाणामतिपाते तु गृह्णाग्निः संप्रणश्यति इति॥ सायणीये प्रजापतिविशेषमाह॥ दर्शच पूर्णमासं च लुह्वाप्यद्वयमेव
वा॥ एकस्मिन् रुद्रपादेन द्वयोरर्धं तु शोधनमिति॥ एतदिष्ट्या सह समुच्चीयते पथिकमिति॥ एवं पर्वण्यन्वाधाय प्रदिपदियागानुष्ठाने पितृय॥ प्रह
तीनो विरुतीनां चातिक्रमे विशेषः संग्रहे॥ केनापि वानिभिन्नानां मकालव्यतिक्रमे॥ ऐष्टिकानां चरुः कोर्योग्नीद्रासो भेष्य एव च॥ इयमेव विशेषे
ष्टिरित्युच्यते॥ इष्टिकारणां चो विशेषः कारिकायां॥ प्रायश्चित्तं चरुस्थाने पूर्णाहुतिरिष्ट्यतरति॥ इष्ट्या रंभोत्तरं भाशो चादिप्रोक्तो कर्मप्रदी
ये॥ सूतको दोसमुत्पन्ने स्मार्तकर्मन किंचिन्॥ अनारब्धे भवेदेतद्वारब्धे तु न सूतकमिति॥ आरंभो व्रतग्रहणं॥ विशेषस्तु और्ध्वदेहिकसंस्कारा
रूपणप्रतिपादितां शोचनिर्णयान्तर्गतानां चाभावनिर्णयः॥ आरंभोत्तरं यदि पत्नी रजस्वला तदा तामपसूययजेत्॥ पत्न्यनालंभ
को भवति॥ तामपसूययजेति ते श्रुतेरिति॥ अनुक्तप्रायश्चित्तं तु परिभाषात् क्रमात्॥ अथ सर्वदोषघ्नं सर्वकर्मसाद्रूप्यकुराप्र
श्चित्तं स्मृतिसंग्रहे॥ प्रायश्चित्तान्यशेषाणि तपः कर्मात्मकानि वै॥ यानि तेषामशेषाणां कृद्धानुस्मरणं परमिति॥ तथा॥ प्रमात्तुर्वतां क
र्मप्रच्यवेताध्वंरुपयत्॥ स्मरणादेव तद्विहोः संपूर्णस्यादिति श्रुतिरिति॥ इतीष्टिप्रायश्चित्तानि॥ ॥ अथ देवसंस्थाक्रमप्राप्त्य

तं २

श्राराम

१०

दा २

नवान्नभोजने॥ अकृतामयणोऽग्नीयान्नवान्नयस्तु वेततः॥ वैश्वानराय कर्तव्यश्चरुः पूर्णाहुतिस्तु वा॥ द्विषदन्नभोजने॥ द्विषदन्नं
यदाभुक्तं तत्राप्यचरुर्भवेत्॥ एषो वैश्वानरः॥ कपालनाशे॥ कपालनाशेऽप्येष स्याच्छ्रवणाकर्मनामनीति॥ एषः पूर्वीर्लो वैश्वानरः॥ पवित्र
शे॥ स्याद्येत्पवित्रेयानां शोः स्यात्सवित्रवेतचरुः॥ हिरण्यनाशे॥ हिरण्यनाशे कर्तव्यश्चरुर्हिरण्यनाशे॥ अस्नोने होमे॥ अस्नोने न कृत
होमबुरुणाय चरुर्भवेत्॥ सूतकान्नभोजने॥ सूतकान्नभोजने तु कार्यं स्तुतमेतच्चरुमिति॥ स्तुतिमेतत्तत्रेव॥ स्तुतिं द्विषेत् स ह्यन्याम
हस जुहुयाद्धुविः॥ वानस्पत्यानि भिक्षुमिह निष्ठा नि प्राबं दं न्यनलेक्षिपेत्॥ अन्यत्र शुचिसंबंधमाप्त्यमेव क्षिपेज्जले॥ कपालं तद्वेदि
ने प्रविश्याद्यदि॥ तदा तत्राक्तमंत्रेण कपालं संदधात्यथ॥ अग्निनो धर्म इत्याश्रमं पुनस्तु दधेत्॥ तद्वेदशुचिसंबंधमाप्त्यमेव क्षिपेज्ज
ले॥ हविर्दोषे तु प्रच्युते स्तुते रवेः केरो कीटे रीमध्यसे विक्षिः॥ वसास्त कुरु क्रमज्जास्थि मूत्रविण्मदुर्बकेः॥ श्लेष्मांघ्रेरपि बीभत्से दुष्टानि स्युर्ह
वीषु तु॥ भिन्नाग्निं च वसिष्ठा नि दुष्टानि स्युः क्षिपेज्जले॥ इति॥ तस्य कालभेदेन हविर्भेदेन विशेषस्तत्रेव॥ प्रागिध्माधाने तादृशे प्रधानहविषि तु
त्यथ॥ तद्विः पुनरुत्पाद्य पूर्ववत्समापयेत्॥ इध्माधाने कृतदुष्टप्रधानहविर्त्रयेत्॥ तत्स्थाने जुहुयादाज्यमभ्यजुष्टं च जुहात्यथ॥ एवमभ्य
यदुष्टं तदप्यसुक्षिपेद्धुविः॥ अन्वाधानादिको यागः पुनः कर्तव्य एव तु॥ अंगानां च द्रविदुष्टं तदप्युत्पादयेत्पुनः॥ स्थिरुद्रविषो दोषो आज्य
ने वसमापयेत्॥ पुरोडाशोपधातुविशेषस्तत्रेव॥ शिष्येऽपि पुरोडाश उद्बद्धे दवाय दि॥ किमु सतसि मंत्रेण बहिष्ये निधाय तु॥ अग्नि
मंत्रयते तव माहि सोरिति मंत्रतः॥ इति॥ हविष्याय के तु॥ यदा हविष्यं कृत्य जनेन वहविषायजेत्॥ चतुः शरावमात्रेस्तु पथे द्वाहमिरोदने॥ भो
जयेत्तेन चान्नं चतुरो ब्राह्मणानथ॥ बहुदग्धमदग्धं वा किंचिदेव यथाविः॥ शिष्येनेष्टा पुनर्यागः स्याद्वारभ्यादितत्तादाक कृतदग्धं

वे ६

तीमपि॥ प्राच्यादिदिशि शुचं देशं बल्यर्थं परिगृह्य च॥ यवधानाविमज्जेकं भागमप्यज्य संपिपेति॥ तत्र विशेषं प्रसंगवान्॥ त्रीहाणां वायवानां वायेस्युः
रवंडनवर्जिताः॥ तंडुलोद्येः समुत्पाद्यसत्तूतोः कलशं नव॥ पूरयित्वा धद्वरं च बलिं निक्षेपतापनी॥ वेकं कती सुगाकारो निर्मायो मयमप्यथ
नवेति केयनिधायैतच्छिष्यं कापि निवेद्यायेत॥ कापि उन्नतं प्रदश इति कारिकाविवरणे॥ धानाभारवडिताकाराः संपाद्याः प्रस्थमात्रिकाः॥ तासां
धं पृथक् सलोकिकेनेव संपिपा॥ अक्तृत्वाविधानेन धानास्युः पात्रयोर्द्वयोः॥ एवं सभारानाहृत्य प्रत्यगस्तमयाद्वेपिति॥ धानालक्षणं परिभा
षायां तेय॥ ततः कर्तव्यं कारिकाया॥ आदिसंस्तमितं कुर्यादन्वाधानादि पूर्ववत्॥ हविर्द्वयस्य तूलीस्तो निर्वीपप्रोक्षणं इह॥ पूर्ववदवघातादिस्पादि
भज्य च तंडुलान्॥ तत्रैकेन पुरोडाशमन्यनं अप्यश्च॥ एकस्मिन् पुरोडाशं कपालेन्यप्यदिह॥ विशेषः शोभनीयः॥ पुरोडाशार्थमन्यस्मिन्
त्वानिर्वीपणं पृथक्॥ ततश्च पुरोडाशोपचेतां च यथापुरेति॥ इदं पिष्टं निर्वपणपक्षे॥ पुरोडाशहविष्कं तत्र विशेषो याज्ञिकैः स्मृतः॥ इह
बर्हिः सन्नहने कुर्याद्वेदोपवेधके॥ पात्रासादनकाले तु चरुस्थाल्यां सहेवतु॥ कपाले सादयेत्तद्वदज्यपात्रं सहावायं॥ पृथग्निर्वीपं संपेतु
रूपं ह्यमुदीरितं॥ प्राकृतासादनं ते तु पात्राणीमानि सादयेत्॥ क्रमाच्च न्यापवेषचतथा च दृषदुपले॥ वेदबर्हिपिष्टपात्रो मंदं तीक्ष्णं
तथा॥ इदं लनातं संविमज्ज्य पुरोडाशीयतंडुलान्॥ कृत्वा जिन उदीची न कुंवाः शम्यानि धाय च॥ तंडुलान् दृषद्व्युत्पन्नं पिष्ट्य च
तंडुलान्॥ कृत्वा जिन तु पिष्टानि प्रसंधावेक्ष्यतानि च॥ पत्न्या संपेषयित्वा तदा स्पा संचूर्णयेदथ॥ अग्नौ चरुस्थालीमुपनिधाय तदु
दग्धिं दिशि॥ उपवेधपात्रेनः पश्चात्परिस्तरणमध्यतः॥ द्वावंगारौ निर्वर्त्या न्यतरं वा वायुदेशके॥ निरस्यापु उपस्पृश्या वस्थाप्या न्य
चक्षिणं॥ तत्रापधाय कपालं तत्रागारं निधाय च॥ तत्रपवित्रं निधाय वाचं नियम्यतानि च॥ निर्वीपवत्समोप्याथ त्रिरूप्यपवित्र
पुनः कपालतापार्धमंगारान्वेद बर्हिषा॥ अथ रूपाधमदं त्याजुजलं दि २
प्रतापनचरेत्॥ क्षालितुं होपवातपात्रीत्याग्ने निधाय च॥ ४९

रो ५

श्रीराम
११

पुरोडाशं कपाले धिप्रित्याधप्रथयेत्ततः॥ ३

आज्यस्य केवलं ता
नौतासात्रिः प्रोक्ष
णं भवेत्॥

कं॥ प्रज्ञातं कृत्वाथ पिष्टं भर्जयेन्नेक्षणेन हि॥ सुभर्जितेषु पिष्टेषु प्रणीताभ्योप आग्नेयेत॥ रुयेणाथ मंदं तीभिः परिष्काय्याथ ये
जयेत्॥ पिष्टपिंडेनाश्वराफमात्रं च कम्बुवाकृतिं॥ नासु न्तं नातिनीचं पुरोडाशं विधाय च॥ समपोक्ष कपालस्थान्तगारान्वेद ब
र्हिषा॥ चरुस्थाल्यां सजलायां तंडुलानां वपत्ततः॥ अग्निः शुश्रूणी कृत्यततः संस्कृत्याज्यं च पूर्ववत्॥ आज्येन सह धानानां पर्यग्निक
रणं भवेत्॥ अथ सर्वाणि हवी वित्रिः पर्यग्निकृतान्यथ॥ पुरोडाशमुत्तुकेत्तु प्रतितप्य च दर्शकैः॥ अनिज्यत्पु पुरोडाशोपवेगा
रान्तभस्मकान्॥ अथ धवाचं विस्तृज्य हस्तपात्रं च क्षालयेत्॥ ततश्च पुरोडाशोपचेतां च यथाविधि॥ तत आज्याद्वा सना
दि यथा पूर्वसमाचरेत्॥ शुक्लसंमार्गप्रहरांते पुरोडाशोपरिस्थितं॥ वेदबर्हिषाभस्मादि समपोक्ष मिधाय च॥ क्रमाच्च पुरो
डाशो पूर्वमुद्वासेयच्च॥ उद्वासेय पुरोडाशमपर्यावर्तयन्ततः॥ तथेवाशायमात्रं तु स्थापयेदतर्थाय चेति॥ ततः कर्तव्यं
कम्बुकारिकाया॥ बर्हिष्याज्यांतरं कृत्स्नं पुरोडाशं निमज्जयेत्॥ प्रकाशपृष्ठमप्यवापु पुरोडाशं निमज्जयेत्॥ अथ कृत्वाज्य
भागांतं चर्वाहुतिचतुष्टयं॥ हुत्वा चतुष्टयेनाग्नेन येति प्रत्युचंततः उपस्तीर्या धरत्येन दक्षिणे प्रोक्षितं करे॥ सर्वेनेक क
पालं तमोप्य कृत्स्नं मूरवडितु॥ अस्पृश्यं हुतत्वेन नात्र हिरवदानता॥ उपरिष्ठान्तु सभ्येन कुर्यात्तु द्विरभिधारणं॥ अच्यु
तायेति मंत्रेण दक्षिणेन जुहात्यथ॥ यस्मिन्नाज्ये निमग्नाय शुवेणे वजु होतिततः॥ उपर्येक कपालस्य मानो अग्न इति

स्वचा॥ अथोपस्तरणाद्यन्यः करोति गृहिणो जले॥ अन्यकलकेषु किमाह शौनकः॥ अंजलोपाणि युग्मस्य विनियोगादि
होपि च॥ धानाहोमादिकेन्यः स्यात्कर्तोपस्तरणादिकश्चिदिति॥ सतेन जुहुयादक्ताधानाः शान्नाभवन्त्विति॥ यास्तु धाना अनप्यन्ता
पुत्रादिभ्यो ददाति ताः॥ पुत्रशब्देनापत्यग्रहणं॥ तेनाप्रतदुहितभ्यो दद्यात्॥ अथ स्थिरकृतं हुत्वा चरुधानेनैकदेशतः॥ परिषेचनप
र्यंतं होमशेषसमापयेत्॥ इत्युक्तं श्रवणा कर्म सर्पबल्याख्यमुच्यते इति॥ तत्र गृह्यं॥ कलशोत्सृज्य नानादंशं पूरयित्वेद्यादि॥ त
थावभगवान्॥ ततः सर्पबलिं कर्तुं नैवेदिकेन निवेदिता॥ द्वादशमादाय संपूर्य सक्तुभिः कलशोहितैः॥ तामुपादाय निष्क्रम्य प्राच्यादि
त्रिंशे वेनैरानात्॥ तत्र स्थिमावतः शुद्धे देशे राण्यादिसंभवः॥ आसि च्यापः पुरः पश्चात्सर्पदेवैश्च्युपक्रमे॥ मंत्रं स्वाहा तमुच्चार्य दक्ष
स्थेर्बैवसक्तुभिः॥ सर्पभ्या बलिमाधाय ये सर्पा इति पूर्वकं॥ उपाकरोमीत्यंतं च मंत्रमुक्त्वामेनस्ततः॥ विधाय सर्पानुद्दिश्य प्रदक्षि
णमथो बलिं॥ परीत्य पश्चिमे तस्मादुपविश्य महीतले॥ मंत्रं हिंसुषिं स्युतं संपूर्णं सीत्येवमादिकं॥ जपन्नाथं भुवत्येवं संबोध्य
तदनंतं॥ ज्येष्ठानुपूर्व्या इत्यर्थं सर्पस्तान्परिदायतु॥ अथ त्मेनोपि सवाते परिदानं समाचरेत्॥ तत्र विशेषः कारिकायां॥
ध्रुवामितं परिदद्यात् तदुक्ता निवेदयेत्॥ ज्येष्ठानुक्रमतः पुत्रनप्रतदुहितस्तथा॥ ततः पत्नी ध्रुवामुत इत्याद्यावत्तत्र
तु॥ वाच्यपुत्रादिना मात्राद्वितीयांतममुपदे॥ ध्रुवामामिलिचात्मानं ततः परिददातिसः॥ अन्यः कुर्वत चेदाह गृहिणो ना

श्रीराम
३२

वणा कर्मोच्यते॥ तदुक्षणमादुर्यादिकाः॥ श्रावण्यापोर्णमास्यां तु यत्कर्म क्रियते निशि॥ श्रवणा कर्म तत्प्रोक्तं ससर्पबलिकर्म चेति॥ सर्पबलिकर्म
श्रवणा कर्मोत्तमं तमिति केचित्॥ पुसवनानवलौ नैवेद्विन्नमित्यपरं॥ शिन्नपक्ष एव युक्तः॥ ब्रूते॥ अथ श्रवणा कर्म तिकारिकोक्तेपोर्णमास्यां मिद
द्वयमिति द्वयग्रहणात्॥ नचाष्टाचत्वारिंशत्संस्काराः पंचविंशतिसंस्कारा इति परिगणनविरोधापत्तिरिति वाच्यं॥ तस्य एष काल कर्तव्यतास्य
कल्वादिति॥ अधिकारीतुक्तः॥ तत्र सर्पबलिकर्मणि तु॥ प्रत्यहं बलिदानं पक्षे प्रथमदिनं वर्ज्यं होमकैतव॥ प्रथमदिने तु यजमान एव॥ एकैकदिने
वसर्पबलिपक्षे यजमान एवेति विशेषः॥ देशस्तुक्तः॥ अथ कालः॥ सुद्विविधः॥ विधिप्रयोगभेदात्॥ तत्राद्यो गृह्येति॥ श्रावण्यापोर्णमास्या-
श्रवणा कर्म तिकारिकोक्तेपोर्णमास्यां मिद
मप्रसवरोहणं॥ पर्वणि क्रियमाणं तु पार्वणं कर्म इत्यति॥ इति॥ एवं चैत्यादि तदुक्षणं तत्रैव॥ मेषादिस्थे सवितरि यो यो दर्शः प्रवर्तते॥ मासाश्च
इति स्तहिताश्च वैत्राद्याद्वादशस्मृताः॥ तेषु यायापोर्णमासी सासो चैत्यादिकामता॥ कदाचित्तेन योगे नूनं दृष्टं स्यति निर्णयः॥ इति॥ अत्र
कदाचिदित्यनेन नक्षत्रयोगस्य न मुख्यत्वमिति बोध्यं॥ इयं श्रावणी पूर्वोक्तविकृति निर्णयेन निर्णयितेति केचित्॥ वस्तुतस्तु॥ अस्तमययो
गिनी ग्राह्या॥ अस्तमिते स्थालीपाकं अपयित्वेति गृह्यात्॥ अयमेव सर्पबलेरपि कालो भवति॥ ब्रूते॥ अथ श्रवणा कर्म सर्पबल्याख्यकर्म च॥
कुर्वत श्रावणे मासि पोर्णमास्यां मिदद्वयमिति कारिकोक्तेः॥ श्रावण्यापोर्णमास्यां तु श्रवणा कर्म संज्ञकं॥ कर्म कल्पापुनः सर्पबलिं चा
स्यां समाचरेदिति॥ भगवदुक्तं चेति॥ अथेतिकर्तव्यता कालः॥ सच गृह्ये॥ अस्तमिते स्थालीपाकमिति॥ अथ विधिः॥ तत्र गृह्यं
अष्टतसक्तुना नवकलशं पूरयित्वेद्यादि॥ तथा च कारिका॥ पूरयेदह्निकलशं नवयावकसक्तुभिः॥ निधाय तं नैवेदिके दक्षे वैक

वमे

अथ क्रमाप्राप्ताश्वजी कर्माभिधीयते ॥ तत्राश्वयुज्यां क्रियमाणं कर्म ॥ आश्वयुजी लक्षणं तु प्रागुक्तं ॥ अधिकारिरेवावुक्तो ॥ अथ कालः ॥ तत्र गृह्ये
आश्वयुज्यां मिति ॥ तथा च कारिका ॥ कुर्वताश्वयुजी कर्म तदिनीमथोच्यते ॥ स्यादाश्वयुजमासस्य पौर्णमास्यां तु कर्म तदिति ॥ तस्याः खंडले तु
विकृति निर्णयवन्निर्णयः ॥ अथ विधिः ॥ तत्र गृह्ये ॥ आश्वयुजी कर्म निवेशनमलंकृत्येत्यादि ॥ तथा च कारिका ॥ निवेशनमलंकृत्योक्तुं श्रान्तं
लेपनं भवेत् ॥ उपर्याच्छादयेत्तेषां समांशमिह कुर्यात् ॥ तत्र विशेषमाह भगवान् ॥ पूर्वधुरूपलेपाद्ये रत्नं कृत्य निवेशनं ॥ प्रभातकाले सुस्ना
त्वा शुक्लांबरधरो भवेत् ॥ होमस्य बहु कर्तृत्वं श्रुतः पुत्रादयोपि च ॥ स्नात्वा शुक्लांबरधरा भूत्वा प्रयतमानसाः ॥ अन्वालयै रन्कतारिमासी
रन्वातदतिक्रुति ॥ विशेषः कारिकायां ॥ सर्वगृह्या विशेषेण स्नाताः शुक्लांबरास्तथेति ॥ ततः आश्वयुजी कर्म दिने प्रातरोपासनादनु ॥
सर्वः गृह्यः समापितः कर्मसंकल्पमाचरेत् ॥ ततो नादी आहुं कुर्यात् ॥ ततः कारिका ॥ ओपासने हुते प्रातरन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ कुर्यात्
भातकं नाम हविरन्यत्तदुच्यते ॥ पयस्याज्ये निषिक्ते तु तत्पयः स्यात्सषातकं ॥ अस्यापि च सहज्येन पर्यग्निकरणं भवेत् ॥ आज्यस्य केव
लोत्पत्तौ तस्य त्रिः प्रोक्षणं भवेत् ॥ इध्माभिधारणां तस्यादाज्या शुद्धा सनादिकं ॥ कृत्वाज्यभागपर्यंतमन्वारभ्यः सुतादिभिः ॥ पशु
पतये शिवाय शंकरायैति नामतः ॥ एषातकाय स्वाहेति मंत्रेण जुहुयाच्चरुः ॥ अपोपुस्तरेणादन्यः करोति गृहिणो जलो ॥ इव सुतः सुवेणो व
एषातकमुच्यते ॥ जुहोप्यजलिनाप्यतद्दहनं मे पूर्यतामिति ॥ हविर्द्वयाशतः स्विष्टकृतं हुत्वा समापयेदिति ॥ ॥ अथ प्रयोगः ॥ तत्र यजमान
तउक्तकाले कर्म कुर्वन् पूर्वधुर्गृहलेपनोपसाराणाद्ये रत्नं कृत्य परधुः प्रभाते पत्नी पुत्राद्यमात्युसमेतः कृतमंगलस्नानः शुक्लांबरधरो भू

त्वा प्रयतमानसो भवेत् ॥ पुत्रादयस्तु तादृशो भूत्वा तदतिक्रुति आसीरन् ॥ होमकालमन्वालयै रन् ॥ ततो यजमानः कर्म दिने प्रातरोपा
सनात्वा ततः सपत्नी क आचम्य धृतपवित्रः प्राणायामादिदेशकाल कीर्तनोत्ते श्रीप० मोक्षमपत्नी पुत्रस्य न्यूनत्वापेक्षितविषयसंपू
र्णतानवसादनं त्वार्थं नित्यविधिरूपमाश्वयुजी कर्म करिष्ये इति संकल्प्य तदंगद्वि आहुं विधाय पुनः पूर्ववत् संकल्प्याग्निं विदुष्य
ध्यानादि पार्वणात्तं कुर्यात् ॥ तत्रान्वाधाने ॥ अस्मिन् नन्वाहिते ग्नावित्यादि च शुद्धी आज्येनेत्यंते प्रधानदेवतापशुपतिं च रुद्रव्येण
एषातकं एषातकारव्यद्रव्येण शेषेणेत्यादि ॥ निर्वपे ॥ पशुपतये त्वजुष्टे निर्वपामीति प्रकृतिवन्निरूप्यतथेव प्रोक्षेत् ॥ अवधानादि च रुद्र
पणांते पयोमिश्रितमाज्यं एषातकारव्यं हविरुत्पाद्याज्यं सस्कृत्य एषातकचरुस्यासह पर्यग्निकृत्वाज्यस्य केवलं सतो एषदाज्यं त्रिः प्रोक्ष्य
ज्योद्वास्तनादीध्माधारणां तस्य समीपासन्नसुतादिभिरन्वारभ्य इध्माधानाद्याज्यभागांते वेदानधर्मेण च समवहाय पशुपतये शि
वाय शंकराय एषातकाय स्वाहेति हुत्वा तथेवोद्विरयत्यजेत् ॥ ततो यजमानो जलिमन्य उपसीर्य सुवेण एषातकं द्विरवधाभिधारयेत् ॥
ततो यजमानः उन्नमे पू० यस्याहेति मंत्रेण जलिने व हुत्वा एषातकाय दहनं मे पूर्यतामिति त्यजेत् ॥ ततश्चरु एषातकं शेषेण स्विष्टकृतं हुत्वेध्मास
न्नहन् होमादिकर्म शेषं समाप्य धृतपवित्रमग्निं विस्मर्य ऋद्धे रोक्षित्वाग्निं संरक्षयेत् ॥ ततः कर्मसाद्रूप्यार्थं ब्राह्मणतर्पणं कुर्यादिति ॥
इति श्री संस्काररत्नमालायां आश्वयुजी कर्म संस्कारः ॥ ॥ अथावसरप्रातमाश्वयुज्यां निरूप्यते ॥ तत्र विधिः ॥ तदुक्तं स्त्रे ॥ आश्व

यणं व्रीहि रयामाकयवानामिति ॥ तथापरिशिष्टं ॥ रयामाकैर्व्रीहिभिश्चैव यैश्चान्योन्यकालतः ॥ प्राग्यं च युज्यते वयं न ह्यत्राग्रयणा-
 त्ययति ॥ एतदाग्रयणत्रयं मापुस्तं बभूव नित्यं ॥ वर्षासु रयामाकैः शरदि व्रीहिभिर्वसंतैर्यै र्यथर्तुवेणुयै रिति तत्सूत्रे प्रसाग्रयणे पृथ-
 क्कालविधानात् ॥ आश्वलायनमते तु व्रीह्याग्रयणं नित्यमपरेत्यनित्यं ॥ यदावर्षस्य तत्तस्याद्याग्रयणेन नयजेत तिवर्षाकालोत्तरशरदा-
 रय्य व्रीह्याग्रयणकालस्येव विहितत्वात् ॥ अनित्ययोरपि रयामाकाग्रयणस्य पृथक् तत्र त्वं व्रीह्याग्रयणेन समानतंत्रं वा स भवेत् ॥
 सोमो यदि तत्र रयामाक इति सूत्रे व्रीह्याग्रयणदेवता मध्यपाठात् ॥ यवाग्रयणस्य पृथक् तत्र मेव ॥ देवतास्तु व्रीह्याग्रयणोक्ता एव ॥
 अयमाहिताग्नेः ॥ अनाहिताग्नेस्तु व्रीह्याग्रयणमेकमेव ॥ रयामाके तु प्रस्तरं कुर्याद्वा ह्योग्रयणेन समानतंत्रं वा नष्टं यवाग्रयणेन नपि
 यवाग्रयणमिति वक्तुं ॥ समानतंत्रपक्षे श्रोतसूत्रोक्तं यदि द्वाग्नीविश्वे देवाः सोमोऽथावापि वीर इति क्रम इति केचित् ॥ अपरे
 तु सोमस्य पृथक् इत्यत्रानाममंत्रो मविधानाच्च व्रीह्याग्रयणदेवतानं तं रयामाकाग्रयणदेवतेति वदति ॥ यथाचारव्यवस्था ॥ युक्तं
 तु प्रस्तरकरणमोवेति याज्ञिकाः ॥ मम तु रयामाके राग्रयणं पृथक् कार्यं ॥ यद्वा व्रीह्याग्रयणेन समानतंत्रं न प्रस्तरणं पृथक् देवता
 निर्देशादिति प्राति ॥ अन्यथा ॥ यवाग्रयणे व्रीहि रयामाक प्रस्तरकरणं स्यात् ॥ न च विध्यभावे इति वाच्यं ॥ रयामाक प्रस्तरविधेः सू-
 त्रानुक्तत्वेनाप्राबल्यादिति ॥ अधिकारिदेशावुक्तौ ॥ अथ कालः ॥ सवाग्रयणत्रयपक्षे वर्षासु रयामाकै रिति पूर्वाक्ता पस्तवसू-
 त्राक्तः ॥ व्रीह्याग्रयणे कपक्षे तु यदावर्षस्य तत्तस्यादित्याश्वलायनोक्तः ॥ समानतंत्रपक्षे तु व्रीह्याग्रयणकाल ए रयामाग्रयण व

श्रीराम
१६

सिन्धुसर्पदेवजनेभ्यः स्वाहेति मंत्रेण तदवस्थसक्तं नुदकस्थले प्रक्षुण्वः सर्पबल्यर्थं निक्षिप्य सर्पदेवजनेभ्य इदं नममेति त्यजेत् ॥ इति उर्ध्वं
 आपरिदानाद्वले बलिदानुश्रान्तरकेनापि व्यवधानेन कार्यं ॥ ततः ये सपाः पा० करोमीति मंत्रेण सर्पानुद्दिश्य नमस्कारमुदयानमस्कृत्य प-
 श्चाद्वले रूपविश्य सर्पांसि सर्पतो० ध्रुवांते परिददामीत्यंतं त्रैमेमुपांशु सकृज्जप्त्वा ध्रुवांते परिददामीति ज्येष्ठक्रमेण पुत्राप्रतदहितपत्नीदद्यात्
 पत्नी बहुलं ज्येष्ठानुक्रमत एव ॥ अमुमित्यत्र यथा लिंगं द्वितीयांतेन पुत्रादिना मगृहीयात् ॥ अमुमिति पुंसि ॥ अमुमिति स्त्रियां ॥ ततो ध्रु-
 वांते परिददामीत्येव न न वेदेत् ॥ न तु मांमिस्थत्र नामग्रहणं ॥ यच्चान्यः कर्ता तदामाभितिपदे यजमाननाम द्वितीयांते वेदेत् ॥ एवं श्वः
 प्रलिपदमारभ्य प्रत्यवरोहणदिनप्रातः पर्यंतं प्रत्यहोरात्रं प्रातः सायं त एव दध्यतीतेरेव सक्तुमिस्तेने मंत्रेण तादृश एव देशे बलिदद्यात् ॥ तत्र
 नमस्कारादिपरिदानांतं निवर्तते ॥ तत्र सक्तुविषयेन नियम इति केचित् ॥ निःशेष्येते नियम इत्यपरे ॥ यथासंप्रदायतो व्यवस्था ॥ यद्वा त-
 स्मिन्काल एव अथवा कर्मपरदिनप्रातः रात्र्यप्रत्यवरोहणदिनप्रातः पर्यंतं यावत् प्रातः सायंकालास्तावत् संख्याक बली न्दद्यात् ॥ एवं
 यदि तदा प्रथम बलिदानांतं नमस्कारादिपरिदानांतं सकृदेव कार्यं न प्रत्येकं ॥ प्रयोगश्चेत् ॥ सर्पबलिदानांत एव नमस्कारादिपरिदानां-
 तं सकृदेव कार्यं भित्तिकेचित् ॥ ततो धृतपवित्रग्रन्थिं विस्त्रस्य शुद्धदेशे क्षिप्य गृह्याग्निं संरक्षयेत् ॥ ततः कर्मसाद्रूप्यार्थं ब्राह्मणांस्तो-
 जयित्वा शिषा गृहीयात् ॥ नंदप्रसह बलिदाने इति ॥ श्री ॥ इति श्री संस्काररत्नमालायां श्रवणाकर्मसर्पबलिसंस्कारः ॥ ॥ ॥

एष कूपश्च ॥ अग्नेराहवनीयस्य पार्श्वे न्यस्य यथाक्रमे ॥ तस्मिन्नाहवनीयाग्नौ परिध्याधानपूर्वकं ॥ आज्यभागविधा
नांतपुरस्तत्र विधाय च ॥ ततो ववाधावदानधूर्मेण हविषः शुचिः ॥ सज्जकृतुभिरित्याद्ये त्रिभिर्मंत्रैर्यथाक्रमे ॥ हुत्वा स्विष्ट
कृतर्ध्वतं परिसमापयेदिति ॥ अथानाहिताग्नेराग्रयणस्थालीपाकविधिः ॥ तत्र गृह्यं ॥ सज्जकृतुभिरित्यादि ॥ श्रोतस्त्र
च ॥ अथाग्रयणं त्रीहियवर्यामाकयवानामित्यादि ॥ तथा च भगवान् ॥ अनाहिताग्निरप्यग्निर्विद्वत्सोपासनततः ॥ स्था
लीपाकप्रकारेण च रूपं कृत्वा वदाय च ॥ एभिरेव त्रिभिर्मंत्रैर्हुत्वा स्विष्टकृदादिकं ॥ कृत्वोपरितनंतत्र मथान्नं हतशेषितमिति
कारिकायां विशेषः ॥ पूर्णमात्रनिधानांतमन्वाधानादि पूर्ववत् ॥ तिस्रश्चर्वाहुतीर्हुत्वा सज्जकृतुभिरित्यादि त्रिभिः ॥ ततस्विष्ट
कृतं हुत्वा कुर्वीत प्राशनं त्विति ॥ चरुरोषरये केदं सव्यपाणौ निधाय चेति ॥ तत्र विशेषः शौनकाये ॥ कृत्वोपरितनंतत्र मथ
न्नं हतशेषिकं ॥ वेधे देवावशिष्टं च पात्रे निक्षिप्य बुध्नित् ॥ तत्पात्रमन्नसहितं सव्यपाणौ निधाय च ॥ ततः कारिका ॥ प्रजाप
तादिर्मंत्रेण दक्षिणेनाभिस्तृणते ॥ भक्षन्न इति तु प्राश्यांथोनाभिमात्मनः ॥ आलभेतोपविष्टस्तु तत्रैव नोसिमंत्रतः ॥ म
ध्यमेतु हविः शेषं पत्नी प्राश्नात्यमंत्रकं ॥ एतत्प्राशनमाग्रयणद्वय एवेति दृष्टिं कृतं ॥ ततः कारिका ॥ परिषेचनपर्यंतं होमश
ेषं समापयेदिति ॥ यदिदुर्भिक्षादिनोक्तकालोक्तधान्याभावस्तदा जीवनार्थं मन्येनापि होम्यधान्येनाग्रयणं कुर्यादिति

प्रयोगपारिजाते यथोक्तधात्यालाभे तु होम्येनान्येन तच्चेरेत् ॥ जीवनार्थं तदकृत्वानाशनीयात्साग्निमान्नं वमिति स्मृतेरिति ॥ केचित्तु तत्संवत्स
रेत्त्ववर्षादिना सर्वथा नूतनधान्यालाभे तु होम्येनान्येन तच्चेरेत् ॥ जीवनार्थं तदकृत्वानाशनीयात्साग्निमान्नं जीर्णधान्येन कार्यं ॥ नित्यत्वा
द्वर्षिकत्वाच्च नेतत्याज्यहिसाग्निनेति स्मृतेरित्याहुः ॥ यथाग्रयणमाश्वयुज्योर्मास्यां क्रियेत तदाश्वयुजीकर्मणा समानं तत्र कुर्यात् ॥ एक
वर्षं रिध्याज्यस्विष्टकृतस्युरिति गृह्यत ॥ तत्तद्देवाश्वयुजीकर्मण्यपि नूतनधान्यां ग्राह्यं ॥ आश्वयुजीकर्म प्रधानं होमानंतरं आग्रयणप्रधा
नं होम इति ॥ आग्रयणमकृत्वानवान्नभोजने प्रायश्चित्तमिष्टिप्रायश्चित्तनिरूपणे निरूपितं ॥ आग्रयणलोपे प्रायश्चित्तमुक्तमृगिविधा
ने ॥ समिंद्रायामंत्रं वर्षे वर्षे जपेच्छते ॥ आग्रयणं यदा नूतनं तदा संपूर्णमेतितदिति ॥ अथ प्रयोगः तत्र यजमानोक्तकाले आग्रय
णं कुर्वन् प्रातरोपासनं हुत्वा सपत्नीकः शुचिराचमनादि देशकीर्तनांते श्रीपरमेश्वरप्रीतिकामो भूमश्रीयशोन्नाद्यत्वप्राप्तिजशरोग
जरानिहत्यर्थं निसर्वाधिरूपमाग्रयणारब्धं कर्म करिष्य इति संकल्पयेत् ॥ त्रीह्याग्रयणं करिष्य इति विशेषं सकल्पयेदितिकेचित् ॥ रया
माकस्य समानं तत्र ले त्रीह्याग्रयणस्यामाकाग्रयणाभ्यां तत्रेण करिष्य इति संकल्पयेत् ॥ आश्वयुजीकर्मणा सहानुष्ठेयस्या
सदाश्वयुजीकर्म संकल्प्य अग्रयणं संकल्पं कुर्यात् इति ॥ ततः कर्मांगं दृष्ट्वा विधाय पुनर्दृष्ट्वा कालं धेनुनांते पूर्ववत् संकल्प्य अग्नि
विहसध्यानादितंत्रं कुर्यात् ॥ तत्रान्वाधाने अस्मिन् न्वाहिते ग्नाहिते ग्नादित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्येतं प्रधानं देवता अग्नीं द्वा
विद्वाग्नीं वा विध्वां देवां न्धावां पृथिवीं त्रीहिमयं च रुद्रं व्यणं ॥ रयामां कपक्षं विरवेदे वधावां पृथिवीं मध्येधावां पृथिवीं

वासोमंत्र्यामाकचरुद्रव्येणेति ॥ शेषेणेत्यादि ॥ श्यामाकपक्षे पात्रप्रयोगकाले चरुस्थालीद्वयं प्रोक्षण्यासहद्वंद्वं शर्पद्वयं स्रग्जिनेन
 द्वंद्वमिति शेषः ॥ श्यामाकप्रस्तरपक्षे तु मुष्टिपरिमितधान्यश्यामाकतणमुष्टिं बर्हिषा सहासादयेत् ॥ ततः पूर्णपात्रनिधानांते कृत्वा त्री
 ह्याग्रयणदेवताभ्यस्तृष्णीनिर्वीपः प्रोक्षणं च ॥ श्यामाकपक्षे सोमायत्येति ॥ मुष्टं मिति निर्वापं प्रोक्षणं च कुर्यात् ॥ अवघातादिचरु
 पणांतं कुर्यात् ॥ श्यामाकैतुश्यामाकचरुपचेत् ॥ तत आज्यसंस्कारादिबर्हिरासादनंतं कुर्यात् ॥ श्यामाकप्रस्तरपक्षे आसादितबर्हि
 षउपरिविधतीवर्ध्मद्वयमाधाय तदुपरि प्रस्तरवत्सधान्यश्यामाकतणमुष्टिपरिमितमास्तीर्य स्तुवसंभार्जना आज्यभागांते अव
 दानधर्मेण चरुमवदाय ॥ सजूर्कतुभिः ० जूरिद्राग्निभ्यां स्वाहा ॥ इति हुत्वा इद्राग्निभ्यामिदं नमं भृत्युदिर्यसजेत् ॥ पुनरवदाय
 सजूर्क ० जूर्विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥ इति हुत्वा विश्वेभ्यो देवेभ्य इदं ॥ पुनरवदाय ॥ सजूर्क ० जूधावाष्टिबीभ्यामिदं नमं भृ
 त्यजेत् ॥ यदि श्यामाकचरुस्तदा तमवदाय सोमाय स्वाहेति नाम भंत्रेण हुत्वा सोमाय इदं नमं भृत्येत्यजेत् ॥ तत्तत्स्विष्टकृतं हुत्वा
 हुताय शिष्टमन्नं यद्वा वैश्वेदेविकसंस्तकमध्यमहविः शेषं त्रेधा विभज्य तन्मध्यमभागं पत्न्यर्थं पात्रांतरे कृत्वा तत्तत्सर्वं हस्त
 निधाय प्रजापतयेत्याग्रहं गृह्णामीति भंत्रेण दक्षिणेन पाणिना तमभिमृश्य अद्रान्ने श्रेयं इति भंत्रेण प्राद्विराचां तत्तत्राप
 विष्टः ॥ अमोसि प्राणेति भंत्रेणाल्मनोनाभिं दक्षमात्कमेत् ॥ एवं श्यामाकचरुमक्षयेत् ॥ न श्यामाकिं भंत्रेण कंचित् ॥ तत्रे
 ण प्राशनमित्यपरे ॥ ततः पत्नी स्वभागं भंत्रेण प्राश्नीयात् ॥ ततश्च सन्नहनादिन प्रस्तरप्रहरणं ॥ प्रहरेदितिकंचित्

श्रीराम

२५ १८

णस्य ॥ यवाग्रयणस्य तु एतत्काल एव ॥ समानतंत्रत्वविधानाभावादिति ॥ तत्र समुदितरूपेषु कालेषु पर्वणि देव नक्षत्रे
 बुवाकार्यं ॥ तत्र पर्वण्यपि यत्र राषपर्वणीति निर्णयसिद्धो ॥ अथोपूर्वह्निपर्वक्षयेदर्शयः परमुक्तमाग्रयणकंप्राक्पोषा
 मास्याश्च तदिति दीपिकोक्तेरिति तच्चिंत्यं ॥ संगवात्पूर्वपूर्णिमाप्रतिपत्तौ प्रकृत्यनुष्ठानस्य पूर्वप्रातलेन प्रकृत्यनुष्ठा
 नानंतरमाग्रयणनस्यात् ॥ प्राक्पोषमास्याश्च तदुक्तं ॥ न चाग्रयणानंतरमेव प्रकृत्यनुष्ठानं स्यादिति वाच्यं ॥ पूर्वध्रु
 वं ॥ कृष्णमाग्रयणकार्यं मलमासपिनान्यथेति स्मृतं इति ॥ अथविधिः ॥ सद्विविधः ॥ आहिताग्निस्थालीपाकानाहिना
 ग्निरस्थालीपाकमेदात् ॥ तदुक्तं गृह्ये ॥ आहिताग्निराग्रयणस्थालीपाको नाहिताग्निरेपि शालाग्नौ विधिः ॥ तथा च कारिकाया
 एतदाग्रयणं कुर्यात् त्रेतायां त्वाहितानल इति ॥ तत्रादावाहिताग्निस्थालीपाकविधिः ॥ तमाह पाविजाने भगवान् ॥ कर्तुमाग्रयण
 चिंतामाहिताग्निर्न शक्नुयात् ॥ कृत्विंद्वाय्यभावेन तस्य कल्पोऽयमुच्यते ॥ प्रज्वल्य गार्हपत्याग्निं तदव्याधानपूर्वकं
 चरुप्रपणपर्यंतं तत्र कृत्वा पुरस्तत् ॥ पश्चादाहवनीयाग्निमपि प्रज्वाल्य मंत्रतः ॥ अन्वाधानविधौ याधकत्वापरिसमहने
 परिस्तीर्य च पुरुषं तमप्यग्निं यथाविधि ॥ ततोऽग्निर्गार्हपत्यस्य समीपाद् बर्हिरादीकं ॥ होमोपकरणं सर्वसमादाय

यदि न्वाधानादिपूर्ववत् ॥ निर्वाप्रोक्षणेन तूष्णीं पयसि श्रपयेच्चरं ॥ कृत्वा ज्यमागपयेत्तमन्वारब्धः सुतादिभिः ॥ अपश्चेत्तेति मंत्रा
भ्यो जुहुयात्पायसाहुती ॥ जपेदभयमित्यादिभीक्ष्णमाणा हविर्भुजां ॥ जप्त्वा शिवो न इत्यादि हेमंततिपदं श्रेय ॥ हेमंतपदं स्मर
ण विशेषमाह भगवान् ॥ जपेत्तत्स्तु हेमतशब्दस्य मनसा जप ॥ संबुध्यंतस्य कृत्वा ध्यात्वा शिवो न सुमना भव ॥ इत्येतस्यापि मंत्र
स्य मनसा जपमाचरेत् ॥ ततः कर्तव्यं तत्रैव ॥ पश्चिमे गेने पलालाद्यै रथात्मशायनोचिता ॥ शय्यां शेतमनामास्तीर्य तत्रासि
त्वासित्वा यथासुरवं ॥ पलालः स्त्री सनिष्ठल इति केचिन्पलरहितत्वेण विशेषः ॥ तन्निर्मितः कटः ॥ आद्यशब्देनोर्णामयः
कुंबलोगृह्यते ॥ सोपि श्वेत इति शिष्टः ॥ अविकारित्वात् कृद्गोवा ॥ आस्तीर्य विशेषः कारिकायां ॥ स्वस्तरं स्वयमास्तीर्य
ति ॥ ततः ॥ जेद्वच अथ स्योनाष्टयिवीत्येवमादिकं ॥ जपित्वा तत्र मार्याभिः पुत्रैश्च सह संगतः ॥ शयीतो दुःसुरवः प्राच्य
शिरादक्षिणपार्श्वतः ॥ यथावकाशमितरेषु त्राधास्तत्र शेरते ॥ अनुज्येष्टे त्रायी रं श्वगृहिणो नंतरं सुताः ॥ गृहिणो तं
ज्येष्ठः संविशेत्तस्य चानुजः ॥ तदन्वपरिचित्वे वक्रमेणान्या विशेषरतां ॥ ये मंत्रान्मे त्रितु योग्याः स्त्री बालादि विवर्जिताः ॥
शयानो सावतः स्योनाष्टयिवीत्यादिकं मंच ॥ जपित्वा शायशयनादासीत्वा प्राङ्मुखः सितह ॥ अतो देवा अवत्वा ध्यात्वा त्रि
पित्वा च मादितः ॥ पश्चादिशोदक्षिणा ध्यास्ति स्मः प्रोक्ष्य यथाक्रमं जपेयुः मेतामेव च सकृत् सकृदखंडितां ॥ संविश्य सवि
र्योत्पाय कुर्युश्चानुदिशं जप ॥ अपारिष्टं तत्र च स्थिष्ट रुद्रा मवर्जितं ॥ विधाय रात्रि शेषं तु सविशेयु र्यथापुरा ॥ अधापरसु

वै

श्रीराम
१९.

रहिते सूर्ये सर्वेपि संगताः ॥ जपेयुः सूर्यसूक्तानि तद्वत्त्वस्य नानि च ॥ उदुत्पन्नवपुश्चित्रं देवानामुदगादिति ॥ नमो मित्रस्य स्तुतं च
स्तुतं न इति चापर ॥ उक्तानि सूर्यसूक्तानि वक्ष्यस्वस्य नान्यथा ॥ आनोमद्रास्तथा स्वस्ति नो मिमीतां परावतः ॥ संस्कृतान्ने गृ
हान्नेन ब्राह्मणान्मोजयेदथ ॥ ओं स्वस्तीति ब्रूत इत्युक्त्वा ओं स्वस्तीति ब्रुवंति तदिति ॥ अथ प्रयोगः ॥ तत्र यजमान उक्तकाले प्रत्य
वरोहणं चिकीर्षन् तत्सर्वकाले बुद्ध्या दीनां शुद्धवारि मिश्रगोमयादियुक्तं मृदादिना द्वाव्यं संपादनपूर्वकं श्रुक्षणीकरणेन पटलस्य
शेषित्वा निवारकत्वाच्छोद्योदनेन भूमेर्निम्नोन्तत समीकरणेन च गृहं पुनर्नवीकृत्य कर्मदिने हेनि आस्तरणार्थं पलालादि
निर्मिते कटं मूर्णामयं कुंबलादिकं वा शुद्धं संपाद्य यजमानः सपत्नीकः शुचिराचमनपत्रधारणप्राणयामादिदेवादि की
र्तनांते श्रीपरमेश्वरं ॥ मम सपत्नीकस्या मात्य सहितस्य सर्वसर्पबाधानिरुत्य भयप्राप्तिहेमंतसो रव्यसो मनस्य सिध्य
र्थे नित्यविधि रूपं प्रत्यवरोहणा र्थं कर्म करिष्ये इति संकल्प्य कर्मगतया वृद्धिं आहुं विधाय आसायं ॥ ततो स्तमित आ
दित्येसायमोपासनं दुत्वा स्नातान्प्रतदुहितवर्जितान्मात्यान्संनिधाय आग्निं विहृत्य पूर्ववत्संकल्प्याग्निध्यानादिपार्व
णतंत्रं कुर्यात् ॥ तत्रान्वाधाने ॥ अस्मिन्नन्वाहिते ग्नावित्यादि चक्षुषी आज्येनेत्यंते प्रधाने देवतां श्वेतं द्विवारं पायसं द्रव्य
णैध्मसं न हनेन रुद्रमित्यादिना त्रिस्थिष्ट रुद्रा पनावात्तत्कीर्तनं ॥ पूर्णपात्रनिधानांत कृत्वा श्वेतं देवताये द्विवारं चतुरश्र
तुरो मुष्टीवुक्षी निरूप्य तथैव प्रोक्ष्या वहननादिपयसि चरुश्रपणे कृत्वा ज्यसंस्काराद्या ज्यमागहोमांते अमात्यावारब्धः

वि

पायसम व दानधर्मेणावदाय अपश्चेतपु० स्वाहेतिहुत्वा रेवेतायेदं नममेतु देव्यत्यक्ता पुनः पूर्ववदवदाय नवे श्वेतश्रा०
 स्वाहेतिहुत्वा पूर्ववदुद्दिश्यत्यजेत् ॥ ततो मीगिनेक्षणः अभयन्न इति जपित्वा शिवो न इति मनसा जपित्वा हे मंतेति संबुध्यं
 तेन हे मंतं शब्दं स्मरेत् ॥ हे मंतं स्मरणानंतरं शिवो न इति जप इति केचित् ॥ ततो गेः पश्चात् पूर्वसंयादितं शुद्धपत्मात्कादि
 निर्मितकटमूर्णमयकंबलं वा स्वयमेवास्तीर्य भार्यापुत्रादिसमेतस्तस्मिन्नुपविश्य ॥ स्थानोपस्थितिमेधातिथिर्भूमिगी
 यत्री ॥ जपविनियोगः ॥ इत्युच्यते ॥ एतत्प्रत्यवरोहणमंत्रान् मंत्राहीः सुतादयोपि जपेयुः ॥ ततः कर्ता प्राक् कुर्यात् उदङ्मु
 खो दक्षिणपाश्वर्धनशायी ॥ तदनंतरं यथावकाशं भार्यापुत्रादयोज्येष्ठानुक्रमेण तथैव शायी रन् ॥ ततः सर्वउपायप्रा
 द्भुरवा उपविश्य ॥ अतो देवा मेधातिथिर्देवा गायत्री ॥ जपविनियोगः ॥ इति त्रिजपित्वा पुनः पूर्ववच्छयित्वा तथा योपवि
 श्य दक्षिणाभिमुख उपविश्य ॥ अतो देवा इति प्रथमं पादं जपित्वा पुनः पूर्ववच्छयित्वा तथा योपविश्य ॥ एथिव्याः सप्तेति तृतीयपादं जपेयुः ॥
 यद्वादक्षिणादिकूत्रयमुरवा एकेकांदिशं प्रति अतो देवा अवंतु न इति सकृत् सकृज्जपेयुः ॥ ततः स्थिररुद्धमिधमसन्न
 हन होमादिकर्म शेषं समाप्य धृतपवित्रं विस्त्रस्य शुद्धदेशे क्षिप्त्वाग्निं संरक्षयेत् ॥ ततः सर्वयथापूर्वरयित्वा रात्रिशेषं
 निद्रयानयेत् ॥ अथापरशु रूपायो दिते सूर्यकृता वश्यक कालक्रियाः सर्वसंगताः संतः सौर्याणि स्वस्वयनानि च जपे

श्रीराम
२०

रमपि बहिः प्रहरणपक्षे कर्म समाख्यं ते धृतपवित्रं ग्रंथिं विस्त्रस्य शुद्धदेशे क्षिप्त्वाग्निं संरक्षयेत् ॥ ततः कर्मसाधुप्यार्थं ब्राह्मण
 तर्पणं कुर्यादिति ॥ ॥ इत्यागम्य कर्म संस्कारः ॥ ॥ अथ प्रत्यवरोहणमभिधीयते ॥ तच्च मार्गशीर्षपौर्णमास्यां क्रियमाणं कर्म
 तत्राधिकारिदेशावुक्तौ ॥ अथ कालः ॥ तत्र गृह्यं ॥ मार्गशीर्ष्यप्रत्यवरोहणं चतुर्दश्यां पौर्णमास्यां वेति ॥ तथा च भगवान् ॥ मार्ग
 शीर्षस्यामावास्या पौर्णमास्यां मध्याह्नि ॥ तस्य शुक्लचतुर्दश्यां नाम्ना प्रत्यवरोहणमिति ॥ पौर्णमासी निर्णयस्तु आवर्णायो
 र्णमासी वद्वेयः ॥ उभयोः समानन्याय्यत्वात् ॥ पौर्णमास्यनुसारेण कर्मकालानुसारेण वा चतुर्दशी निर्णयेत्येव इति ॥ अ
 थविधिः ॥ तत्र गृह्यं निवेशने पुनर्नवीकृत्य लेपनास्तरणोपस्तरणोरिति ॥ तथा च भगवान् ॥ शीत्त्रातरेषु हेमंतश्राद्धोपपद
 मुच्यते ॥ वर्षासु वारि चिन्नस्यैव भनोलेपनादिभिः ॥ कुर्यात्पुनर्नवीकारं पूर्वमेवावधानतः ॥ लेपनादिस्य रूपं स्वयमे
 वाह ॥ मदुरेण कुड्यादि वारिभिश्च शुद्धये ॥ भिन्नानां रोपणार्थं तु यत्तु रूढ्यादिलेपनं ॥ छिद्रादिधानं तन्मृष्टात्
 णेत्तरणमुच्यते ॥ निम्नं स्थानं भनयत्पान्तदुपस्तरणं मतमिति ॥ इति पूर्ववृत्त्यं ॥ अथ कर्मदिनकृत्यं ॥ तत्र कारिका
 एवं मेतैर्नवीकृत्य निवासं लेपनादिभिः ॥ केयदेः शयनार्थं स्यात्पहं न्येव विरोधनं ॥ कृत्वा यथाहं मिति ॥ अथ कर्मकालक
 र्त्त्यं ॥ तत्र गृह्यं अस्तमिते पायसस्य शुद्धयुरित्यादि ॥ तथा च कारिका ॥ कृत्वा यथाहं मिति ॥ अथ कर्मकालक
 हुत्वप्यस्यालीपाकधर्मेण पायसं ॥ अपयित्वा चरुहोम समये समुपस्थिते ॥ कारिकायां विशेषः ॥ भानावस्तमिते कु

सं० २० मा० पि०

२९

यो

इत्यादि खंडिके न हेमंत राशि रयोश्चतुर्णामपरपक्षाणामष्टमीषष्टकार्यादिरखंडिक इत्येव च न वाक्तानि ॥ गृह्यपरिशिष्टे तु ॥
माघ्यावर्षाद्वावर्षमष्टवृत्तानि ॥ उभयसंगृह्यानुक्रमस्तानार्थं आह्वान्युच्यते ॥ पार्वणपूर्वेष्वष्टम्यामन्वष्टक्यं माघ्यावर्षमा
सिमासिकान्याभ्युदयिकमेकोद्विधमिति नव ॥ तत्र सर्वं आहुप्रकृतिभूतं पार्वणं आहुप्रथममिति रूप्यते ॥ तल्लक्षणं गृह्यपरि
शिष्टे ॥ पार्वण्यमावास्यायां पार्वणमिति ॥ अमावास्यायां दृष्टः पौर्णमास्यादिपुण्यकालोपलक्ष्यः ॥ दृष्टादिपुण्यकालस्तु से
यो वै पर्वसंज्ञकः ॥ पार्वणनविधानेन तत्र आहुसमाचरेदिति आहुवत्युक्तः ॥ तत्र पार्वणं द्विविधं ॥ पिंडपितृयज्ञात्मकं दक्षिण
आत्मकं चेति ॥ तत्र पिंडपितृयज्ञलक्षणमाहाचार्यः ॥ अग्नेो कर्णो होमश्च पिंडदानं तथैव च ॥ एतद्व्यात्मकं यत्तु तत्पिंडपितृयज्ञिक
मिति ॥ सपिंडपितृयज्ञो द्विविधः ॥ आहिताग्नि कर्तृकानाहिताग्नि कर्तृकमेवात ॥ आहिताग्नि स्त्रेताग्निमान् ॥ तत्र आद्यः
केवल एव ॥ श्रौतत्वात् ॥ द्विती द्विविधः ॥ केवलो दर्शयति पिक्तश्चेति ॥ केवलः खंडपर्वणि ॥ मुहूर्तमप्यमावास्यातिवक्ष्य
माणो हेमादिवचनेन पिंडपितृयज्ञस्य परदिन एव कालत्वेन ॥ द्वितीयस्त्वरखंडपर्वणि ॥ सच पार्वणं आहुतं भवति ॥ उभयो
काले वेद्याश्चेति ॥ पार्वणं आहुममेव वक्ष्यते इति ॥ अथ पिंडपितृयज्ञाधिकारी ॥ सच कारिकायां ॥ एकाग्निरपि कुर्वत पितृय
ज्ञं स उच्यते इति ॥ अपि दृष्टेन बहुगन्युक्तपिंडपितृयज्ञमयमेकाग्निरपि कुर्यात् इति सूचितः ॥ सद्विविधः मृतपितृकोजी
वत्पितृकश्चेति ॥ तत्राद्यो द्विविधः ॥ मृतपित्रादि त्रिको जीवसितामहप्रपितामहान्यतर इति ॥ द्वितीयोपि द्विविधः ॥ जीव

श्रीराम
२९

त्पित्रादि त्रिको मृतपितामहप्रपितामहश्चेति ॥ अथ देवाः ॥ सद्विविधः ॥ आहि ग्न्यनाहिताग्निमेवात ॥ तथा च स्मर्यते ॥ आहिता
ग्नेः पिंडपितृयज्ञः स्यादक्षिणाग्नि के ॥ अनाहिताग्नेर्गृह्याग्नेनाभवेदिति विनिर्णय इति ॥ अथ कालः ॥ सद्विविधः ॥ विधिकालः
प्रयोगकालश्चेति ॥ तत्राद्यः सूत्रे ॥ अमावास्यायां मिति ॥ अमावास्यायां दृष्टादर्शप्रतिपत्संधिपरः ॥ सयस्यातस्यातिथौ कार्य
मित्यर्थः ॥ तथा च माधवीयि ॥ यत्सर्वप्रतिपत्संधिस्तदिनपितृयज्ञकं ॥ बोधायनमते तत्तु दृष्टांतिनसमाचरेदिति ॥ खंडपूर्व
णि तु विशेषो हेमाद्रौ ॥ मुहूर्तमप्यमावास्याप्रतिपद्यपि चेद्भवेत् ॥ पिंडयज्ञस्तदा कुर्यात्पर्वणोपपत्तुपर्ववदिति ॥ तत्रापि विशेषो
गृह्यसौरे ॥ न्यूनादर्शः प्रतिपदि घटिकातोयदा भवेत् ॥ तदोपवसंध्यदिने पिंडयज्ञं समाचरेत् ॥ तथा च नारायणवृत्ते ॥ अहो
रात्रसंधौ पूर्वप्रतिपत्संधौ चोपवसंध्यहनि इति ॥ अहोरात्रिसंधिकालः पूर्वापरघटी द्वयात्मकः ॥ तदुक्तं ज्योतिः शास्त्रे ॥ अ
होरात्रातिथितारायोगानां करणस्य च ॥ आदावंत शः संधिकाल उदाहृत इति ॥ न च तस्या अपराह्णरूपकर्मव्यापित्वाभावा
त्कथं तत्रानुष्ठानमिति वाच्यं ॥ पूर्वदिने कर्मकालव्याप्तिसत्त्वपि च दृष्टानसंभवेन पिंडपितृयज्ञानुक्तत्वात् ॥ अत एवाक्रम
पस्तंवेन ॥ यदहश्चंद्रमसं न पश्यति तदहः पिंडपितृयज्ञं कुरुत इति ॥ अथ च दृष्टाननिषेधश्चतुर्दश्याध्वक्षयगतामावा
स्याभिन्नपरः ॥ तस्मिन्दिने प्रतिपत्संधिसंभवस्य प्राबल्यादिति ॥ अथ मलमासपिकार्यः ॥ पिंडयज्ञस्तद्विधिकं च नित्यं आहु
तथैव च ॥ प्रतिवासरदानं च मासेपि स्यान्मलिभुचरति मास्योक्त इति ॥ अथ प्रयोगकालः ॥ सच सूत्रेऽपराह्ण इति ॥ अ

ता

पराहस्तु देवाभक्तदिनद्वितीयभागस्त्रेधाभक्तदिनतृतीयभागोयदायं वधाभक्तदिनचतुर्थोऽंशः ॥ अपराह्णकालासंभवेअ
नुकल्पकालमाहापस्तवः ॥ अधिरक्षसूर्यवेति ॥ अधिरक्षसूर्यकालस्तु ॥ यदासूर्यरश्मयः सुवस्यत्कावृक्षानारोहति सूरतिरुपाच
योः ॥ यदासूर्यरश्मयवृक्षेवनिष्ठेति न सुवस्यत्कावृक्षानारोहति सूरतिरुपाच ॥ यदासूर्यवृक्षमारोहति सूरतिरुपाच ॥ तथाचोडपमने
सूर्यास्तमयसमयोभवति ॥ चंद्रचूडमेतसूर्योदयोपरिलनरमयः ॥ अपरमेतमध्याह्नसमयोभवतीतिभावः ॥ युक्तत्वेपर
मेवेतिभाति ॥ तथाशब्दव्युत्पत्तिमुपेदायतोव्यवस्थाज्ञेयेति ॥ अथपिउपितयज्ञागर्गनोकरणेऽग्निनिर्णयते ॥ तत्राहिताग्नि
र्दक्षिणाग्निः ॥ अनाहिताग्नेस्तुकेचित् ॥ एवमनाहिताग्निर्नित्येप्रपयित्वातिप्रणीयजुहुयादितिस्तत्रस्यनित्येनोचरु
प्रपणंकृत्वातिप्रणयनंकृत्वा नित्य एवहोमंकुर्यादित्यर्थोत् ॥ यातुधानाः पलायंतिप्रणीतोर्व्यस्यदर्शनात् ॥ तस्मादतिप्रणी
तेतिसंज्ञास्यादुल्लु कस्यत्वितिअतिप्रणीतस्यादृष्टार्थत्वोक्तोः ॥ नित्य एवापसव्येनहुत्वाग्नयाहुतिद्वयमितिशाकलोक्तेष्वे
पासनाग्निरेवेत्याहुः ॥ अन्येतु ॥ अस्यैवस्तत्रस्य अर्थप्राप्तस्यहोमस्यातिप्रणयनानंतरंजुहुयादितिपुनर्विधानसामर्थ्या
दिति ॥ प्रणयनहोमार्थकत्वात्साकमेपीयुपितयज्ञेऽतिप्रणयनहोमस्यदृष्टत्वादृष्टेसत्यदृष्टकल्पनाया अन्याय्यत्वात् ॥ गृ
ह्यपरिशिष्टकारिकोक्तेऽस्यातिप्रणीताग्निरेवेत्याहुः ॥ सायमेवविहितएवानाहिताग्नेरोपासनेप्रपणधर्महोमश्चातिप्रणी
तेवाजुहुयादित्यापस्तवोक्तेर्विकल्प इत्यपरे ॥ यथासंप्रदत्ततोव्यवस्थाज्ञेया ॥ वयंतुगृह्यपरिशिष्टकारानुसारिण इति

श्रीराम
२२

युः ॥ तानिर्विधेस्पर्ष्टीकृतान्यन्यानिचक्रपिष्टं हो देवतविष्टो ज्ञेयानि ॥ त तोयजमानः संस्कारेन स्वादु व्यंजनयुक्तेन गृहसिद्धिने न ब्राह्मणान्मो
जयित्वास्वस्वयनवाचयेदिति ॥ अथवा ब्राह्मणा इति प्रयोगरत्ने ॥ इदं कर्म मुक्ताकार्यमिति केचित् ॥ अग्निं संस्पृष्ट्वा तमुपवासी भूत्वा यमु
क्तावासीति प्रयोगरत्ने पवित्रप्रोक्षणांतं सर्वेषां भुपवासस्ततो भोजनं यजमानपत्न्योः परे हि ब्राह्मणभोजनविधानात् ॥ तावत्पूर्वतमुप
वास्त इत्यपरे ॥ यथाचारं यथाशक्त्यनुष्ठेयमिति ॥ ॥ इति संस्कारस्तनमात्रायां प्रत्यवरोहणसंस्कारः ॥ ॥ अथ चैत्रीकर्म ॥ तच्च मूलगवा
ख्यं ॥ तत्तु गृह्यं ॥ अथ मूलगवः श्राद्धिवसंतेवेत्यादि ॥ सचयद्यपि देवसंस्थात्वेन निरूपणीयस्तथापि तत्र परशुकल्पस्योक्तत्वेन तस्य क
लोविद्विष्टत्वादत्र न निरूपितः ॥ यद्वा तत्स्थाने नीलवृषोत्सर्जनं कुर्यात् ॥ तच्चोर्ध्वदेहिकसंस्कारनिरूपणे निरूपयिष्यते इति ॥ ॥
इति श्रीमद्विद्वन्महोपाध्यायभट्टलिङ्गेश्वरात्मजभट्टनगेश्वरावरचिन्तायां संस्कारस्तनमात्रायां देवपाकसंस्थासंस्कारः ॥ ॥
अथक्रमप्राप्तपित्र्यपाकयज्ञसंस्थानिरूप्यते ॥ तत्रपित्र्यलक्षणसंग्रहे ॥ महत्तपितरभुद्विष्ययत्कर्मक्रियते सदेतः ॥ तसिऽयमिति स
प्रोक्तेऽपित्र्यकर्मविचक्षणोरिति ॥ पितरमिति मात्राद्युपलक्षणं ॥ पित्र्यश्राद्धमित्यर्थः ॥ श्राद्धलक्षणमाहमरीचिः ॥ प्रेतं पितृश्च
निर्दिश्यमोज्यं अस्त्रियमात्मनः ॥ श्रद्धया दीयं तच्छ्राद्धमिति कीर्तितमिति ॥ येनेति शेषः तच्च श्राद्धमेतदुक्तमिति निबधेऽपुस्त
स्वसंमतस्मृत्यनुसारिणसलक्षणभेदसहितनिरूपितं ॥ अस्माभिरपि श्राद्धपरिभाषायां यथा मतिप्रपन्नं ॥ प्रकृततु गृह्यप
रिशिष्टेऽक्तश्राद्धानां पित्र्यसंस्थात्वेन शिष्टपरिगृह्यतत्त्वानुसारिणतानि प्रतिपाद्यते ॥ तानि च गृह्ये ॥ अथातः पार्वणे श्रा

३३
३३

संकल्प्यादिपात्रोत्तर्जनात्मकः ॥ तत्र विशेषः ॥ होमांते सर्वान्निंशान्नुहयात् ॥ सर्वहुतं सर्वजीवन इति सूच्यते ॥ सर्वे पिंडास्तु होतव्या यदा जीवन्ति ते त्रय उ
ति पारिजाते भगवदुक्ते ॥ तेषां त्रय इत्यर्थः ॥ यत्तु ॥ अपि जीवांत आत्रिभ्य इति पूर्वोक्तं गोतममतीत्याजीवतस्त्री नति कस्य परेभ्यः प्रतेभ्यस्त्रिभ्यः पिंडा
न्निष्पन्नीयादिति ॥ तन्न ॥ नेरेभ्य इति सूत्रे पूर्वोक्तं हेतुगर्भ निषेधोक्तिः ॥ न जीवन्तमतिदद्यादिति पूर्वोक्तं स्मृते ॥ शास्त्रांतर विशेषः ॥ त्रिषु जीवत्सो हो
मांत पितृयज्ञं समाचरेत् ॥ अथवा पितृयज्ञस्यैव नारम इति स्मृत इति ॥ जीवसितात्वा होमांतमिति प्रथमपादे पाठः काचिदस्ति ॥ अत्र यथाचारं ज्ञेयं ॥
द्वितीयस्तु जुहुयाज्जीवेष्य इति उक्तात्मकः तत्र ॥ यत्तु ॥ तस्मै तस्मै एषां प्रेतास्युरिति गाणगारिः ॥ प्रत्यक्षमितरणं च येदिति तत्र पूर्वोक्तं मनुसंघेयमि
ति ॥ एतन्मतोत्तरनिराकरणं पिंडपितृयज्ञे तद्व्यतिषिक्तं आदिचक्षेयं ॥ मन्तान्तेरेपन्यासस्तु सपिंडीकरणप्रतिसावत्सरिक आद्याद्यर्थ इति वृत्तिकृतद
ति ॥ अथ पिंडपितृयज्ञविष्युपयुक्तपरिभाषायास्तिकैः स्मर्यते ॥ पिंडपितृयज्ञं तत्रैव न्वाधानं न चेष्यते ॥ रज्जुस्थाने पसव्ये कवच्छं त्वं परिकीर्त
ते ॥ पात्राणीधमश्चोदवरमयः स्यात्तदसंभवे ॥ पालाशादिविकारोत्र संख्यापंचदशे बहिः ॥ न निर्वीपाज्यसंस्कारो बहिरासादनं न हि ॥ नाद्या
रोचक्षुषीने वने वस्तिष्ठेददिकं ॥ अष्टतार्थे तिलादर्भा अयुजश्च समूलकाः ॥ परिस्तत्यादिषु प्रोक्तास्त्रिभिर्दभैः पवित्रकं ॥ आग्नेयामिमु
रवः कुर्यात्कर्मसंकल्पनादिकं ॥ अप्रदक्षिणतः कुर्यात्सरिसमूहनादिकं मिति ॥ अधविधिः ॥ तत्रं सूत्रं ॥ एवमनाहिताग्निना र्त्वे अपयित्वे
ति गृह्येतापकंच ॥ अथाग्नेनाहुतियथोक्तं पुरस्तादिति ॥ पिंडपितृयज्ञेन कल्पेन हुत्वेति च ॥ पिंडपितृयज्ञकल्पस्तु अमावास्यायामपराह्णे पि
ंडपितृयज्ञ इति श्रौतसूत्रोक्तिः ॥ तथाच कारिका ॥ अथदक्षिणोत्तराहुतुप्रज्वाल्योपासनंततः ॥ प्राग्दक्षिणाग्नेकेर्दभैः परिस्तीर्य हवि
र्भुजं ॥ कर्मसाधनमंत्रेण सर्वप्राग्दक्षिणामुखः ॥ दर्भानास्तीर्य वायव्याभैरान्यावाहविर्भुजः ॥ स्थाल्याद्यैकैकमासाय स्थालीश्वरं

इष्टं ५

श्रीराम
२३

३ गृह्य

प्राग्दक्षिणं ॥ स्थाल्यादिद्वादशकं श्रौतकारिकायां ॥ चरुस्थाली चरुं स्पृश्यात्तूरवलानि मुसलंतथा ॥ सुवोध्रुवाकृष्णाजिनं सकृदाच्छिन्नमिधमं
मेक्षुणं च कर्मउलुरिति पात्राणि द्वादश ॥ अनुक्रमत्प्रयुज्यानि पितृयज्ञमनीषिभिरिति ॥ उभस्तु परिभाषायामुक्तः ॥ ततः कारिका ॥ ब्रीहिम
च्छकटं वृद्धं दक्षिणायामवस्थितं ॥ आरुह्य ब्रीहिभिः पूर्णं स्थाली चरुं निक्षेप्य च ॥ शकटारोहणं चैव भवेद्दक्षिणभागतः ॥ शूर्पस्थाच्छकटप्रास्य
कृष्णाजिनं उल्लूखले ॥ कृष्णाजिनास्तरणे विशेषमाहापरस्तवः ॥ प्रत्यगुदग्रीवे कृष्णाजिनं उल्लूखले प्रतिष्ठिते दक्षिणाप्राचीतिष्ठतीपत्य
वहति परापावमविवेकः ॥ सकृत्सुलीकरोति दक्षिणाग्नें जीवतं उल ॥ अपयतीति ॥ अत्राविरुद्धं ग्राह्यं ॥ ततः कारिका चरुस्थाल्य
स्थितान् ब्रीहिं नूव ह न्यादधुस्ततः ॥ सकृत्सुलीकृतान् चरुं सकृत्सुल्लूखलं तं उल्लूख ॥ अपयित्वोल्मुकं नीत्वा ये स्तुत्या नलीदिशं ॥ अति
प्रणीता एषाग्निस्तं परिस्तीर्य पूर्ववत् ॥ अर्वागस्मात्किरेव त्स्फेनलेखामपहतं इति ॥ यत्तु ॥ उल्लूखने विशेषमाह प्रयोगपात्रिजाते हेमादिः
खंडनमेहनं चैव तथैवोल्लूखने तथा ॥ सकृदवपितृणां स्यादेवात्रांतदिरुच्यत इति उक्ता स्यात्तराभ्यां पाणिभ्यां कुर्यादुल्लूखने हि
जः ॥ प्रघर्षणंततः कुर्याच्छाडकर्मण्यत इति ॥ प्रघर्षणं भूधर्षणं ॥ एतच्छरवानं रविषयं ॥ दक्षिणं प्रतीयादनादेश इति सूत्रादि
तिवृत्तिकृतं ॥ ततः अग्न्युक्ष्यतमवस्तीर्य सकृदाच्छिन्नबहिषा ॥ अनुलूतं विलीनाज्यध्रुवायांसिच्यते धुना ॥ उलूतं न वतीति वाः सा
यद्दक्षिणातो ध्रुवां ॥ अग्निध्यायं चरुं श्रोत्रेणादगुद्वा स्य पश्चिमे ॥ आसाद्य चांजनादीनि दक्षिणस्याहविर्भुजः ॥ अंजनादीनि
चरीनकीये ॥ अंजनाभ्यंजने चोभकशिरुचोपबहृणं ॥ वासादशामुतोपीरुक्तां वा दक्षिणतो न्यसतु ॥ ततस्तत्रैव प्राचीनावीती
मूलाय समित्य च दशात्मकं दध्मं निदध्यात् ज्वलनं तुष्टीमेव समाहितः ॥ ततो वदानधर्मेण गृहीत्या मेक्षुणं चरुं ॥ सोमायैत्यादि

त्रेण नमो तेनाहुतिः पुनः ॥ एकां हुत्वा नयेकव्यवाहनायेत्युपक्रमं ॥ मंत्रं नमो तमुच्चार्य द्वितीया माहुतिं ततः ॥ आचरेन्मैष्ठ्येनैव यदिवामंत्र
याद्वयं ॥ स्वाहाकारो तमुक्त्वा कृत्वा क्रमेण जुहुयाच्चरुः ॥ स्वाहाकारेण होमो भवेद्यज्ञोपवीतवान् ॥ तत्र प्रागनयेत् हुत्वा पश्चात् सोमाय हव
तां ॥ अग्नौ यत्तापवीत्यवप्रक्षिपन्मैष्ठ्येन ततः ॥ इति ॥ तत्र विशेषः शाकलीये ॥ मैष्ठ्येन प्रहेरन्मुञ्चन् नमो तिष्ठन् हुताशनमिति ॥ ततोऽहु
तिश्चरोरन्तं कृत्वा विदुर्धृत्यमाजने ॥ तेन पिंडं त्रयं कृत्वा पितृभ्यो निर्वयेत्कृत्वा ॥ तत्र प्रथममासित्वा पूर्वदक्षिणे दिशि सुरवः ॥ स्मृत्या
नो लिखितलेखायां मादिमध्यांतदेशातः ॥ शुद्धं तापितरः पूर्वमंत्रत्रयमनुकृत्वा ॥ उच्चार्य सलिलं किंचिन्निषिच्य पितृतीर्थतः
ततः कर्तव्यं कारिकावतो व्याघ्र आहो ॥ तेषु स्थानेषु पित्रादेः पिंडान् दद्याद्यथाक्रमं ॥ कारिकायां विशेषः ॥ तत्र पिंडं त्रयं दद्यात्प्रा
चीनं नपाणिना ॥ पित्रादि त्रिभ्य एतेन विलोये चेति मंत्रतः ॥ नामानि चेन्न जानीयात्ते तस्यादिवदेकमात्रं ॥ स्वाहा ते नो कृत्वा मंत्रपाणि
उज्जीवाय हवतां ॥ निष्टानत्र पितर इति ताननुमंत्र्य ॥ आपिंडदानात् उपवीती भुत्वा चम्य प्राचीना वीती पिंडाननुमंत्रयेदिति ॥ का
रिकाविवरणेनैव च न परिभाषायां ज्ञेयं ॥ मनुस्तु अनुमंत्रणानंतरमाचमनमिति ॥ आचम्योदकं पावत्येनियम्य चरुनेः
शनैरेति ॥ अनुमंत्रणे विशेषमाह भगवान् ॥ अथेषामत्र पितर इत्याद्येनानुमंत्रणं ॥ मंत्रेण युक्तोऽपि पिंडानां त्रयाणां तत्रतः
सकृत् ॥ ततः सव्येन पार्श्वेण व्यावृत्योदुःमुखो भवेत् ॥ नियम्य वायुमासित्वा किंचित्कालं यथा बलं ॥ अत्र विशेषः क
ल्पलतायां ॥ यावेदवोच्चरेन्मंत्रं तावत्स्यात् ॥ निरोधयेत् ॥ इति ॥ ततस्तैनेव पार्श्वेण पर्यावर्त्य पुनः पितृन् ॥ अमीमिदं

श्रीराम

२४

अथविधिः सहविधः ॥ मृतपितृकृजीवसितकर्मदात् ॥ मृतपितृको द्विविधः ॥ मृतपित्रादि त्रिको जीवसितामहप्रपितामहान्यतरश्चेति ॥ त
त्राद्यः ॥ कर्मसंकल्पादि पात्रोत्सर्जनार्थकः ॥ द्वितीयो पितृत्वेव ॥ तत्र पिंडदानविशेषः ॥ मृतपिंडं निष्पणीय जीवपिंडं निष्पण्य मंत्रेण स्वाहा
कारो तेन यथा नुक्रमं जुहुयात् ॥ उपायविशेषो जीवमृतानामित्यधिकृत्य जुहुयाज्जीवेभ्य इति सूत्रोक्तेः ॥ जीवेभ्यो जुहुयात् पिंडान् मृतभ्यो
भुवि निक्षिपेत् ॥ होमो यत्तापवीती स्यात् स्वाहारं ततः परमिति पारिजाते भगवदुक्ते ॥ यत् ॥ तस्मै तस्मै य एषां प्रेतास्युरिति गाणगारिः
प्रत्यक्षमिति न च येदिति त्रिकमध्ये मृतस्य पिंडदानं जीवतामर्चनमिति ॥ तन्न ॥ अनधिकारादिति सर्वमतदूषकं हेतुसूत्रमधिकृत्य
न प्रत्यक्षमिति निषेधोक्तेः ॥ स्वाहाकारोक्तमंत्रेण पिंडो जीवाय हवतामिति कारिकायां विशेषोक्तेः ॥ यदपि सर्वेभ्य एव निष्पणीयादिति तौ
त्वलिः क्रियागुणात्वादिति ॥ त्रिकमध्ये जीवते प्रेताय च पिंडदानमिति ॥ केचित्तु सर्वेभ्य इत्यत्र प्रेतेभ्य एवेति प्रपञ्चत्रिकात्तर्गतप्रेताय एव
पिंडदानमिति वदन्ति च ॥ तद्वयमपि न ॥ न जीवोभ्योऽपि निष्पणीयादिति सूत्रे पूर्वोक्तहेतुगर्भकनिषेधोक्तेः ॥ प्रत्यक्षमर्चनं आहोतिषिदं मनु
ब्रवीत् ॥ प्रत्यक्षमर्चनं आहोतिषिदं निर्वपणं चापि महापातकं संमितमिति पारिजाते भविष्योक्तेः ॥ यदपि ॥ अपि जीवांत आहो
भ्यः प्रेतेभ्य एव निष्पणीयादिति गोतमः ॥ क्रियावर्थकारितेन त्रयपित्रा न जीवादि जीवमभ्यमपि गृहीत्वा जीवतमतिक्रम्य प्रे
त्यस्त्रिभ्य एव पिंडान् निष्पणीयादिति ॥ अत्रापि प्रेतेभ्य इति स्थाने सर्वेभ्य इति प्रतिपद्य त्रिकात्तर्गतेभ्यः सर्वेभ्यः पिंडदानमिति केचि
तवदति ॥ तदुभयमपि न ॥ न जीवांतहितेभ्य इति सूत्रे प्रागुक्तहेतुगर्भविशेषोक्तेः ॥ न जीवतमिति दद्यात् ॥ पिंडं प्रेतेभ्य एव चेति
प्रयोगपारिजातधृतस्मृतश्चेति ॥ अथ जीवसितको द्विविधः ॥ जीवसि त्रिको मृतपितामहप्रपितामहान्यतरकश्चेति ॥ तत्राद्यः ॥

ततः सकृदाच्छिन्नविनियोगममाहापस्तवः ॥ अग्नौ प्रहरणं कुर्यात्सकृदाच्छिन्नबर्हिषः ॥ यद्वागवादिपरावेदव्याघहापुनिक्षिपेदिति
एतच्छास्त्रांतरमतिकेचित् ॥ अविहृतत्वात्सर्वपरमित्यन्ये ॥ ततः कर्तव्यमाह शाकलः ॥ गृहस्यग्नेः पृथग् नोत्तं चातिप्रणीतसंज्ञकं ॥ पुनः
संयोजयेन्नित्ये निवृत्ते आहुकर्मणि ॥ उद्दीप्य स्वत्यने ग्निनो पृथग् उद्दीप्ता समिध्य च ॥ सायं होमो भवेत्तत्र समिधो वा प्रतप्य च ॥ स्वस्ति आहुमिति स्तु
त्वानमस्कुर्याद्भुताशनं ॥ कर्म रोषं समाप्याथ भुंजीथाश्च यथाविधि इति ॥ एतदकरणं पराशरमाधवीये कात्यायनः ॥ पितृयज्ञात्पृथक् वेदे वेदेष्वेवात्यं
येपि च ॥ माजने पतितान्नस्य चरुं वेदेष्वानरो भवेदिति ॥ एतस्य संस्था तर्गतत्वेन प्राथम्यं प्राप्ते प्रातः वृद्धि आहु निषेधस्तु ॥ नाष्टकासु भवेद्द्विर्न आ
हु आहु माचरेदिति वृद्धि आहु प्रकरणे मिहित इति ॥ **अथ यजमानः** ॥ पितृयज्ञदिने पराह्णकाले सपत्नीकः शुचिराचांतः पवि
त्रपाणि रोषासनाग्निं विहृत्य प्राणायामादि देवाकाल कीर्तनात् श्रीप० मः पितृ तृप्पर्थे नित्य विधिस्तु पितृयज्ञे नयं स्य इति संकल्प्याग्नेया
भिमुखं **स्तस्य मेतत्कुर्यात्कुर्यात्** ॥ सति न कुर्यादित्याचारः ॥ तत आग्नेयाग्रके स्त्रिभिर्दक्षै रग्निपरिस्तीर्य अग्नेरीशान्या वायव्या वाग्नेयाग्र
कान्दक्षीनास्तीर्य तेषु चरुस्थाली निधाय राकटस्थी ही **शूर्प** स्पृश्य मुत्तूरवल मुसलं स्तुवं ध्रुवां कृष्णाजितं सकृदाच्छिन्नमोदुंबरं तदभावे पलाश
दिमं वा पंचदरादारुमिधं मे क्षुण्णं सोदकं कर्म उलुं चेति द्वादश पात्राण्येके कत्रा आसादयेत् ॥ तत्र बिलं वंतिन्यग्बिलान्यासादयेत् ॥ ततो गेन दक्षि
णतो ब्रीहिमष्टकं वस्थितं तद्दक्षिणत आरुह्य शूर्पं चरुस्थाली निधाय राकटस्थी ही भिर्यथानि मार्जितं स्यात्तथा पूर्णां कृत्वा चरुस्थालीं स्पृष्य
मिताधिक ब्रीही न शूर्पं **परिवास्या शूर्पस्थान् ब्रीही न** राकटे प्रास्य ब्रीहि पूर्णां चरुस्थाली मादाय राकटादवत्तस्य वायव्यग्रीवे कृत्वा नेत्रि
उत्तूरवलं कृत्वा तत्र चरुस्थालीं स्थो ब्रीही न विवेचमानाग्नेयाभिमुखी पत्नी सकृदवहृत्य सकृत्फलीकृतां संतुलान्तकृत्वा दत्वा

श्रीराम
२५

त्या

ग्नौ पयेत् ॥ जीवतं तुलमिव अपयेदिकेचित् ॥ तत ओसनाग्नेरेकोल्मुकमादाय ये स्तपाणि प्रतिमुं० त ॥ इत्याग्नेय्यां दिशि शुद्धे प्रणयेत् ॥ एषो
ति प्रणीतो ग्निः ॥ तत एतमग्निं गृह्याग्निं वत् ॥ परिस्तीर्य तस्य पश्चाद्दक्षिणपाणिना पृहता इत्येकयत्नेन रक्ष्येनाग्नेयापवर्गी मेकाले रवालिखि
त्वा तां कर्म उलुं दकेन प्रोक्ष्य समूलेनाम् **लेन वा** सकृदाच्छिन्नबर्हिषा च यविलीनमाज्यमनुत्तरेन वनीतवो स्तुतं पात्रांतरे कृत्वा तेन पात्रेणाधु
वायामासि च्योति प्रणीताग्नेर्दक्षिणतो ध्रुवा मासाय्यं तद्भुवाज्यं स्तुवेणादाय चरुमभिधायोद्गुह्या स्यग्नेः पश्चिमत आसाय दक्षिण आज
नां भ्यं जनकशिपू बर्हिणानि वा सो वस्त्रं देवां वोर्णां स्तुकां वा तद्गुणं छेदं वा सादयेत् ॥ ततः प्राचीनां भूत्वा पूर्वसादितमिधमादाय तूलीमति प्रणी
ताग्ना वाधाय स्तुवेणाज्यमादाय मे क्षणमुपस्तीर्य मे क्षणेन दक्षिणपाणिना वा चरुस्थाली स्थ चरुमध्यभागं यथा प्रवरमादाय स्तुवेणाभिधा
र्य सोमाय पितृमते स्वधानम इति प्रथममाहुतिं हुत्वा पुनस्तथैवावदायाग्नेये कल्पवाहनाय स्वधानम इति द्वितीयमाहुतिं जुहुयात् ॥ उभयप
क्षेपि यज्ञोपवीती मे क्षणं यु ब्रीकृत्य तूलीमग्नेो प्रहरत् ॥ ततो हुतावशिष्टं चरुस्थाली स्थ चरुं पात्रांतरे उधृत्य साज्येन तेनो न्नेन पिउं जय
कृत्वा सकृदाच्छिन्नास्त तस्य कृतं लेखापश्चिमत आग्नेयाभिमुख उपविश्य तले रवायामादि मध्यांतस्थानेषु शुद्धं तापितरः शुद्धं लाप्य
तरः शुद्धं तापिता महाः शुद्धं तापिता महा इत्यनुक्रमेण दक्षिणपाणिना पितृतीर्थेन कर्म उलुं जलं निषिच्य तेषु स्थानेषु उत्तानपाणिना पि
तृतीर्थेन एतत्ते सोये चत्वा मत्रानु इति पत्रे पितृमहाय प्रपितामहाय चानुक्रमेण एकं पिउं मिति पिउं त्रयं दद्यात् ॥ अत्र सर्वत्र दाने पितृनी
र्थं ॥ असाविति स्थाने संबुध्यते पित्रादिना प्रगृह्यीयात् ॥ संबन्धगोत्ररूपे युक्तनाम गृह्यीयादिति सांप्रदायिकाः ॥ पित्रादिना मानि
न जायनी तदा एतत्ते साविति मंत्रे असौ स्थाने ततपितामह प्रपितामह इत्यान्पूर्ववद्देत् ॥ यदि पित्रादित्रयो जीवेयुस्तदा अत्रोपव

रो

रीती

रूपापूर्वोक्ताहुतिद्वयं हुत्वा पिंडपितृयज्ञं विरमेत् ॥ यद्वा पिंडपितृयज्ञं नारमेत् ॥ यदि पितृमृतः पितामहः प्रपितामहो वा जीवे न दाम्
 ताय पिंडं निरूपणीयजीवतः ॥ पिंडं निरूपणमंत्रेण स्वाहाकारेण नातिप्रणीता गौ जुहुयात् ॥ यद्वा पितरि जीवति पितामहः प्रपितामहो वा
 मृतस्तदा होमोति विरमणं ॥ यद्वा मृताय पिंडं दानं जीवतः पिंडं होम इति ॥ होमोत विरमणेऽप्यग्न्युपस्थानं कुर्यान्न पिंडं कृत्यं ॥ पिंडं निरु
 रणानंतरं उपवीत्या चम्य प्राचीना वीती प्रुत्वा अत्र पितरो मादयध्वमिति निरुता निरुता नृदनुमंत्र्य सचे तपार्धे पापरावृत्तो ददुःमुख
 प्रुत्वा यथा बलं प्राणाना यम्यते नैव पार्धे पापिंडाभिमुखमभिपर्यावृत्य अमीमदंतपिंतेति पुनस्ताननुमंत्रयेत् ॥ प्राणानि रोधन
 मेत नमंत्रजपांत ॥ ततः पिंडं शिष्टचरोः शेषमवदाया वध्राय त्पक्वाहस्तं पात्रं प्रक्षाल्य पूर्ववच्छुद्धं तामिति मंत्रेः पिंडोपरि जलं निषिंचेत् ॥
 ततः पात्रं प्रक्षालनोदकेन पिंडा बने जनं कृत्वा पिंडपात्रमधोमुखं कुर्यात् ॥ ततः पिंडेषु कमेणासावश्चेति दर्शेणोजनं दद्यात् ॥ अत्रावित्य
 च पूर्ववत् पित्रादिनाम गृहीयात् ॥ एवमभ्यस्वेति दर्शेणाभ्यजनं दद्यात् ॥ ततः एतद्दः पितरः ० ध्वं इति मंत्रेण प्रतिपिंडं वा सो दद्यात् ॥
 तदभावेऽथैतवस्त्रस्य प्रातः प्रातः तदभावे मेघलोमस्तत्र वा सो र्थं दद्यात् ॥ वस्त्रस्तत्र छेदं चेलिकेचित् ॥ स्वस्य पंचाशद्वर्षा ध्वं प्रकोष्ठगत
 लोमवा सो र्थं दद्यात् ॥ ततः पिंडं स्थपितृनां धादिभिः संपूज्याथै नान् ॥ नमो वः पितर इति मंत्रेण नमो न्वाहु वामहः ॥ तत्वेन चोप
 स्थाय परेत न सक्तनपितरं ० यच्छत इत्युर्ध्वं तान् पिंडान् दक्षिणादिं प्रत्युद्धास्य ननु व्रजेत् ॥ तत ओपासनाग्निं प्रत्येत्य ॥ अग्ने तप
 ध्याम्य ० हे रिति मंत्रेणोपस्थाय यदंतरिक्षमिति मंत्रेण गार्हपत्यपदलोपं कृत्वा तेन मंत्रेणोपासनाग्निं मुपास्थापयेत् ॥ केचित्तु

तत्पाद्येन मंत्रेणाप्यनुमंत्र्य तान् ॥ पिंडं शिष्टचरोः किंचिदादाया प्रायतयजेत् ॥ प्रक्षाल्य हस्तं मुधंता मित्वा धौरेव पूर्ववत् ॥ हस्तप्रक्षालनं
 पिंडपात्र इति कारिकाविवरणे ॥ मंत्रे पिंडेषु पानीयत्रिः विचेत्यत तीर्थतः ॥ ततः कर्तव्यं कारिकावृत्तौ व्याप्र आह ॥ अदि प्रक्षाल्य तत्सिच्यं प्रति
 पिंडं तु पूर्ववत् ॥ कृत्वा बने जनं कुर्यात् सिंडपात्रमधोमुखमिति ॥ एतच्छास्त्रांतरविषयमिति केचित् ॥ गुणसंहारन्यायेनांगीकर्तव्यमिति शिष्टाः ॥
 ततो भगवान् ॥ पिंडेषु ते पुते लं च दद्यादर्शेण तत्र तु ॥ पित्रादिनामान्त्रा ह्वास्तं बुध्यंता न्यतः परं ॥ अभ्यस्वेति वदन्ते लं दद्यादर्शे रनुक्रममात् ॥
 यथा महर्षे वशर्मन् अभ्यस्वेति तथं जनं ॥ अश्वेति वदन् दद्यादर्शेण पितृतीर्थतः ॥ एतद्दः पितरो वा सत्स्यायं मंत्रमीरयेत् ॥ दद्यात् पिंडेषु व
 स्त्रांतरं स्त्रच्छेदमथापि वा ॥ गुणसंज्ञे कुत्रा कल दर्शेण पितृतीर्थतः ॥ अत्र विशेषस्तत्पतरं ॥ दद्यात् कमेणासाविति मंत्रेण वस्त्रस्य वा दंश ॥
 उर्णास्तु को वा पंचाशद्वर्षा ध्वं स्वीयलोमवेति ॥ लोमविषयविशेषः शौनकीये ॥ दाता यदि तु पिंडानां पंचाशद्वर्षतो धिक् ॥ तदा लोमप्रकोष्ठस्थं
 लोमवा सो र्थं वा वसेत् ॥ संग्रहे विशेषः ॥ दशां दत्वा य पिंडेषु गंधपुष्पैस्तथो र्वयेत् ॥ धूपे दीपे च नैवेद्ये विधिं संपूर्णतां कतरति ॥ ततः अथेता
 नुपतिष्ठत पितृन् पिंडं निवासिनः ॥ मंत्रे नमो व इत्याद्ये र्मनो न्वेति तच्चेन च ॥ उद्धासयेदथ पितृन् पिंडं स्थानं कलानेपि ॥ उद्धापरेतनाद्यं च
 याम्यादिभिरनुव्रजेत् ॥ अग्ने तमध्याम्य अग्ने तमध्याम्य दक्षिणाग्निं ननु व्रजेत् ॥ कारिकायां विशेषः ॥ यदंतरिक्षं इत्येतत् तत्स्थावजपद्वं ॥ गार्ह
 तं गता वितरो प्राक्षिपेदथ ॥ ततः शौनकः ॥ यस्य वास्त्यन्तविद्देषः स प्राशनीया दुष्मा विमो ॥ अचिकित्स्य महारोगाग्ने सो वा मक्षयेदिमो
 रोगान्मुक्तिर्भूति वीस्याद्भवेदन्यतरा गतिः ॥ उपयुक्ता वशिष्ठानि पात्राणि द्दं द्रमुत्सृजेत् ॥ द्दं द्रतिरिक्तं भवेत्तत्तरेण सहोत्सृजेत् ॥

तत्तिष्ठेति ॥ अथ निरग्निकपार्वणश्राद्धं ॥ तच्च अव्यतिष्ठितमेव ॥ अग्न्यभावात् ॥ तदपि पिंडरहितमित्युक्तं यदि शंभते ॥ अनग्निं को यदा
विप्रउत्सन्नाग्निस्तथेव च ॥ तथा वडिषु सर्वांसु संकल्पश्राद्धमाचरेत् ॥ संकल्पश्राद्धं माध्वये ॥ पिंडहीनं तु यच्छ्राद्धं संकल्पं तत्र च दत्तं
इति ॥ अथाधिकारी ॥ सह विधः ॥ प्रभूतपितृकाजीवत्सन्त्यस्तपितान्यतरं कश्चेति ॥ तत्राद्यउक्तो हेमोदो ॥ श्राद्धप्रभूतपितृकः पुत्रः पार्वण
माचरेत् ॥ न जीवत्पितृकः कुर्यान्मातृश्राद्धं विनेतरदिति ॥ जीवत्पितृकनिषेधस्तु उक्तान्यपरः ॥ पितृश्राद्धजनकपालकपरः ॥ पुत्रश्राद्धपि ओ
रसदृकन्यतरपरो न त्वितरपुत्रपरः ॥ तेषां कुलोपुत्रनिषेधात् ॥ पुत्रविषये विशेषस्तत्रेव ॥ एतच्चानुपनीतोपिकुर्यात्सर्वेषु पूर्वसु ॥ श्राद्धसाधार
णं नाम सर्वकामफलप्रदं ॥ भार्याविरहितोप्यतत्प्रवासस्थोपि नित्यश्राद्धः ॥ शूद्रोप्यमंत्रवत्कुर्याद्देनविधिना बुध इति ॥ अनुपनीत ओरस एव
तद्विषये निर्णयविशेषः ॥ श्राद्धपरिभाषायां अधिकारिनिर्णयेत्येव ॥ पुत्राभवे तु पत्नी कुर्यात् ॥ तस्याधिकारित्वं तत्र वक्ष्ये ॥ कर्तारि प्रवासस्थ
तत्पत्नी कुर्यात् ॥ तदुक्तं ऋषीचंद्रोदये लघुहारीतीये ॥ अमावास्यादिनियतं प्रोषिते धर्मचारिणी ॥ पत्योऽनुकारेण नित्यमन्यनाप्यतिगादि
नेति ॥ अमावास्यादिश्राद्धादिश्राद्धेन वार्षिकादीति श्रुतपाणिनिरिति ॥ द्वितीयाप्युक्तस्तत्रेव ॥ सन्यस्तो वापि पतितो यदि जीवत्पिता तदा ॥ पुत्रः कुर्या
त्तत्पितृभ्यः श्राद्धं वै पार्वणादिकमिति ॥ तथा च पराशरः ॥ विध्यमानेपि पित्र श्राद्धं स्याद्यद्युपस्थितं ॥ पितृवसितपुत्रादेः श्राद्धं कुर्याद
संशयमिति ॥ श्राद्धोपस्थितो निमित्तान्याह स एव ॥ वद्धोतीर्थे च सन्यस्तो तत्रापि पतिसति ॥ येष्य एव पिता दद्यात्तेष्यो दद्यात्स्वयं सुत इति ॥
सति विध्यमाने वडिरात्मकर्तृका ॥ न तु पितृकर्तृका ॥ तीर्थयात्राकस्मिन् प्राप्ते तदा श्राद्धं तत्रापाय ॥ सन्यासत्वं पतित्वे प्रसिद्धं ॥ इतोऽपि
विशेषो जीवत्पितृकाधिकारिनिर्णयेत्येव ॥ यत्तु न जीवत्पितृकः कुर्याच्छ्राद्धमग्नित्तेति द्विजः ॥ एष्य एव पिता कुर्यात्तेष्यः कुर्वन्तसाग्नि

पितृ ३

श्रीराम
२७

कः ॥ पितामेह्येवमेव कुर्याज्जीवत्पितृसाग्निनः ॥ साग्निं कोपितकुर्वन्तजीवत्पितृप्रपितामह इति ॥ तच्छ्राद्धं तत्र विषयमिति प्रयोगपरिज्ञाता
दय इति ॥ कर्त्रशक्तेः पराशरः ॥ श्राद्धदिकं यदा कर्तुं मशक्तश्च पितृयदि ॥ तदा पुत्रेण कर्तव्यमवश्यं पितुराज्ञेति ॥ कर्तुर्येन केन चिन्निमित्तं
न परतत्र त्वेव तदा ऋषीचंद्रोदये स्कांदे ॥ राजकार्यनियुक्तस्य बंधनग्रहवर्तिनः ॥ व्यसनेषु च सक्तस्य श्राद्धं विप्रेण कारयेदिति ॥ अथेदं
कालोद्देश्याः श्राद्धपरिभाषायां ज्ञेयाः ॥ अथ दर्शश्राद्धात्मकपार्वणविधिः ॥ सह विधः ॥ आहिताग्न्यानाहिग्निश्राद्धात् ॥ तत्र आहि
ताग्निकर्तव्यपार्वणश्राद्धविधिः ॥ सच गृह्यपरिशिष्टे ॥ आहिताग्निपार्वणे च पिंडपितृयज्ञकल्पाभावादित्यादि ॥ तथा च पाणिना
तैमगवान् ॥ आहिताग्निस्तु तत्कार्यपार्वणं न दध्योच्यते ॥ निमंत्र्य पूर्ववद्विप्रान्पूर्वधुरपरेहनि ॥ तिलावकीर्णदेवाय विप्रान्पूर्वनि
मंत्रितान् ॥ सन्निधाप्यासेनैवेतान्मेकिकेषूपवेश्य च ॥ दध्मसि न प्रदानादिकं कृत्वा यथापुं ॥ दक्षिणाग्निं समिध्यास्मिन्पि
तयज्ञविधाय च ॥ अर्घ्यदानमुपक्रम्य ब्राह्मणानां यथाक्रमं ॥ आच्छादनप्रदानां तद्विधायानाहिताग्निवत् ॥ विप्राणां भोजनी
यान्नादन्नमुद्यत्यकिंचन ॥ घृतं न सिक्तं तत्कृत्वा भक्षणेन विदाय च ॥ उपविष्टानां विप्राणां सर्वेषामेव पाणिषु ॥ विमन्य जु
हुयात्सर्वसोमायेत्यादिमंत्रतः ॥ पुनश्च भक्षणेनान्नमवदाय विभज्य च ॥ जुहुयादग्नये कव्यं बाहनाय स्वधागमः ॥ इत्यनेनो
पि मंत्रेण विप्राणामेव पाणिषु ॥ तत्राग्नौ करणाभावात् विप्रानुज्ञापनं तथा ॥ प्रत्यनुज्ञापनमिति द्वितीयं न विवक्ष्यते ॥ तेषु पुनः
वत्स्वन्नमन्यदन्नं च भोजयत् ॥ ततस्तत्तद्विप्रेषु मंत्राभिश्च वणादिकं ॥ अनाहिताग्निवत्सर्वकर्मशेषसमापयेत् ॥ अत्र क

मणिपिंडं नादानेनेष्टं तिसूर्य इति ॥ विशेषस्त्वनाहिग्निं आहुवद्व्यत इति ॥ ॥ अथानाहिताग्निपार्वणश्राद्धविधिः ॥ तत्र गृह्यं ॥ अथातः पार्वणश्राद्धस्यादिरवुडिकाद्वयं ॥ तथा च गृह्यपरिशिष्टे ॥ अथश्राद्धानितान्यथा विस्यादिरवुडिकाद्वयं ॥ तथा चमगवान् ॥ श्राद्धस्य पार्वणस्यास्य प्रयोगस्तमुदीर्यते ॥ तत्रानाहितवह्नीनां पार्वणपूर्वमुच्यते इति ॥ अत्राश्राद्धश्राद्धेन कर्म संकल्पादि ब्रह्मार्पणांत कर्म लक्ष्यते ॥ तच्च गृह्याग्निमतो व्यतिषिक्तं भवतीति पूर्वप्रतिपादितं ॥ व्यतिषिक्तलक्षणयोः प्रगल्भे द्वयोर्विधिष्वपि विधिष्वसहानुष्ठानतंत्रविशेषो व्यतिषंग इति ॥ द्वयोः पिंडपितृयज्ञश्राद्धयोरित्यर्थः ॥ तदनुष्ठानक्रमस्तु गृह्यपरिशिष्टे ॥ अदोपितृयज्ञोपावृद्धिध्माधानादथ पार्वणं ब्राह्मणापछोचायाश्चादनांत पुनः पितृयज्ञमैक्षणानुप्रहरणात्पुनः पार्वणमालक्षितानादथोपायशेषं क्रमेण समापयेदिति ॥ शौनकेन कस्तु एव तत्रोपविष्टानां सन्निधाने द्विजन्मनां ॥ औपासनाग्निप्रज्वाल्यदर्शः प्राग्दक्षिणाग्रकैः ॥ परिस्तीर्य ततः पश्चात्पश्चात्सादनपूर्वकं ॥ यत्तत्र दध्माधानांत पितृयज्ञः समीरितः ॥ तदनुष्ठाय सकलमविस्मृत्य यथाविधि ॥ ततः प्रदद्यात्सिन्धुं विप्रोऽप्योर्ध्वं यथाक्रममित्यासनापवेशानंतरं पितृयज्ञारंभ इत्याह ॥ कारिकाकारस्तु ॥ कृत्वेध्माधानपर्यंतं पितृयज्ञमथोद्विजान् ॥ तास्मात्ताकृतपछोचानावातानुपवेशोयदित्याह ॥ तद्विवरणकारस्तु गृह्यपरिशिष्टानुसारेण विवरणं कृतवान् ॥ मम तु काले सापितानित्याद्याचानित्यंतं गृह्योक्तं भूतार्थकशब्दे रूपवत् इति वर्तमानार्थकशब्देन च विप्रपादप्रक्षालनानंतरं पितृयज्ञतंत्रारंभ इति भाति ॥ यथायुक्तमनुष्ठेयमिति ॥ अथश्राद्धदिनानुष्ठेयकर्मक्रमः ॥ पूर्वदिने अनुष्ठेयकृत्य

पार्वण

श्रीराम

२८

एतन्मंत्रस्य गार्हपत्यार्थत्वात् लोप इत्याहुः ॥ ततो वीरं मे दत्तपितर इति मंत्रेण मध्यपिंडं त्वोग्रेही आयात्तपि० सदिति मध्यमपिंडं परंती प्राशयेत् ॥ रतेरेपिंडावभुक्षिपत् ॥ अतिप्रणीतिर्गोचजुह्यात् ॥ गवैरोग्यकामाय ब्राह्मणाय वा दद्यात् ॥ तत उपयुक्तावशिष्टपात्राणि द्वादश उत्सृजन् नितिरिक्तत्वेन सहेत्सृजेत् ॥ ततो धृतपवित्रं ग्रंथिं विस्त्रस्य शुद्धे रोक्षिष्वाग्निं संरक्षयेत् ॥ ततः कर्मसाधुण्यार्थं च वरान् ब्राह्मणान्सेजयेत् ॥ नेदं दर्शश्राद्धकरणपक्ष इति ॥ ॥ अथ दर्शश्राद्धात्मकपार्वणं ॥ तच्च त्रिविधं ॥ आहिताग्निकर्तृकानाहिताग्निकर्तृकगिरिगि कर्तृकभेदात् ॥ तत्रायं स्वतंत्रमेव न पिंडपितृयज्ञतंत्रव्यतिषिक्तं ॥ तदाहिताग्निः पिंडपितृयज्ञकृत्वाकरोतीति गृह्यपरिशिष्टे पृथगनुष्ठानविधानात् ॥ तत्कर्तृकपिंडपितृयज्ञदर्शश्राद्धयोर्भिन्नाग्निकर्तृकत्वाच्च ॥ नचाहिताग्निकर्तृकपार्वणश्राद्धस्य व्यतिषिक्तत्वाभावे अन्वष्टक्यं च पूर्वेषु भीतिमास्यथपार्वणं ॥ चतुर्थेऽथग्निहोमस्यास्यिज्ज्वाग्निं समीपत इति कारिकाविरोध इति वाच्यं ॥ तस्यानाहिताग्निपरत्वात् ॥ न च च माहिताग्नेरन्वष्टक्यादिषु व्यतिषेगो न स्यादिति वाच्यं ॥ पिंडपितृयज्ञकृत्येन हत्वेति विशेषविधानात् ॥ नचात्राप्यथाग्नेर्जुहोतियथोक्तं पुरस्तादिति विशेषविधानमस्तीति वाच्यं ॥ अस्यनुज्ञायापाणिषेवेत्युत्तरस्तत्रेण पूर्वसूत्रस्य संभवात्सिप्रायार्थकत्वात् ॥ नचानाहिताग्नेः रवं उपवर्णीवाहिताग्नेररवं उपवर्णीज्योतपिंडपितृयज्ञानंतरं दर्शश्राद्धव्यतिषिक्तं स्यादिति वाच्यं ॥ एककाले कदेव ताकश्राद्धद्वयस्यैकदिननिषिद्धत्वात् ॥ न च रवं उपवर्णीव्यतिषिक्तं स्यादिति वाच्यं ॥ कृतहान्यकृताभ्यागमप्रसंगादिति ॥ प्रयोगपारिजाकारत्वाहिताग्नेरपि पार्वणश्राद्धव्यतिषिक्तमेवेत्याहुः ॥ तथ्याचारं जेत्य ॥ विशेषस्तु ग्रंथांतस्ते जेत्य इति ॥ अथानाहिताग्निकर्तृकपार्वणश्राद्धं तच्चार्य उपवर्णीवा व्यतिषिक्तमेव ॥ अनाहिताग्निस्तदितरेण व्यतिषिज्यते इति ॥ गृह्यपरिशिष्टे ॥ तत्रारवं उपवर्णीतु दर्शश्राद्धमव न पिंडपितृयज्ञः ॥ तेनैव

३

जान॥ श्राद्धपुत्रणे स्पेष्ठाप्रक्रिया चरितावधेरिति। पित्रादेरित्यादिशब्देनेपित्रादयस्त्रयः सपत्नीकामातामहादित्यः सपत्नीकाश्चनानां
 दृष्टेनित्ययुगादौचेतिवक्ष्यमाणपरिभाषाकेशातातपवचनात्॥ यदित्रिषुकश्चित्संन्यासीसब्रह्मीभूतेतिविशेषणीयः॥ यः पतितः तस्या
 नेविस्तुमिति वदेत्॥ तस्यामेतच्छ्राद्धनिरूपणेप्रतिपाद्यते॥ ततश्चात्रिः॥ भवद्भिः श्राद्धकार्येणः संपाद्यं च प्रसीदय॥ विज्ञाप्यनियतोविप्र
 कर्तव्येवपुपुनः नः॥ सर्वायासविनिमुक्तैः कामक्रोधविवर्जितैः॥ भवितव्यं भवद्भिर्न शोभते श्राद्धकर्मणि॥ एवं निमन्त्रयमान
 श्रावयेत्तत्कबुधः॥ अक्रोधनेः शोचयेत्तत्तत्प्रह्लाचारिणिः॥ भवितव्यं भवद्भिश्चमयाच श्राद्धकारिणा॥ ते ज्ञातयेत्यविज्ञेते
 गतेयंरजानीयदि॥ यथाश्रुतं परीक्षेरन् श्राद्धकालमनद्वितादिति॥ ततश्चकारिकोकारः॥ भोक्तुं भोजयितुं श्रेयं ब्रह्मचर्यमतः परं
 तस्यावधिमाह प्रचेताः॥ स्यादन्नपरिणान्तु ब्रह्मचर्यं हयास्तत इति॥ ब्रह्मचर्यं ब्रह्मचारिधर्माः॥ स्त्रीतांबूलनिषेवणराहित्यं॥
 ननु मेखलादिधारणमिति॥ अथ श्राद्धदिनकालः॥ तत्र पूर्वदिननिमन्त्रणाभावेनाकालः॥ परेद्युरप्यवा प्रातर्द्विजान्कर्तानिम
 त्रयेत्॥ उपगम्य स्वयं स्नातान्सातः त्रिष्योषवासुत इति॥ ततः कर्तव्यमाह निर्णयसिंधो देवकः॥ तथेव यत्रितोदात्ता प्रातः स्ना
 त्वाधत्तवरः॥ आरभेत नैवेः पात्रे रन्नाश्मचर्वाधवेः॥ ततः पारिजाते मार्कंडेयः॥ अहः षड्मुहूर्तेषु गतेषु प्रयतान् द्विजान्॥ प्र
 त्येकं प्रेषयेत्प्रेष्यान्प्रदाया मलकादकमिति॥ तत्र विशेषः स्मृतये॥ स्वयं च संगविस्नात्वा कृतमाध्याह्निकक्रियः॥ निमन्त्रि
 तान्समाहूय ब्राह्मणान्स्वगृहप्रलि॥ प्रेष्याः कर्तुं सजानीया इति मदनरे॥ अभिगम्य यथा न्यायं प्रयच्छेदंतथा वने॥ तेलम
 म्पजतं स्नानं स्नानीयं च पृथग्विधं॥ पात्रे रौदुबेरेदद्याद्देवदेविकपूर्वकमिति॥ एतद्विधानं लोकि कारसनोपवेशतमाया

श्रीराम
२९

वाहनेन रमिति शो नकः॥ तस्याचतन्मेते॥ उपवेशनं पाद्यं च क्षिरावर्तते॥ तत्र स्नात्स्वर्चमुपवेशनं पाद्यं॥ स्नानोत्तरं पाद्यं ना
 मास्तनोपवेशनमिति क्रमः॥ आवाहनं तु स्नानात्पूर्वमेवेति॥ तथा तद्वचनानि पारिजाते ज्ञेयानि॥ तत्र तत्र प्रचेताः
 स्नातोधिकारी भवति देवपित्र्ये च कर्मणि॥ श्राद्धकृच्छ्रकृवासाः स्यान्मोनीचविजितेद्रिय इति॥ श्राद्धकृदिति
 श्राद्धपुत्राद्युपलक्ष्यते॥ मोनी असंबंधप्रत्नापरहितः॥ ततश्चहमादौ॥ ततस्नातान्समाहूय स्वागतं नाचयेत्स्थ
 क॥ कर्तुं स्वागतं पृष्ट्वेदं तु स्वागतं द्विज इति॥ तत्र विशेषः॥ ततस्नातान्समाहूय कर्मादेव पितृन् द्विजान्॥ श्रा
 द्धमावासेन पुपवेशनं पृथग्विधं विधि इति॥ अत्रार्चनं क्रमोद्धृत्वा स्मृतिप्रतिपादितः प्रयोगपद्धतिप्रतिपादितश्चे
 ति॥ तत्राद्याविप्रनिमन्त्रणादिविप्रविसर्जनांतमेकैकं कर्म देवपित्र्ये च तत्रैव कार्यमिति॥ द्वितीयस्तु विप्रनिमन्त्रणादि
 पाद्यांतं तत्रैव कृत्वा तृतीयनिमन्त्रणाद्याच्छादनांतं देविकं समाप्य तथेव तृतीयनिमन्त्रणाद्याच्छादनांतं पृथक् पृथक् कृत्वा
 शेषतंत्रण समापयेदिति॥ युक्तस्तु स्मृतिप्रतिपादित एव॥ तथापि प्रयोगसौकर्यार्थं प्रयोगपद्धत्यनुसारेण
 प्रतिपाद्यते॥ तत्र कर्तव्यमाह चार्यः॥ कर्तुं ग्निं प्रकटीकृत्याथ सीनरत्तत्समीपतः॥ प्राणाना यम्य सकलं श्राद्ध
 र्धमनुवादयन्॥ कुशाक्षततिलैर्भुक्तजले पात्रे प्रपूर्य च॥ आसनं श्रेयशुद्ध्यर्थं इत्यस्य च गृहस्य च॥ द्विजैः सह पठेत्
 तं पुण्यं कृत्यापनाशकमिति॥ तत्र विशेषः स्मृतये॥ सकलं याते शुचौ देवो कृत्वा मंडलमंत्रेण॥ दधीदिकं च नि

क्षिप्याथेदं पात्रमित्येव ॥ तत्र विनोदकपात्रं तेजसं सन्निधाय ततः ॥ इमं मइत्युवाच पूर्य जलेन शुचिना ततः ॥ कर्तव्यं प्रकटीकृत्य गंगे च यमुने च वतीर्थान्यावास्य तत्र ॥ दर्शनं वास्तिलान् मत्ततन्मंत्रेण निक्षिपेत् ॥ ततः पुण्यकरान्मंत्रान् वेदमिमं शान्तिदं ॥ ततस्तन्नेवोदकेन कुर्यादकार्यमत्र ॥ इति ॥ पुण्यकरमंत्राः पारिजात आचार्य स्मृतौ ॥ शुद्धसूक्तं तु संशुद्धिं यत्किंचित्यथ शान्तिकं ॥ वेदं देवात्मकं शांतं सो वित्री ब्रह्मवर्चसं ॥ वेदं देवीरूपेणः सारं पावमानीश्वरं वच ॥ क्षयं येदाशुपापानि कामाश्च निर्विलोक्यते ॥ रोद्रे विरोधतः पापान् ब्रह्महत्यादिकानपि ॥ क्षयं येदाशुपापानि कामाश्च छतिदुर्लभा निति ॥ शुद्धसूक्तं उच्यते ॥ अग्निः शुचिः ॥ उदग्ने शुचयः ॥ एते न्विंद्रस्तवाम ॥ इत्यादि ॥ अथ शान्तिकं ॥ यत्किंचेदमित्यादि ॥ वेदं देवं न तमह इत्यादि ॥ सा वित्री प्रसिद्धा ॥ वेदं देवानि ॥ अतो देवा अवतु न इत्यादीनि ॥ गारुणानि तत्वा यामीत्यादीनि ॥ पावमान्यः तस्मै समर्प्यायाः ॥ रोद्राणि तमुष्टीत्यादीनि ॥ पोषं सहस्रं शीर्विति सूक्तं ॥ अत्र क्रम आचारो द्रव्यः ॥ अत्र विशेषः स्मृत्यंतरं ॥ प्रायश्चित्तनिमित्तं तु सूक्तं यच्च तिलोदकं ॥ कुर्याच्छ्राद्धेषु सर्वेषु तीर्थेषु न कदाचनेति ॥ ततः कर्तव्यमाह चलायनः ॥ आद्रिपयोगिकं द्रव्यमपक्रुपक्रमवा ॥ सर्वं वै वेदं स्मरन् विष्णुं जलेन प्रोक्ष्येद्गृहं ॥ ब्रह्मदंडार्थमादत्तं हिरण्यं सुकुरंतिलं ॥ त्रिः प्रदक्षिणमावर्त्य समस्तं तिलं वद्धिजान् ॥ इव्यं निवेद्य विप्राणां परतोऽस्वराक्षितः ॥ ते न्यश्चेवमैकैरात्मनो वाक्कायकर्मभिः रिति ॥ अत्र सूक्तं ब्रह्मदंड इव्यं वाक्कल्प इति प्रयोगपारिजातः ॥

श्रीराम

३०

थ २

माहकेशोलः ॥ आद्रिकातचिपूर्वेष्टुर्दंतधावनमाचरेत् ॥ यथोक्त आद्रि इव्याणि संपाद्य च प्रयत्नतः ॥ कृत्वा नित्यक्रियां चैव गृहसंभर्जननादिकं ॥ निमंत्रयेद्दिजानग्यान्सायं होमादनंतरमिति ॥ निमंत्रणप्रकारमाह पारिजाते देवलः ॥ श्वः कर्तास्मीति निश्चित्य दाता विप्रान् निमंत्रयेत् ॥ निरामिषं सकृद्भुक्ता भुक्तसर्वजने गृह इति ॥ सकृद्भुक्तेर्दिवैवमोजयेत् ॥ निश्चित्य संकल्पेत्त्यर्थः ॥ संकल्पे विशेषः स्मृत्यंतरं सारं ॥ प्रक्षाल्य पदौ हस्तौ च स्वाचां तो वाग्यतः शुचिः ॥ तिथि वारादिकं स्मृत्वा संकल्प्य च यथाविधि ॥ प्राचीनावीतिना कार्यं सर्वं सकल्यनादिकं ॥ तस्य संबंधकं ब्रूयान्नाम गोत्रं तिलान्वितं ॥ वस्वादिरूपतां चास्वस्वपितृणामनुक्रमेद्भादिति ॥ तथा च गोत्रमः ॥ जातिक्रिया विवाधाद्ये गुणैर्युक्तान् लोकान् लुपान् ॥ प्रार्थयेत्तान् प्रदोषांते भुक्तान् शयितान् द्विजान् ॥ तथा चात्रिः ॥ प्रथमे हि निवासस्थाने आत्रियादीनि मंत्रयेत् ॥ कथयेत्तु तदेव धान्ययोगं देवापि कर्मिति ॥ तत्र विशेषमाह गृहस्पतिः ॥ उपवीतीततो भूत्वा देवतार्थं द्विजैर्जतमान् ॥ अपसव्येन पित्र्ये च स्वयं त्रिष्योऽथ वा सुत इति ॥ तथा च कारिका विवरणे ॥ तथ्येन प्रातः भुवने देवानुदभूत्वा निमंत्रयेत् ॥ आग्नेयीदिः मुखं विज्यान् प्राचीनावीत्सु दंडं मुखान् ॥ इति ॥ ब्राह्मणसंख्यातुं परिभाषायां हेया ॥ तथा च प्रचेताः ॥ दक्षिणं चरणं विप्रः सव्यं वैशत्रियस्तथा ॥ पादावादाये वैश्यो ह्ये शूद्रः प्रणतिपूर्वकमिति ॥ यद्वा मात्स्य ॥ दक्षिणं जानुमाह भ्यत्यममुत्र मनुजं ॥ निमंत्रतस्तु निब्रूयात्तदुत्तरं तु प्रतिक्रियमिति ॥ ततश्च कारिका ॥ आद्रिश्चो भूविता तत्र सवद्धिः क्रियताक्षणाः ॥ एवं निमंत्रयितो मनो वाक्कायकर्मभिरिति भवेदिति शेषः ॥ तत्र विशेषमाह भगवान् ॥ द्विजस्पदक्षिणपाणिं स्वीयुदक्षिणपाणिना ॥ गृहीत्वा सुकसंज्ञस्यामुकं गोत्रस्यामुकं ॥ आद्रितुं वेदं देवार्थं करणीयः क्षणस्वया ॥ इत्येव आद्रि कुर्यादंतं येति वदेत्तु सः ॥ आद्रिस्त्यकर्ता यद्वा यातमात्रोत्तमवामिति ॥ सर्वदेवा प्रोवाणीति इतरस्तप्रतिद्विजः ॥ पुरुरवाद्रि चेति संज्ञाभ्यामित्रतावमो ॥ उदितो पार्वण्यो आद्रि विश्वेदेवो मनीषिभिः ॥ तस्मान्न दर्शय भुज्या वरणे समुपस्थितः ॥ तेनामनी स्मरन्नेव तयो वरणमाचरेत् ॥ पित्रादेरप्यनेनेव वृत्तेषां विधिनादि

आद्रि

वो २

यद्वालोगासिः॥ हस्तद्वयमितं कार्यं वेदे विक्रमं उल्लेखं॥ तद्वक्षिणे चतुर्हस्तं पितृणामग्निरुधन इति॥ स्थलानुसारेण ब्राह्मणानुसारेण वा
व्यवस्था॥ तथा मंडलाकारं गतं स्तुकायां वेदे च पितृके॥ मंडलात्त्रैतकायाम्युत्तरे देवमंडलादिति पारिजाते॥ गतं पंचांगुलं विप्रेजानु
मात्रो महीभुजि॥ प्रादेशमात्रो वैश्ये च साधिकः सनुभूदके॥ तिर्यग्ध्वं प्रमाणेन रवातके देवैः त्रैलोक्यं॥ चतुरस्रं वर्तुलं च कथितं गतं लक्षण
मिति॥ ततः॥ गंधाक्षतेऽपुष्पेऽर्चनं वदि॥ तिलैः पुष्पैस्तथा गंधैश्च॥ चयित्वा तु मध्यमात्॥ उत्तरे स्थितं संयुक्तान्पूर्वाग्रान्नि
न्यसेत्कुशान्॥ दक्षिणे दक्षिणाग्रं स्तु सतिलान्निन्यसेत्कुशान्॥ तथा सायणीये॥ अक्षताभिः सपुष्पाभिर्दक्षिणैश्च॥ वि
प्राणाक्षौ लयत्सादौ देवे चैव पुरा मुखः॥ तिलैर्देवैस्तथा पुष्पैर्जले गंधादिभिः श्रितैः॥ पितृणां क्षालयेत्सादौ स्तथा प्रत्यङ्मुखः शुचिः॥ तथा
चार्यः॥ तेषां तथोपविष्टानां पादो गृह्यजले शुचिः॥ निमज्जन्नावितैः शुद्धैर्भार्यया क्षालयेत्ततः॥ तत्र विशेषमाह सायव॥ नग्नं प्राद्वेन वस्त्रं
इ सपिउ प्रतर्कमसु॥ तेषु तः क्षालनं कुर्यात्सादौ ब्रह्मणस्पच॥ तत्रैव॥ मंडलात्पश्चिमं देशं ब्राह्मणे स्वागते सति॥ तत्रैव विस्तरस्या
द्यक्षालने मंडलोपरि॥ तत्र विशेषः पारिजाते॥ पादप्रक्षालनस्योदो पितृतीर्थं न तज्जले॥ विस्तरं जेत्येतदेवेदेवेन हि प्रतिदिज॥ तथा॥ द
द्यात्पाद्यं मंत्रमुक्त्वा देवेन पितृकर्मणि॥ दत्तापाद्यं पठेन्मंत्रं शान्ते देवैरिति त्वच॥ पारिजाते॥ प्रत्यङ्मुखोऽप्यविश्रयं प्रागास्यं दक्षतः क्रमा
त्॥ पादप्रक्षालनं कुर्यादावाहनपुरःसरमिति॥ पाद्यात्पूर्वमावाहनमिति चिंतामणिः॥ पादप्रक्षालने विशेषस्तत्रैव॥ आदिप्रक्षालयेत्
दावाज्यं दैविकेऽपि च॥ निमज्जितानां विप्राणां भागुलं फेनं प्रतर्कमसु॥ तथा वसिष्ठः॥ न कुशं गन्धिं हस्तं तु पादप्रक्षालनं चरेत्॥
वामभागस्थितापत्नी न दद्यादुक्तं ततः॥ नांतः प्रक्षालयेत्सादौ कर्तापि त्र्यादिकर्मसु॥ अज्ञानो यदि कुर्वीत पातल्युभयंकुलं॥ तत्र

श्रीराम
३९

ने

य०

विशेषः पारिजाते रामायणे॥ पादशौचमनप्रयंगं तिलहीनं च तर्पणं॥ सर्वतन्त्रिजेटे तुभ्यं यच्च आधुमदक्षिणमिति॥ अत्र केचिदाहुः
धृतं लपदपात्रं च विष्टरेपे चोवेशनं॥ मंत्रस्याहं तथोच्छिष्टं वर्जयेदाम्बलाय न इति॥ तथा पादपादमूलं पितृयस्मात्सादमध्यं पितृ
महः॥ प्रपितामहः पात्रे पादो प्रक्षालयेत्ततः॥ शीर्षस्थस्य जलं सिंचेत्तत्स्थोदिविनिर्गतं॥ दक्षिणां संस्पृशेत्कतुर्ब्राह्मणो मुखमीक्ष
येत्॥ इति॥ एतस्याद्यान्तरं मध्यं पितृदद्यादिति हेमाद्रिः॥ तत्पश्चेन पारिजाते धृतान्चार्योक्तं शीत्यापात्पूर्वमेवाध्यासादनं कुर्यात् इति॥
अथाचमनीयं॥ तत्र निर्णयसिंधौ लोकादृशीये॥ मंडलादुत्तरे देशे दद्यादाचमनीयकं॥ अंतस्तेनैवोदकेन कुर्यादाचमनीयं इति
अतः प्रभृति॥ तत्र विशेषस्तत्रैव॥ विधाय क्षालनं तेषां द्विराचमनमिच्छते॥ स्वयं चापि द्विराचमं द्विधिजुः श्रद्धयान्वितः॥ तथा च
पारिजाते॥ न स्पृशेत्क्षालितं लोयं कर्तृपूर्वकमाचरेत्॥ पूर्वोत्तरे देवपित्रोर्मध्ये देशे च कारयेत्॥ विशेषस्तत्रैव पादप्रक्षालने स्तोत्रे
यस्वाचमनमाचरेत्॥ सगच्छं नारकघोरं पितृभिस्त्वर्गते सह॥ तथा हेमाद्रौ नारदीये॥ यत्रा मग्नवारीणि पात्रं क्षालनोदकेः॥ सगच्छं
बुधाः आहूमासु रतत्र वक्षत इति॥ तथा चार्यः॥ इदं न्यामाचरेत्कतं देवाः प्राच्यामथोत्तरे॥ पितरौ पश्चिमं वित्राणि स्वस्वस्थानं तस्य जेद
य॥ कर्तुं च म्यकुशान्मूत्रं विस्तरं यथा द्विराचमेत्॥ ततो लगेह मागुत्पत्तया नुपुर्वं रायं त इति॥ अथ ब्राह्मणोपवेशनं॥ चंद्रिका
या॥ दर्भपाणिद्विराचम्ये लघुवासाजिते द्विधः॥ परिश्रिते शुचो दशगामयनाय लपिते॥ दक्षिणां प्रवणे सम्यगात्तान्प्रयतान् शुचि
न॥ आसनां पुच दर्भेषु विविक्षेत्पुवराय इति॥ आसनानि च देयानि तिलं श्वेव कुशैः सह॥ आसनानि परिभाषायां वक्ष्यते

ता३
धा४

३५

ता३

उपवेशनेदिदित्रियमस्तत्रेव॥ देवकर्मण्युदकसंस्थानप्राङ्मुखवानुपवेशयेत्॥ उदकमुखास्तथापित्रेप्राक्संस्थानुपवेशयेत्तति॥ त
 स्प्रकारमाहकारिकाविवरणेकात्यायनः॥ सव्येनेवासनं धत्वा दक्षिणे दक्षिणं कर्मा॥ ॐ भूभुवस्वर्गहस्पतिरित्युक्त्वा आसनेषुपे
 शयेत्॥ इदं मुखं स्तथापित्रे तत्रेव स्मृत्यन्तरे॥ समाध्वमिति चेवाक्का दक्षिणं जानुसंस्पृशेत्॥ समास्मरति प्रत्युक्ता सीरं स्तथा
 सनेषु चैति॥ तत्र विशेषः कारिकायां॥ द्वौ देवप्राङ्मुखोऽपित्रे त्रीन्विप्रानुदगाननान्॥ ध्यायन्ममैते पितर इति मानुपवेशयेदिति॥
 ततः स्कांदे॥ स्थाप्याः प्रतिदिजदीपाः श्वेतस्तत्र जवर्तयः॥ गव्येन माहिषेणापि आज्येन कर्तते जस इति॥ अत्र तस्या मातामहप्राङ्
 ये श्वदेव समन्वितं॥ कुर्वत भक्ति संपन्नस्तत्र वैश्वदेविकमिति॥ मरीचिवचनप्राप्तप्राङ्मुखे वैश्वदेविककर्मणस्तत्रावृतिविधा
 नादेकप्रयोगता॥ तन्न प्रयोगगता भिन्नप्रयोगगता वा कार्येति शोडो जिदीक्षिताः॥ अत्र ब्राह्मणानानातिथ्युस्मर्यते॥ पृथक्
 पृथक् वासनेषु तिलैः सह कुर्यात् अपि॥ अविधिना सादा देयास्तैस्तुरह्यास्तु ते द्विजेः॥ तथापि विप्रपाणयः सर्वे ते च मोनव्रतान्नि
 ताः॥ ब्रह्मोद्याः कथाः कुर्युः पितृणां मेतदीक्षितमिति॥ अयं नियम सर्वे नोत्तरकालिक इति यास्तिकाः॥ ततो माधवीययमः
 भिक्षुर्वीरसचारी वा भोजनार्थमुपस्थितः॥ उपविष्टश्च नुप्राप्तः कामतमपि भोजयेत्॥ विष्णुबुध्या च ये च तमिति चतुर्थपाद
 पाठ इति पारिजाते॥ ततः कर्तव्यं च द्विकायां॥ प्राङ्मुखो गव्याध्यात्वा ध्यात्वा देवगदाधरं॥ वस्त्रादींश्च पितृन् ध्यात्वा ततः प्राङ्
 प्रवर्तयेदिति॥ अथ प्रवर्तनप्रकारः॥ सच निर्णयसिंधावाचार्यये॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा गायत्रीं स्मरणात्तथा॥ प्राङ्कर्तस्मि

श्रीराम
३३

समुच्चय इत्यन्ये॥ युक्तं त्विदमेव॥ प्रायश्चित्तविशुद्ध्यात्मातेष्वेव नु संप्रगृह्य च॥ दध्यौ द्वे ब्रह्मदंडार्थं हिरण्यं कुर्यात्मेव चेति ब्रह्मनारदीयोक्ते
 रिति॥ केचित् त्विदमेव वचनं प्रदत्वा ब्रह्मदंडार्थं हिरण्यं कुर्यात्मेव वा॥ प्रायश्चित्तविशुद्ध्यात्मातेष्वेव नु संप्रगृह्य चेति प्रपठ्य भवेदित्यथा
 ह्यत्र ब्रह्मदंडानानंतरं प्रायश्चित्तपठने मित्याहुः॥ वेस्तुतस्तु युक्तमिति भाति॥ यथासंप्रदायमनुष्ठेयमिति॥ ततस्तत्रेव॥ न त्वपि
 तस्मिन् हिरण्यप्राङ्मुखं सज्जकं॥ कर्तुं ममाधिकारोस्तु यवतोऽप्युपवर्तित्वेति॥ देवाः कालं मुख्यास्तु पाकादीनापवित्रता॥ कर्त्रा निमज्जितः
 पृष्टाः प्रसूचुरेते तथैव हि॥ द्विराचम्य ततः कर्ता प्राणानाधम्य संयतः॥ सर्ववदेव सकल्प्य प्राचीना वीत्यतः परं॥ प्राङ्मुखं समनुसातो
 विप्रान् स्मर्यानि मंत्रयेत्॥ भूयो ग्रहणन्निमंत्रितानेव मंत्रयेदित्यर्थः॥ सकल्प्य विशेषस्तत्रेव॥ पितृणां च सदेवानां मन्त्रेन हविषा तथा
 अधामुक्ता विधानेन करिष्यं युष्मदा जयेति॥ इदं द्वितीयं निमंत्रणं॥ अथ दानीपादप्रक्षालनाचमनोत्तरं वा द्रव्यं कृत्वा पितृयज्ञं तत्र मग्नि
 परिस्तरणादी ध्याधानपर्यंतं मनुष्ठेयं॥ ततः कर्तव्यमाह मार्कंडेयः॥ ततः स्नात्वा निवृत्तेभ्यः प्रत्युष्टाय हतं जलिः॥ पाद्यमाचमनीयं
 संप्रयच्छेत्तथाक्रममिति॥ तत्रक्रममाहचार्यः॥ निमंत्रितः क्रमेणैव प्राङ्मुखो विप्रान् समर्थं चयेत्॥ पादप्रक्षालनाद्ये श्रद्धा न्यया प्राङ्मुख
 भवेत्॥ तत्र विशेषमाहमनुः॥ प्राचीना वीतिनापि च देव्यं ज्ञेयं पवित्रता॥ कार्यमा निधनात्कर्मविधिबुद्धिर्माणि नति॥ अनिधानादासमा
 प्तेः॥ ततः स्वागतेनागतास्तु भवनस्याग्रतोऽप्युपवि॥ गोमये नोपलिप्ताया गोमूत्रेण च मंडले॥ कार्यं विशेषः॥ गोमूत्रेण गोमूत्रसहितं गो
 मयेनैत्यर्थः॥ तत्र विशेषः पारिजाते॥ समाजितोपलिप्ते तु हारि कुर्वत मंडले॥ हारिद्वारसमीप इत्यर्थः॥ प्रांगणे मध्ये देवो हि देवपित्रे
 च कर्मणि॥ नोत्तरदक्षिणेनापि पश्चिमेन गृहात्तरं॥ उदकं वमुदीच्य स्यादक्षिणं दक्षिणं कुरु॥ तथासंग्रहे॥ प्रादेशमात्रं देवानां मंड
 लं चतुरस्रं॥ वितस्तिमात्रं पितृभ्यस्तु मंडलं चतुर्लं भवेत्॥ उत्तरं मंडलं देवदक्षिणं पितृकं भवेत्॥ व्यवधानं तु कर्तव्यं तयोर्मध्यं पञ्चगुलं॥

जपन्तपहताइति॥ तत्रविशेषआश्वलायनीये॥ प्राचीनावीत्यपहताइतिमंत्रसमुच्चरन्॥ नैर्ऋतीदिशमारभ्यसर्वदिक्षुक्षिपे
 तिलावदिति॥ अनयोर्विकल्पइतियाशिकाः॥ समुच्चयइत्यन्ये॥ तथासंग्रहे॥ इदंकरिष्येइत्युक्तातिलानपहतादिना॥ विकिरे
 जलसंयुक्तान्द्वारदिकैपसव्यवदिति॥ स्मृत्यर्थसारतु॥ अपहताइतिसर्वत्रतिलान्विकीर्येद्द्वारतामित्युक्ताप्रोक्षयेदिति॥
 स्मृत्यंतरेपि॥ उदीरतामित्युक्तातुप्रोक्षयेच्छ्राद्धभूमिकाभिति॥ यत्तुपितृणांपुरतःसिंचेज्जलपठन्नुदीरता॥ सव्येनद्वेषु
 रतोगायत्र्याप्रोक्षयेद्भवमिति॥ तत्रमूलमग्न्यं॥ पाराशराः॥ तद्विष्णोरितिमंत्रेणगायत्र्याचप्रयत्नतः॥ प्रोक्षयेद्द्वज्जालं
 श्राद्धदृष्ट्यादिमुद्रयेदिति॥ तदपि विष्णुस्मरणपूर्वकंसेयं॥ अपवित्रःपवित्रोवासर्ववस्थांगतोपिवा॥ यस्मिन्स्फुरीकास्त
 सबाह्याभ्यंतरःशुचिरित्युक्तैरिति॥ अथामंत्रणं॥ तत्रपारिजातेगालवः॥ दधनिदायहस्ताभ्यामृहीत्वादक्षिणोको॥ देव
 सपस्तुक्रियतांभवद्विरितिदेविके॥ अस्मिन्श्राद्धेक्षणःकार्योभवद्विरितिपैतके॥ ब्रुवदेवेनिरंगुष्ठपित्र्येत्वंगुष्ठमात्रकं
 गृहीत्वाप्रेषमुक्तातुक्षयादधाततोद्विजः॥ ओमयेतिप्रतिश्रुयात्तंप्राप्नोतुभवानिति॥ कर्त्ताश्रुयात्ततोविप्रःप्राप्नुवानि
 तिवेवेदेतइति॥ इदंतीर्थमात्रणं॥ अथवाहनं॥ तच्छ्रासनात्सर्वकार्यं॥ आसनेनधासनेनदद्यादावाहनपुरःसरमिति
 हेमाद्रुक्तेः॥ पितृवदुपवश्यतिस्त्रेज्ञापकाच्च यत्तुअर्घ्यस्यासादनात्सर्वपश्चाद्वाहनंभवेत्॥ यथाचारमनुष्ठेयं

श्रीराम
३३

भाष्यकारोब्रवीदिति॥ तच्छास्त्रांतरपरं॥ यदातत्रापिअर्घ्यासादनात्सर्वमेवयुक्तंनतुतदुत्तरं॥ आसनस्यदानागत्वेनव्यवधाना
 नुपपत्तेः॥ नचवचनबलात्स्यादितिवाच्यं॥ अन्यकालविधिसत्त्वात्॥ नचस्नानपादप्रक्षालनासनाग्नौकरणान्यतमपू
 र्वावाहनविधायकवचनसत्त्वेनानियतइतिवाच्यं॥ अवाहनोत्तरनिमंत्रणानुपपत्तेः॥ पितरिदंतेअर्घ्यमितिज्ञापकाच्चैलि
 अथदेवानामावाहनं॥ तत्रकारिकाविवरणेपाराशराः॥ यवहस्ततोदेवान्विज्ञाप्यावाहनंप्रति॥ ततःसव्यकरंन्यस्यवि
 प्रदक्षिणजानुनि॥ देवानावाहयिष्येहमितिवाचमुदीरयेत्॥ ॐकारप्रथमंकृत्वाप्रश्नवाक्यंततोवेदेत्॥ आवाहये
 त्पनुज्ञातोविश्वेदेवासइत्युक्ता॥ सयवपुष्पमादायदेवानांशिरसिद्विषेत्॥ ततोनिर्णयुसिधोसंग्रहे॥ ब्रह्मणेशागता
 ध्यात्वाविश्वेदेवाननंतं॥ तिष्ठन्कृतांजिलिप्तेत्वापठेन्मंत्रसमाहितः॥ विश्वेदेवाःशृणुतेतिआगच्छन्त्वपरंततः॥ स
 यवपुष्पमादायचरणादिशिरोतकं॥ अर्चयेत्यर्चनंकुर्यादंतरेचादकंतयेति॥ विशेषःपारिजातेविश्वेदेवाःशृणुतेतिमं
 त्रंजप्त्वाततोस्ततान्॥ ओषधयःसमित्युक्ताविकिरेत्प्रदक्षिणमिति॥ प्रदक्षिणप्रकारस्तत्रेव॥ पादाधारभ्यमर्धतोतद
 क्षांगादेतारागकं॥ देवानामर्चनंप्राक्तपादजान्वसमर्धसुइति॥ मंत्रविषयेविशेषाग्रंथांतरे॥ विश्वेदेवासइत्यस्यद्विरा
 वृत्तिर्भवेदिति॥ विश्वेदेवाःशृणुतेतिसकृन्मंत्रमुदीरयेदिति॥ द्विरावृत्तिरितिप्रतिब्राह्मणमंत्रावृत्तिरित्यर्थः॥ तथा ओषधे
 रस्यनयोर्विकल्पःसमुच्चयोवास्तथरति॥ अथआसनं॥ तत्रहेमादिः॥ आसनेनधासनेनदद्यादावाहनपुरःसरं॥ आर्घ्यंतयोर

स्त ४

रु

पोदद्यादेवंप्रत्युपचारकमिति ॥ तत्रविशेषः पारिजाते ॥ देवार्थंविप्रहस्तेपः प्रदद्यादेवतीर्थतः ॥ पित्रर्थंविप्रहस्तेपः प्रदद्यादि
 ततीर्थतः ॥ ततः प्रवेताः ॥ दक्षंश्चैवासेनदद्यान्ननुपायो कदाचन ॥ पितृकर्मणि वामे च देवेदद्यात्तु दक्षिणे ॥ तत्रविशेषस्त
 त्रेव ॥ ऋजवः सर्ववायुमासोम्याग्नादेविके कुशाः पित्र्यत्वपुमादिगुणपुग्नायाम्यातिलैः सहेति ॥ तथा तत्रेवाचार्यः ॥
 स्वाहा तमासनाद्यं च देवेष्वप्याप्रकल्पयेत् ॥ पित्र्यतथास्वधा तस्यान्तामगोदित्रो पूर्वकमिति ॥ तथा ॥ आस्यतामिति
 तान्त्र्यादासनं संस्पृशन्नपि ॥ धर्मोऽस्य पमंत्रेण गृहीयुस्तु तान् कुशान् ॥ तेषु क्रमाद्याम्यसोम्यांश्च पूर्व्यास्युदे
 वपित्र्यका इति ॥ **अथाध्यं** ॥ तत्र पारिजाते मास्यं ॥ विश्वान् देवान् वेवैः पुष्यैश्च मय्यर्च्यं स न पूर्वकं ॥ पूरयेत्पात्रपुग्मं तुस्था
 प्यदर्शपवित्रक इति ॥ पात्रे तेजसो विशेषस्तु परिभाषायां ज्ञेयः ॥ तत्रविशेषो निर्णयसिंधो ॥ विप्रैकत्वं द्वित्वचतुष्टाद
 वपि देवकेर्धपात्रे द्वेव ॥ त्रीणि पेतकपात्राणि द्वे पात्रे वैश्वेदेविक इति बृहसारान्तरे ज्ञेयं ॥ परिशिष्टे तु ॥ देवविप्रद्वित्वा
 दावप्येकं ॥ एकमर्धपात्रं अर्धशो दद्यादित्युक्तं ॥ मानवत्रे तु द्वे वैश्वेदेविके त्रीणि पित्र्ये एकं कुमुभयत्रवेति विकल्पउ
 क्तः ॥ संचेकविप्रपरः ॥ पात्राभावपरो वैति हेमाद्रिः ॥ आचार्यस्तु विशेषमाह प्रयोगपारिजाते ॥ स्वाहा तमासना
 द्यं च देवेष्वप्याप्रकल्पयेत् ॥ पितृणां तस्वधानं स्यात्तथैवाध्यं तयोर्द्वयोः ॥ पृथग्नाम्ना हि कर्तव्यं संस्पृशेनेवकार्ये

श्रीराम
३४

ते

न

तिवेदद्विजैर्वीज्यं कुरुष्व च ॥ तत्रविशेषः संग्रहे ॥ उभौ हस्ते तौ समौ कृत्वा जानुनोरंतरस्थितौ ॥ संप्रये श्चोपविष्टान् सर्वान्पृच्छे द्विजो
 तमान् ॥ आङ्कुरिष्यत्येवमनुजो ते श्वेतैरपि ॥ देवताभ्यश्चैत्युच्चार्य पितृपंजरमाचरेत् ॥ अनुज्ञातः कुरुष्वेत्यनुज्ञातः ॥ देवता
 भ्यश्चैत्युच्चारणविशेषः पारिजातब्रह्मपुराणे ॥ देवताभ्यश्च पितृभ्यश्च महोयागिभ्य एव च ॥ नमः स्वाहा ये स्वधा ये नित्यमेव नमो
 नमः ॥ आद्यवसाने आङ्कुरिष्यति रावति जपदुधः ॥ पितरः क्षिप्रमायां तिराक्षसाः प्रद्वंति चेति ॥ पितृपंजरमुक्तं लक्षणे संग्रहे ॥
 अग्निष्वात्तादमंत्रं पठन्पूर्वादिषु क्रमात् ॥ सिद्धार्थं कांस्तिलोदमो न्विकिरेच्छ्राद्धश्रुमिषु ॥ पितृपंजरमित्याहुरेतद्विकिरणं हि
 यत् ॥ इति ॥ अग्निष्वात्तामंत्रस्तत्रैव ॥ अग्निष्वात्ताः पितृगणाः प्राचीरक्षंतु सर्वदा ॥ तथा बर्हिषदः पांतु याम्यां शापितरस्त
 था ॥ प्रतीची पितरः पांतु तथा ज्येष्ठाः पसंस्तकाः ॥ उदीची तु दिशं पांतु पितराः सोमपाभिधाः ॥ रक्षीगुह्यपिशाचैश्च रस्तथैवा
 सुरदोषतः ॥ सर्वतश्चाधिपस्तथा यमोरक्षतु सर्वदेति ॥ अद्वा ॥ अग्निष्वात्ता बर्हिषद आज्यपाः सोमपास्तथा ॥ रक्षीत्वेदी क्रमा
 द्दशाः सर्वतश्च यमस्तथेति ॥ तथा श्वेलायनो निर्णयसिंधो ॥ नीवीवासे दशांते नस्वरक्षार्थं प्रबंधयेत् ॥ तत्रविशेषस्तत्रैव ॥ द
 क्षिणैकदिदेशे तु तिलैः सह कुरात्रयं ॥ यत्तु कातीयं ॥ नीवीकार्या दशांगुस्तिवमि कुक्षौ कुक्षौः सहेति ॥ तद्दिशि आङ्कुरेयं ॥ पि
 तृणां दक्षिणार्धं विपरीता तु देविकरति स्मृत्यंतरात् ॥ ततः स्मृत्यंतरं ॥ सदापवीतं दार्यवासः सकलकर्मसु ॥ सहयज्ञोपवी
 तेन बध्नीयाच्छ्राद्धकर्मणीति ॥ ततः कर्तव्यनिर्णयसिंधो ब्राह्मे ॥ ततस्तिलान् दहेत्तस्मिन्प्रकिरेच्चाप्रदक्षिणं ॥ श्रद्धया परायण्युक्तं

व

श्वेदेवा इंदवोर्ध्वमितिदानं समादिशेत् ॥ अर्घ्यं राक्ष्सांते रवाहनममेति च संवेदेत् ॥ यत्तु गर्गः ॥ दत्त्वा हस्ते पवित्रं च कृत्वा पूजां
च वादतः ॥ यादिव्या इति मंत्रेण हस्तं त्वर्घ्यं विनिक्षिपेदिति ॥ तच्छाखांतरविषयः ॥ यादिव्या इति मंत्रेण दत्तार्घ्यं मनुमेत्यच ॥
पात्रं तदक्षिणे स्थाप्य गंधाद्यैः पूजयेत् क्रमादिति ॥ देवेष्वप्यस्थानमसीति देवदक्षिणभागतः ॥ अर्घ्यपात्रं न्यसं न्युञ्जमु
त्तानं वायव्याविधीति ॥ एतदाप्यस्तंबानां नियतमन्येषामं नियतमिति निर्णयसिंधोः ॥ निदध्यार्घ्यपात्रे तु देवानां भस्मि
मुरवं ॥ पितृणां मर्घ्यपात्राणि निदध्यात्पितरं मुरवमित्याश्वलायनोक्त्या सर्वेषां नियतमिति ग्रंथांतरे ॥ अतएव
तुंकारिकाविवरणे पिंडायास्तत्तर्हि समीपे निदध्यादिति ॥ तदप्युत्तानमेव ॥ उत्तानं देविकं कुर्यान्नु अंकुर्यात्तु पेतक
मिति स्मृत्यंतरादिति ॥ अथ गंधादिनं ॥ तेषां लक्षणां निपरिभाषायां ज्ञेयानि ॥ तेषां दानमंत्रा उत्तानं निर्णयसिंधोका
लिकायां ॥ गंधद्वारेति वै गंधमायनेते च पुष्पकं ॥ धूरसीत्यमुना धूपमुद्दीप्य रेति दीपकं ॥ युवासां मंत्रेण वस्तं द
द्यात्प्रयत्नतः ॥ इतो न्यदीहितं यच्च तत्प्रदद्यादिहेवतु ॥ इति ॥ गंधमाल्यादिप्रदत्त्वा कांडानुरसमयेन च ॥ वाचयेत्यपि
पूर्णत्वमर्चनस्य द्विजात्तमेरिति ॥ एतद्गंधादिदानं ॥ पित्रर्घ्यदानोत्तरमेव ॥ देवानां च पितृणां च कांडानुरसमयेन
कार्यं ॥ तस्यापि शिबुत्वा न्दत्वेति वक्ष्यमाणं वैजवापोक्तेः ॥ देवानां पित्रंगभृतत्वाच्चेति ॥ अथ पित्राद्यावाहनाचर्चनं ॥ तत्र

वार्यः ॥ यथोक्तविधिना देवान् सुमनस्य चर्चयत् तदा ज्ञया ॥ पितृणां मर्चनं कुर्याद्यथोक्तविधिनेव हीति ॥ तथा प्राचीना वीत्यपसव्यं पितृ
 णामर्चनं चरेत् ॥ संबंधनाम गोत्रादिविशिष्टानां यथाक्रममिति ॥ आदिशब्देन रूपं ग्राह्यं ॥ अथावाहनं ॥ कारिकाविवरणं
 अपसव्यं ततः कृत्वा तिलमादाय मंत्रतः ॥ ततोऽप्युत्तरं करस्य स्थविप्रस्थवामज्जुनि ॥ पितृनावाहयामीति पृच्छेद्दिप्रानुदंड-
 मुरवान् ॥ आवाहयेत्यनुज्ञात उरांतरं स्तेस्तृचापितृन् ॥ अवाहयन्स पुण्यांश्च द्विजानां शिरसि क्षिपेत् ॥ ततः ॥ ब्राह्मणेष्वा-
 गतान् ध्यात्वा पितृन् रम्यं स्तुमाहितः ॥ जपेदायंतुन इति समुत्पाद्य कृतांजलिः ॥ ततः पुष्पैश्च मृत्तिलैश्च ये स्तित् कर्मणि
 शिरः प्रफटति पादांतं नमो वरति मंत्रतः ॥ निर्वीर्यसिंधो गार्ग्ये ॥ शिरस्तः पादतो वापि सम्यगर्चयेत्तत इति ॥ पादादिपदे शि-
 रंतं ॥ विशेषांतरं स्मर्यते ॥ देवे च दक्षिणादि स्यात्पादजान्वसमूर्धसु ॥ शिरसि जानुपादेषु वामांगादितुल्यं क इति ॥ अत्रो-
 क्तं मंत्रविषये विशेषांतरं भांतरे ॥ उरांतरं स्तेवति मंत्रतु प्रतिपितरमुच्चरेत् ॥ आयंतुन रमं मंत्रमुच्चरेत् सकृदेव हीति ॥ अथार्घ्यं ॥ त-
 त्र पात्राण्युक्तानि गृह्ये ॥ ते जसाश्ममयं मृत्तमेषु त्रिषु पात्रेषु कद्रव्येषु वेति ॥ विशेषस्तु परिभाषायां निरूप्यते ॥ तानितु त्रीण्ये-
 व ॥ तथा ह माधवीये वज्रवायः ॥ अर्घ्यं पितृणां त्रीण्येव कुर्यात्पात्राणि धर्मवित् ॥ एकस्मिन्वा बहुषु वा ब्रह्मणेषु यथाविधीति
 अर्घ्यपात्रासादनं देशस्तुक्तः ॥ ततः कर्तव्यं स्मृत्यंतरे ॥ आग्नेयाग्नेषु दर्भेषु वायव्याग्नेषु वा त्रिषु ॥ त्रिधाग्नेयीरसंस्थिकषु स्रग्ध्र्या
 त्राणि सादयत् ॥ पूर्वदक्षिणकाग्नाणि ह्याग्नेयी प्रवणानि च ॥ न्युञ्जान्यथ तदुपरि शिपेद्दूर्धान्यथाविधीरिति ॥ स्मृत्यंतरे

तु ॥ दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु दक्षिणाग्रवर्णानि च ॥ दक्षिणाग्राणि पत्राणि प्रोक्तान्यर्घ्येष्वेतेषु इति ॥ अनयोऽसाग्रपत्राणि भेदेन व्यव-
स्थास्यन्त्या ॥ दर्भविषये विशेषश्रुतिर्विशालिमेत ॥ तिस्रस्तिस्रः शालाकारस्तु पितृपात्रेषु पार्वणे ॥ एकोद्विष्टे शालाके कानिधा-
योदकमाहरेदिति ॥ ततः ॥ पूर्ववत्प्राश्नितेषु तानेषु वे निक्षिपेत्तिलान् ॥ पूरयेदुदकं तेषु सदर्भेषु पितृक्रमात् ॥ ततः कारिका ॥ निक्षि-
प्यापोनिमंत्र्य चान्नोदेवी वसिष्ठे ॥ अनुमंत्र्य सकृत्कार्या ॥ तिलोत्सीत्यावपेत्तिलान् ॥ आरुतिः प्रतिपात्रस्यान्मंत्रस्यो-
हस्तुनेष्यते ॥ गंधपुष्पाणि च तेषु पात्रेषु प्रक्षिपेदप्य ॥ स्वधार्घ्या इत्यर्घ्यास्ता उपवीतीति वेदये ॥ अत्र विशेषः स्मर्यते ॥
स्वधार्घ्या इति मंत्रस्तु सकृदवनिवेदने ॥ वर्गवर्गं हि मंत्रस्त्वावर्तने हि प्रतिद्विजमिति ॥ ततः कारिका ॥ अन्या अपि प्रदद्याद्विप्र-
पाणिघतः परं ॥ अर्घ्यसंशेषमादाय दक्षिणेन तु पाणिना ॥ सव्यहस्तगृहीतं न विनयेत्तत्तीर्थतः ॥ त्रिभिः पितरिदनेर्घ्यमि-
ति पाणिघतुक्रमादिति ॥ अत्र वृत्तिकृता पक्षद्वयमुक्तं ॥ यदि प्राचीनावीत्येवाध्यं दद्यात्तदा सव्यपाण्यगुष्टांतरणादद्यात् ॥ य-
द्वापवीत्येव सव्यपाण्यगुष्टांतरणादद्यात् ॥ मम तु पक्षत्रयं भाति ॥ तथा च श्लोक्यते ॥ प्राचीनावीतिना भाव्यं य-
दादद्यात्तदाध्यं कं ॥ सव्यपाण्यगुष्टांतरणापवीति त्वेहेतुतः ॥ वासव्यापगृहीतं न दद्याद्दक्षिणपाणिना ॥ अपवापवीतीप्स-
त्वादद्याद्दक्षिणपाणिनेति ॥ तथा च प्राचीनावीपक्षे पक्षद्वयमुपवीतीपक्षे पक्षैकमिति पक्षत्रयमिति भावः ॥ यत्तु गान्धे-

आराम

३६

दिति ॥ ततः कर्तव्यकारिका विवरणे ॥ अधः प्रसार्य प्रागग्रावुदकसंस्थोक्तुं रोममुवि ॥ द्वे द्वे तदुपरित्युञ्जे पात्रयुग्मे तेष्वेवेति ॥
तत्र विशेषमाहाचार्यः ॥ एतान्याचार्यपात्राणि दक्षिणान्तेन असादयेत् ॥ पूर्वाग्नेदेविके पात्रे दक्षिणाग्राणि पितृक्रमात् ॥ अ-
ग्नेयपात्राणि पितृक्रमात् ॥ दक्षिणान्तरिति गृह्याग्नेरुपलक्षणं ॥ ततः ॥ द्वे द्वे पवित्रे विधिवत्पात्रयोस्तु परिक्षिपेत् ॥ तत्रा-
ह याज्ञवल्क्यः ॥ पवित्रे कारयेद्द्वे द्वे पवित्रे स्थिति मंत्रतः ॥ अगर्भके करच्छिन्नं कुर्यात्प्रादेशं स्मृतं इति ॥ छेदने विशेषस्तत्रैव ॥ पवि-
त्रे स्थिति मंत्रेण पवित्रे छेदयेत्ततः ॥ ओषधीनां तरुकुत्वायंगुष्टागुलिपर्वणोः ॥ स्फनकाश्च बल्लोहे न नमन्मयनरवादिभि-
रिति ॥ ततो निर्णयसिंधो वसिष्ठः ॥ तूष्णीं प्राश्न्य भस्मपात्रे कुर्याद्ध्यं विलेप्य तदिति ॥ अत्र केचित् ॥ गायत्र्या प्राश्न्य दे-
वे प्राक्तं लक्ष्मीं तु पितृके ॥ उभयत्रापि गायत्र्या प्राश्न्येदिति केचनेति ॥ ततः ॥ पूरयेत्पात्रयुग्मे तु कृत्वा परिपवित्रे ॥ प्राङ्मुखो-
त्तरतीर्थे न शान्नोदेवीति मंत्रतः ॥ अयं मंत्र उदका नुमंत्रण इति गृह्ये ॥ तथा वल्क्येति ॥ शान्नोदेवीति मंत्रेण सकृदेवानुम-
त्रयेदिति ॥ ततः प्रतिपात्रयोरुत्सीति मंत्रेण निर्वपेद्यवान् ॥ तिलोत्सीति मंत्रेण देवस्य इति तिलमंत्रः ॥ स्वाहायुक्तः पुठनीय इति
गोभिलः ॥ ततः ॥ धौगपुष्पादीनि तूष्णीं तत्र विनिक्षिपेत् ॥ ततोऽर्घ्यपात्रसंपत्तिवाचयित्वा द्विजोत्तमान् ॥ तदग्न्याध्यं पा-
त्रं तु स्वाहाध्यं इति विन्यसेत् ॥ दत्त्वा हस्ते पवित्रं च अर्घ्यपात्रोपरिस्थितं ॥ अधस्थितं गृहीत्वा हस्तनाभ्यां विनिक्षिपेत्
तत्र विशेषस्तत्रैव ॥ अर्घ्यपात्रं प्रदानं च स्वस्त्वाहृत्येतथैव च ॥ गंधपुष्पादिके सर्वहस्तेनैव प्रदापयेदिति ॥ ततः संग्रहे ॥ वि-

पितृभ्यस्थानमस्तीति मुचोदेशे चिते चयेत ॥ एतत्पुत्रीकृते पितृत्वं ॥ मंधादिजित्तदभ्यर्च्य न्युअमुतरतो न्यसेदिति
 प्रचेताः ॥ विप्रवामेतु विन्यसेदिति हलायुधः ॥ विशिषास्तु विश्वदेव पात्रस्थापनउक्तः ॥ ततः कर्तव्यमाहकारिकाकारः ॥ प्र
 चानावत्यथेदीनीगंधंभाल्यंसधूपकं ॥ दीपवस्त्रतथाशक्तिदेयं वार्यं तरातरति ॥ तत्रविशेषमाहवेजवापः ॥ तस्योपरिकु
 शादत्वाप्रदद्यादेवपूर्वकं ॥ गंधपुष्पाणिधूपचदीपवस्त्रोपवीतकृति ॥ अत्रगंधाद्यर्चनेदेवपि ज्येष्ठपदार्थानुसमयो यो
 जवल्क्याक्तकाउनुसमयोवाज्ञेयः ॥ ततः वाच्येत्परिपूर्णत्वमर्चनस्य द्विजात्तेमेरिति ॥ अत्रकर्तुः परिभाषाक्तमाचमनं ॥ अथमो
 जनपात्रासादनं ॥ तदुक्तं हेमाद्रिकाविकापुराणे ॥ निर्वर्त्य ब्रह्मणादेशाक्रियामेव यथाविधि ॥ भोजनानिततो दद्यादस्तेभ्यो च पुनः
 क्रमात् ॥ ततः कर्तव्यविशेषः संग्रहे ॥ अर्चयेद्ब्राह्मणान्स्वर्वाति सावत्सरादिके ॥ भूमिभुङ्क्षिततः कुर्यात्सम्प्रासात्रं तु निक्षिपेदिति
 अत्र सर्वपश्चाच्छ्राप्यामनुक्रमः संचितः ॥ व्यस्ये न कर्तव्यमिति भावः ॥ तत्र मंडलमुक्तं स्मृत्यंतरं ॥ भाजनस्थापनार्थं तु मंडलपा
 त्रमात्रकं ॥ कुर्याद्वै चतुरस्रं पेटकं बलुलं क्रमात् ॥ मंडलकरणद्वयाणि परिभाषायां ज्ञेयानि ॥ यत्तु ब्रह्म ॥ चतुःकोणं द्विजा
 म्यत्रिकोणं सत्रियस्य तु ॥ मंडलाकृतिवैश्यस्य मूडस्याभ्युक्षणे स्मृतमिति ॥ तन्नित्यं भोजनपात्रमंडलविषयं ॥ मंडलकरणप्रकरः पारिजा
 तं ॥ नेत्रं तीक्ष्णं शमारभ्य ईशानांत समापयेत् ॥ एतानां दिशमारभ्य नेत्रं तंत समापयेत् ॥ तामेव दिशमारभ्य पेटकं स्मृतं तं कुरु
 ति ॥ ततः ॥ दक्षान्यवयुतान् देवपेटकं तिलमिश्रितान् ॥ प्रक्षिप्य मंडले चाथ भाजनानि च सादयेत् ॥ भाजनानि परिभाषायां वक्ष्यंते

श्रीराम

३७

न

तत्प्रक्षालनप्रकारः कारिकाविवरणे ॥ प्रक्षाल्य तानि पात्राणि द्विवारं पाणिनेव तत् ॥ यं वेदं भेदं स्तिलेर्मि अंशुचोस्तमो विनिक्षिपेदिति ॥
 पारिजाते तु ॥ प्रक्षाल्य पात्राहं स्तेदि पश्चादद्विर्विधानवत् ॥ प्रक्षालनजलं दधे स्तिलेर्मि अंशुचोस्तमो विनिक्षिपेदिति ॥ ब्रह्माउपुराणवचन
 स्य हस्तपात्रादिहस्तभृष्टपात्रादीति व्याख्याय भाजनानां पूर्वहस्ते प्रक्षालनं पश्चात्कवलजले नैत्युक्तं ॥ एतद्वचनं कुरुद्विवच
 नमिति कारिकाविवरणे ॥ तत्रेव पाठः ॥ प्रक्षाल्य हस्तपात्रादि पश्चादेर्धे विधानवत् ॥ प्रक्षाल्य तज्जलं दधे स्तिलेर्मि अंशुचोस्तमो विनिक्षिपेदिति ॥
 विति मुचो मंडलोपरिति शिष्टः ॥ पात्रासादने विशेषो निर्णयसिंधो द्वातीये ॥ भूमावेव निदध्यान्तो परिपात्राणीति ॥ चषकविष
 ये विशेषः संग्रहे ॥ चषकांस्तज्य पात्रे तु आद्रकालं न निक्षिपेत् ॥ क्षिपेद्यदि हि पात्रे तु निराग्राः पितरोगता इति ॥ यत्तु गंधांतर
 आग्नेयी दिशमारभ्य पेटकं तु परितरेत् ॥ देवे वायव्यमारभ्य परिषिंचे जले न चेति ॥ तन्निबन्धादर्शनात् न ह्यलं गयं ॥ ततः कर्तव्यं
 पूर्ववद्भस्ममर्षादां पात्राणां परिमंडलं ॥ कुरुद्विततः कुर्यात्ततोयं मंडलं क्षिपेत् इति ॥ पूर्ववत्साधः कृतमंडलवत् ॥ भस्मम
 र्षादाकरणे मंत्रावाहः ॥ भस्ममर्षादाकरणे मंत्रोपठितिकेचन ॥ पित्रांगभृष्टिभृष्टां रक्षाणां अग्न इत्येति ॥ भस्ममर्षादाकर
 शुध्योर्व्यत्यासे दोषउक्ते निर्णयसिंधो ॥ अकृत्वा भस्ममर्षादायः कुर्यात्साणि शोधनं ॥ आसुरंतद्देवेषां पितृणां नोपतिष्ठत
 इति ॥ अथाग्नेोकरणं ॥ तच्च कारिकायां ॥ पितृयज्ञचरोरन्नमुद्रुत्याभ्यज्य सर्पिषा ॥ अग्नेो कुरिष्य इत्येतान् पृष्टाक्तः क्रियता
 मिति ॥ तत्रविशेषमाह भगवान् ॥ अग्नेो कुरिष्य करेव करवाणीति वावेदेत् ॥ तेपि प्रत्यभिजानता वदयुः क्रियतामिति ॥ कुरु

कुर्वित्यपि वा ततो गेनो ह्यात्पुः ॥ तत्राचार्यः ॥ आचीनावीत्युपसमाधायाः नाविधमदासकं ॥ मेष्टपानुप्रहृत्यंतपितयत्तवदाचरेदि
ति ॥ यदि सव्यहोमस्तत्राविशेषः ॥ अपसव्यमनुज्ञातः सव्येनैव तु होमयेत् ॥ अपसव्यं पुनश्चैव तस्यात्र तु विनिश्चित्येदिति ॥ विशेष
स्तु परिभाषास्थानेनोक्तं निर्वणयेत्येति ॥ निरग्निस्तु पाणिहोमं कुर्यात् ॥ तत्प्रकारस्तृष्टका आज्ञातर्गताष्टमी आदेव ह्येत
ततः कृत्यं परिजाते ॥ हुत्वा गेनोपरिशिष्टं तु पितृपात्रेषु नंतरं ॥ निवेद्य वापसव्येन परिर्वेषणमाचरेदिति ॥ तत्र विशेषमाह
द्ववसिष्ठः ॥ अगेनोक्तं शिष्टान्नं पितृपात्रेषु निश्चित्येत् ॥ पित्रेभ्यः शेषं यत्किंचिन्नंधोद्वेषेदेविकइति ॥ इदं शिष्टान्नं निश्च
यणं परिर्वेषात्तरमिति केचित् ॥ तत्र स्मृतिः ॥ पितृणां हि भोजनेषु आचीनावीतिनेत्यथ ॥ अन्नेषु परिर्वेषेषु हुतं शेषं ददात्य
थेति ॥ तथा चानुष्ठेयं ॥ परिर्वेषणात्सर्वभोजनपात्रोपस्तरणं स्मृतं तरे ॥ समादाय ततश्चाज्यं सव्ये नैवोपसंस्तरेत् ॥ मूर्ध्नि नमिति
मंत्रेण सर्वपात्राणि चैव हीति ॥ तत्र विशेषस्तत्रैव ॥ कुशैराज्यं गृहीत्वा तु मूर्ध्नि नंदिवस्त्यचा ॥ देवपूर्वाणि सर्वाणि भोजनान्युपसंस्त
रेत् ॥ अमास्वत्यायादि कान्मंत्रान्स्वयमेव जपेत्ततः ॥ सव्येनैव ततो तानि विधिना परिर्वेषयेदिति ॥ अत्र स्तुवपात्रं गृहीत्वा त्रि
चिन्मातः ॥ तयोर्गेनोक्तं पाणिहोमं भेदेन व्यवस्था कार्या ॥ ततः कृत्यमाह भगवान् ॥ पाकं सर्वमुपाणीय संवेद्य च दृष्ट्यं कुर्यात् ॥
विधिना देवहवतं परिर्वेषणमाचरेदिति ॥ परिर्वेषणविधानं परिभाषायंतियं ॥ अत्रोक्तं मंत्रजपे उक्तं क्रग्विधाने ॥ ओमंत्रितो
जपेद्वाग्धीमासीनस्तु निषंगिणः ॥ यामदेव्यं च भस्त्रे व आइमोक्तानलिप्यतइति ॥ अन्यत्र ॥ अन्नस्तुतिपरांस्तत्रानुपयुः परिव

३९

श्रीराम

३८

इति

यादिव्या इति मंत्रेण हस्तेष्वर्घ्यं विनिश्चित्येत् ॥ यच्च वाराहं ॥ तिलांबुना वापसव्यं दद्यादर्घ्यादिकं द्विज इति ॥ तच्छारवांतरविषयमि
ति ॥ सर्वेषामेकब्रह्मणपक्षे एकस्थानिकं ब्रह्मणपक्षे विशेषमाह शौनकः ॥ पित्रादीनां त्रयाणां चैव देवमेवोपवेशयेत् ॥ तत्र
क्तेन प्रकारेण तस्मात् पुनः पुनः ॥ त्रीनप्युद्दिश्य पित्रादीनपि दद्याद्यथाक्रमे ॥ यद्येकैकस्य पित्रादेरेन कानुपवेशयेत् ॥ ततस्त
त्रेण सर्वेभ्यः सकृदर्घ्यं निवेद्यतु ॥ अर्घ्यं पूर्वोपविष्टाय पूर्वदत्त्वा ततः परं ॥ उपवेशाक्रमादर्घ्यमिति तेभ्योपि निर्दिशेत् ॥ दान
मंत्रमविस्मृत्य प्रतिद्विजमितीत्येतत् ॥ ततः कारिका ॥ दत्त्वा दत्त्वा विनीतास्तायादिव्या चानुमंत्रयेत् ॥ तत्र विशेषः शौन
कीये ॥ यादिव्या आपइत्यादि मंत्रमुच्चार्य रेवेलिकं ॥ आपो नुमंत्रयेत्तस्य पाणेः प्राप्नुवती मही मिति ॥ ततो हेमाद्रौ कोर्म ॥ सं
स्तवाश्च ततः सर्वमंत्रिकुर्यात्समाहितमिति ॥ संस्तवो हि परिशिष्टो भवतीति शतं पथ्यश्रुत्या संस्तवोर्घ्यं शेष इति वृत्तिरु
च्छार्धं पर्यालोचनया विप्रहस्तगलितानीति केचित् ॥ समवनयनप्रकारः कारिकाया ॥ पितृपात्रप्रसिच्यार्घ्यं शेषपा
त्रद्वयस्थितं ॥ अनर्त्तिपुत्रकामश्च न्मुखमेकीकृतेर्जले ॥ न्यग्बलं पितृपात्रस्यादासमाप्तिस्तु कर्मणः ॥ उत्तानं वा तृती
येन पिहितं तन्वालेयतइति ॥ विधानविषये श्रुतपाठोयमस्तु ॥ पितृकप्रप्पमपात्रतस्मिन्पतामहं न्यसेत् ॥ अपिता
महंततो न्यस्य नादरेन्न चालयेत्तस्याह ॥ पात्रस्थापने विशेषमाहात्रिः ॥ गंधादिभिस्तदभ्यर्च्य तृतीयेनापि धापयत्

वतां प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसिमांमेष्टेष्टाअमुत्रामुष्मिन्नेवकुडिति॥ तत्राद्यजुहोम्यग्रेस्वाहाशब्दः कातीयस्तत्रेउक्तः॥ मैत्रेये
स्वधाशब्दउक्तः॥ देवेस्वाहाशब्दः पित्र्यस्वधाशब्दरतिशिष्टाः॥ तत्रेदेवपितृणामित्यत्रेदेवानामितिबुद्धेति॥ अंगुष्ठनिवेशनेविशेष
माहसर्वे॥ पित्रांगुष्ठेनानखेनानुदिशतीति॥ तथाउत्तानेनतुहस्तनदिजांगुष्ठनिवेशनं॥ यः कोतिद्विजोमोहात्तेदेरुष्टंमि
मुंजते॥ इदंविष्णुरित्यत्रविशेषः पारिजाते॥ इदंविष्वादिपंचवर्जंजवांगुष्ठाद्विस्फुरेत्॥ स्मृष्टास्मृष्टर्नदोषायपितृणामक्षयोम
वेत्त॥ इति॥ ततस्तत्रेवयमः॥ अंगुष्ठमात्रोपगवान्विष्णुः पर्यटतेमहीम्॥ राक्षसानांवधार्थायकोन्यस्तान्प्रहरिष्यति॥ तस्माच्छ्रु
तेषुसर्वेषुह्यंगुष्ठग्रहणस्मृतमिति॥ श्रुतिश्च॥ अंगुष्ठमात्रः पुरुषोऽंगुष्ठं च समाश्रितरति॥ ततः हव्यं च कव्यं च ब्रह्मं च स्वचक्रना
त॥ देवेपित्र्येततः पित्र्यसंबंधायसमुच्चरेत्॥ ततस्तत्रेव॥ हस्तेनामुकमन्नाद्यमिदमन्नमुदीरयेत्॥ स्वाहेतिधिततः कुर्यात्स्वस
त्ताविनिवर्तयेत्॥ तथातत्रेवात्रिः॥ संबंधनामंगोत्राणिइदमन्नमतः स्वधा॥ पितृक्रमादुदीर्यतिस्वसत्ताविनिवर्तयेदिति॥ स्व
सत्ताविनिवर्तनप्रकारोधर्मप्रदीपे॥ ततोन्नपितृदेवेभ्यः संकल्प्यचयथाविधि॥ दत्तं च दास्यमानं च आत्सेनमेतिच॥
अत्रविशेषोनिर्णयसिंधो॥ आहुन्नस्यतुसंकल्पोऽप्युमाववप्रदीयते॥ हस्तेषुदीयमानंतुपितृणानोपदिष्टे॥ वेष्टेदेवस्य
वामंतुपेतकस्यतुदक्षिणे॥ संकल्पोदकदानंस्यान्नित्यत्राहुयथारुचीति॥ ततः स्मृत्यंतर॥ इत्यप्येतानामंत्रयदेवासां दिव्यस्य
थ॥ पितृणां पितृयादत्वायेवेहेतिजपदथ॥ उपविष्टेषुवेदोक्तेर्मंत्रैः पौराणिकैस्तथा॥ देवान्स्तुवन्पितृश्चैवपितृणामुक्ति

तथा

दि२

विष्णो + या३

श्रीराम

३९

हेतवरति॥ वेदोक्तायेदेवासांयेचेहेत्याद्याः॥ पौराणिकास्तुपितापितामहश्चैवमादयः॥ ततो नारदः॥ देवतास्यपितृभ्यश्चमहायो
भ्यएवच॥ नमः स्वाहायस्वधायैनित्यमेवनमो नमः॥ एवपितृन्मस्त्वनारायणपरायणः॥ दत्तं हविश्चतत्कर्मेविश्वेवचस
मर्पयेत्॥ तथाचार्यः॥ देवान्पितृन्समुद्दिश्यक्रियमाणंदिक्कर्मयेत्॥ पितृणामुक्तयेसर्वब्रह्मणेविनिवेदेयेत्॥ तदुक्तंगीतायां॥
ब्रह्मार्पणमित्यादि॥ इदं सव्येन कार्यं॥ तथाचहस्त्यरत्नेकाक्षंजितिः॥ अपसव्येनकर्तव्यंपितृकृत्यमशेषतः॥ अन्नदानाद्वे
सर्वमेवमातामहश्चपीति॥ अन्नदानं ब्रह्मार्पणमिति निर्णयसिंधो॥ ततस्तत्रेव॥ यत्पूजयामासिर्नृणांमंत्रादीनामवैद्यदि
तदोषपरिहारार्थं गायत्रीसमुदीरयेत्॥ तथाचपारिजाते॥ अन्नहीनक्रियाहीनमंत्रहीनचयद्वेत्॥ सर्वमच्छिद्रमित्युक्तात
तोमन्त्रेनभोजयेत्॥ इति॥ अत्रकेचित्॥ तिथिवारादिकंस्मृत्वागृहीत्वास्ततिलजलं॥ देवान्पितृन्समुद्दिश्यक्रियमाणंनवे
मया॥ आहुन्नानेनैवेतेषापितृणामेवशाश्वतः॥ ब्रह्मलोकनिवासास्तुइतिविप्रातिकेक्षिपेदित्याहुः॥ तथा॥ अथेशाना
दिपादाश्चस्मृत्वातिष्ठनुदुःखंमुखः॥ देवंपित्र्यसमुच्चार्यतत्सदस्तमस्त्विति॥ नित्यं नस्तिलं चैवद्विजानांपुरतो जलं॥
प्रियुतामितिमंत्रेणपितृरूपोजनार्दनः॥ समर्प्यविष्णवेआहुमोतत्सदितितुच्चरेदिति॥ ततः कृत्यं॥ उपवीतीमधुसपिक्वांसि
व्यान्नं च भोजयेत्॥ सव्याहृतिका गायत्री तथा मधुमातीतृच॥ मच्चित्यतत्रिकं चैव दद्यात्पाशं नततर्हति॥ तत आचार्यः॥
पूर्वभाषाशनादानादन्नसंकल्पितेद्विजः॥ नित्यं वत्तु प्रकर्तव्यं प्रोक्षणं परिषेचनं॥ अन्नाभि मंत्रेण चैव न कुर्याद्बलिदानं

तत आपोशनार्थं तु गृहीयादुदकं शुचीति ॥ बलिदाने कृते दोषः पारिजाते ॥ इत्थे वाप्यथवा दत्ते भूमौ येन निक्षिपेत् बलिं ॥ तदन्नं
निष्कलं याथा न्तिरो रोपितं भिन्नं तमिति ॥ तथा ॥ पित्रार्थं कृत्वा समन्तं तु अन्यार्थं यः प्रयच्छति ॥ स भवेत्सितदा विप्रस्तदन्नं नो
पतिष्यति ॥ तत आपोशनं प्रदायाप्य देवान्पितृन्प्राणभ्यश्च ॥ प्रवक्तव्यं यथा सुरवंजुषध्वमिति सादरं ॥ अपोशने विशेषमा
हात्रिः ॥ अपोशनं वामभागं सुरापानसमं भवेत् ॥ यः कुर्यादक्षिणे भागे सोमपानसमं भवेदिति ॥ अमृतोपस्तरणमसीसा
पोशनादकं पिबेत् ॥ द्विजोऽप्येण तीर्थे न यथा शूद्रविना भवेदिति ॥ तत्र विशेषः पारिजाते ॥ अपोशनं करकृत्वा कुर्याच्चैत्य
तिलोदकं ॥ पूर्यावापुनः कुर्यात्सुरापानसमं भवेत् ॥ यदा शीर्वचनं वेदेत् ॥ अमृतं ज्येष्ठं वेदन्तं मुक्त्वा चाद्रायणं चरेत् ॥ अ
पोशनेन सप्तमं यद्युपवीती प्रशस्यते ॥ प्राचीना वीती यदि स्यात्ततो यस्य स्यात्सुरासममिति ॥ पात्रधारणा विशेषस्तत्रैव ॥
अंगुष्ठतर्जनी चैव मध्यमा च तृतीयका ॥ तिष्ठन् श्रवांगुल्यः प्राक्ता प्रशस्ताः पात्रधारण इति ॥ ततः प्राणायामादिभिर्मन्त्रैर्ह
त्वा प्राणा इतीरय ॥ कुर्वन् ब्रह्मार्पणं त्वन्नं भुजीयात्सावधानं तदिति ॥ अत्र यजमानजप्यमंत्राः ॥ ते च पारिजाते ॥ तथा च भूभरद्वाजः
विद्वतां श्रेष्ठसमस्तां व्याहृतं विदमातरं ॥ प्रणवतु समुच्चार्य प्राणायामादिकं जपेत् ॥ अंगिराः ॥ प्राणनिविष्ट इत्येते भुजाना
ननु मंत्रयेत् ॥ स्वाध्यायान्पितृदेवत्यान्प्रापयेद्देवतानपि ॥ तथा च प्रचेताः ॥ भुजानेषु तु विप्रेषु क्रूरा यजुः सामलक्षणं ॥ जपे

ततः

श्रीराम

४०

५५ ततः कृत्वा पारिजाते व्यासः ॥ जुषध्वमिति तेनोक्ताः सम्यग्विद्वत्तभाजनाः ॥ कृतमौनाः समावृत्तौ रपोशनादन्नं तमिति ५५

वेषेण ॥ ब्रह्मोच्ययाः कथाः कुर्युः पितृणां मेतदीप्सितमिति ॥ यत्तु ॥ आसने तु स्थितो विप्रो मंत्रमुच्चारयेद्यदि ॥ त्रयस्ते नरकं याति दाता भोक्ता
पिता तथेति ॥ एतदुक्तं मंत्रव्यतिरेकपरं ॥ अन्यच्च ॥ परिवेषणमारभ्य हस्तं न सुसमाहितः ॥ भाजनं तु समालभ्य तद्विषयं द्विज इति ॥ हस्तं न
दक्षिणवामान्यतरेण ॥ मतातरं संग्रहे ॥ यावदन्नं भुजिष्ये तावत्पात्रं न धारयेत् ॥ उद्दिष्टं न त्यजेत्पात्रं राक्षसं हविरुच्यते इति ॥ अत्र आचारताव
वस्थेति ॥ उभयत्र देवपित्र्ये च ॥ तत्र कर्तव्यं विषये विशेषमाह त्रिकां डमंडनः ॥ अथान्नस्यागः ॥ तत्र पारिजाते नारदीयं ॥ भोज्ये भूयस्वरवाधे लक्ष
ये विप्रान्प्रपूज्य च ॥ अन्नस्यागततः कुर्यादुभयत्र समाहित इति ॥ उभयत्र देवपित्र्ये च ॥ तत्र कर्तव्यं विषये विशेषमाह त्रिकां डमंडनः ॥ सागं तु
सर्वथा कार्यं तत्राप्यन्यतरस्तथा ॥ उभावप्यसमयो चेन्नियुक्तः कश्चन स्येदिति ॥ तयोर्दंपत्योरित्यर्थः ॥ तत्र कर्मकममाह निर्वयसिंधोया
रस्करः ॥ संकल्पः पितृदेवभ्यः सावित्री मधुमज्जपः ॥ निवेदनं पोशने जुष प्रेषोऽथ भोजनमिति ॥ तत्रैव प्रचेतास्तु ॥ अपोशनं प्रदाया
थ सावित्रीं त्रिजपेदथ ॥ मधुवाता इति त्वं मध्वित्येति त्रिकं तथेति ॥ अत्रैव यास्तव लक्ष्यस्तु ॥ सव्याहृतिका गायत्री मधुवाता इति त्वं वा ॥ ज
घ्रायथा सुरवंजं भुजीरं स्तपि वाग्यता इति ॥ अत्र यथा गृह्यमनुष्यमिति ॥ तत्र संकल्पः ॥ यतोऽप्यवीती सर्वत्र सुकुरोदकहस्ततः ॥ परि
विष्टान्नं संप्रोक्षेद्वायत्री मंत्रतः क्रमादिति ॥ ततः पात्रालभनमाह प्रचेताः ॥ सर्वं च सधृतं दत्त्वा पात्रमालभ्य संजिह्वेदिति ॥ तत्प्रकार उक्त
श्चतुर्विंशति मंत्रः ॥ उत्तानं दक्षिणं सव्यं नीचं पात्राण्युपस्थेज्यात् ॥ स्वस्तिकं न पितृन् देवान् धर्माध्वं च दापयेदिति ॥ ततो यजुर्वल्क्यः ॥ इत्वा
नंतं पृथिवी पात्रमिति पात्राभि मंत्रणं ॥ कृत्वा देवि सुखं निवेदयेदिति ॥ इत्वा परिर्वेषत्यर्थः ॥ पृथ्वी तदिति मंत्रा गृह्य परिशि
ष्टे जपः ॥ तमंत्रप्रकारं तरेणाहुर्वाधाय नाथाः ॥ तथा हि ॥ पृथ्वीति पात्रं चोरपि धानं ब्राह्मणस्य मुखं मृतं जुहोमि ब्राह्मणानां त्वा विद्या
मते

त्य

सं० भा० शा०
द्वैवि
४३

तिप्रत्युक्तपूर्वकं ॥ प्रदुःखः सकलं तस्मै स्वीकुर्युर्वीयथास्वीति ॥ ततः ॥ तदा सादीनयोदिर्यजेयेमानेति मंत्रतः ॥ उच्छिष्टान्तस्य जेदुमौवाभ
भागे तु पेटके ॥ अथादिक्षिणमाग इति ज्ञेयं ॥ इदं रिथ्यादिदानपक्षेन कार्यं ॥ तस्यैव उच्छिष्टपिंडो देय इति वदति ॥ सोपिविकिरांतराति केचित् ॥
नेत्यपरे इति ॥ अथाचांतपक्षप्रसंगे तत्राचमनं ॥ तच्च पारिजाते ॥ भूमित्वागकाले मंत्र उक्तः ॥ तदन्वाचमनीयार्थं दद्यात् ॥ स हस्तसहस्रं ॥ उदुःसु
खेषु प्रथमं प्रादुःखेषु ततः परमिति ॥ तथा मृतोपस्तरणमसीत्याचमिति द्विजेः ॥ प्राणानिवरेषत्याद्यं हि जेपेन मंत्रसमाहित इति ॥ मंत्रमुत्त
संस्मृतमिति तत्र विशेषः प्राणाग्निहोत्रे ॥ अर्धविबुतिगंडुषमर्धत्यजति मृमिषु ॥ प्रीणति पितरः सर्वे ये चान्यमिमिसंगता इति ॥ गं
उषमुत्तरापोऽनमिति प्रयोगपारिजाते ॥ भूमित्वागकाले मंत्र उक्तः प्राणाग्निहोत्रे ॥ रोरेवेऽप्यनिलये पद्माविदे निवासिनो ॥ अ
र्धेनामुदकं दत्तमक्षय्यमुपतिष्ठतामिति ॥ ततः पवित्रविसर्जनं तत्रैव ॥ पवित्रगंधिमुत्सृज्य मंडले भुवि निक्षिपेत् ॥ पात्रे तु निक्षिपेद्य
स्तु सविप्रः पंडि दूषक इति ॥ ततस्त्रेव ॥ पीठे पविष्टः सन्नेव कृत्वा गंडुषकं द्विजः ॥ हस्तादीन् स्थालये द्विद्वान् शरावांस्तु कुत्रचिदिति
तत्र विशेषमाह शातातपः ॥ पेटके विनिविष्टानां प्रथमं हस्तधावनं ॥ वैश्वदेवविनिष्टानां तदनंतरमीरितमिति ॥ गंडुषविधिः परिभा
षायो ज्ञेयः ॥ अथ पिंडदानं ॥ तच्चाचमनोत्तरमग्नेनाकरणोत्तरं मौज्जिनोत्तरं विकिरोत्तरं स्वधावाचनोत्तरं विप्रविसर्जनोत्तरं वेति हेमद्रोस्मृतिषु
पक्षा उक्ताः ॥ अत्र भुक्तवत्स्वनाचांतेषु पिंडान्निदध्यात् आचांतेष्वेक इति सूत्राद्वा जनपक्ष एव सर्वसंमतः ॥ तत्रादोपिंडाश्च प्रयोगस्या
नान्यद् ॥ निर्णयसिद्धौ लोकाक्षिः ॥ महालयगयायां च प्रेतश्राद्धदशाहिके ॥ पिंडाश्च प्रयोगस्यादन्नमन्यत्र कीर्तयेदिति ॥ पिंडक

श्रीराम
४३

रणाधिकारिपिंडाकारपिंडप्रमाणानि परिभाषायो ज्ञेयाति ॥ अथ पिंडतिपरणदेशः पारिजाते ॥ साग्नेरग्निं सतीपेतु पिंडनिर्वपणं चरेत् ॥
अनग्निकस्तु तत्कुर्याद्विजोच्छिष्टसमीपत इति ॥ अनग्निकविषये विशेषांतरपरिभाषायो ज्ञेयः ॥ ततः कर्तव्यमाहचार्यः ॥ कृत्वेवं च सूत्रा
नैः पूर्वोपकरणेनपि ॥ यथा क्तविधिना पिंडान् श्राद्धपित्तसंख्यया ॥ पिंडानपि भूवाज्येन चाभिधार्ये पृथक् पृथक् ॥ परिहामेपा
णि हेमिशेषाज्येनाभिधारयेत् ॥ ततः कर्तव्यं कारिकायां ॥ पिंडदानमनाचांतेष्वप्यवाप्तं वत् ॥ अंशो निनयनाचांते पितयज्ञ
समापयेदिति ॥ अनग्निकस्तु रदानीकुशेः पिंडनिपरणदेशे लेखा कुर्यात् ॥ तथा हेमद्रोपारस्करः ॥ कराम्यामुल्लिखेत् स्फ्यन
कुशे वीपिमहीद्विजः ॥ अपहता इत्युच्यतामभ्युक्ष्या स्तीर्य बहिषेति ॥ कराम्यामिति राखांतरपर ॥ दक्षिणप्रतीयादनादरा इति सूत्रा
दिति ॥ लेखाविषये विशेषः शाकल्ये ॥ श्राद्धांगत्वेन वेद्यत्रवर्णयावेति एव हि ॥ प्रत्यक्संस्थलिरवल्लिरवास्तावती मंत्रतः क्रमादि
ति ॥ लेखांतरव्यया सहस्रदक्षिन्नानि कार्याणि ॥ तदा स्तरणविशेषः पारिजाते ॥ सहस्रदेवास्तरे द्वाभ्यां पिंडार्थं दक्षिणामुख इति ॥
एके कस्यां लेखायां सहस्रदित्यर्थः ॥ ततो देवलः ॥ आवाहयित्वा देवैस्तास्तेषु स्थानानि कल्पयेत् ॥ तत्र तोयं तिलयुते निनयेत् सितनी
र्थतः ॥ उदुःसुतां पितर इति त्रिभिर्मंत्रैरनुक्रमात् ॥ तत आचार्यः पारिजाते दध्यान्मंत्रेण तत्र स्थानं स्वादींश्च स्मरन्तदा ॥ शुक्रावरध
राः शुक्रगंधमाल्योपवीतिनः ॥ आत्माभिमुखमासीना ज्ञानमुद्रा निरायुधाः ॥ वसवः पितर ज्ञेयारूपास्तत्र पितामहाः ॥ पितुः पि
तामहाः प्रोक्ता आदित्या बहिर्विस्मृताः ॥ स्थानान्पुण्यतमान्नावच्छादयन् भूमिं स्मरेत्ततः ॥ सर्वदोषहरं विष्णुं स्मरेत् सर्वेश्वरं ॥ ध्या

सं० मा०
४२

त्वापिंजान्मुद्रयब्राह्मणानामनुत्तया ॥ ओतोक्तविधिनादद्यात्तदास्येविरतेहिजेति ॥ तथाचकारिकायां ॥ तत्रपिंडत्रयंदद्यात्सराची
नेनपाणिना ॥ पित्रादिभ्यस्त्रिंशत्तत्सोयवेतिमंत्रतइति ॥ पराचीनपाणिस्तानहस्तपिततीर्थस्यर्थः ॥ तत्रविशेषमाहतिर्णयसिंधोः
द्यायनिः ॥ आदावतत्तइत्युक्तातदेतवस्वधानमइति ॥ अस्यायमर्थः ॥ ओदोपिंडप्रदानसमयेएतत्सोयेचत्वामत्रान्वित्यत्रासाविधि
स्थानेसंबुध्यंतनामगोत्ररूपयुक्तपित्रादिनामयुक्तमंत्रमुक्तापिंडस्थानेपिंडनिधायतदेतपितपदं तथेवचतुर्थतमुच्चार्ययपिंडइदम
न्नवास्वधानमोनमेतिवदेतिदिहेमादिणाप्रतिपादितइतिर्णयसिंधोः ॥ अत्रनामास्तानादिविशेषाः पिंडपितयज्ञप्रकरणेनुसंधेयाः
ततःपारिजाते ॥ लुप्तपिंडपितृणांतुप्रयतोविधिपूर्वकं ॥ दर्भमूलेतुतहस्तंनिभज्यालेपभागिनामिति ॥ लेपाभावेहस्तंनिभज्यादि
तिमेधातिथिः ॥ तत्रविशेषमाहसुमेतुः ॥ एकोद्विष्टतुवर्षात्साकूदभिलेपोनविद्यते ॥ सपिंडीकरणोदेतुलेपः सर्वत्रास्यतइति ॥ लेप
भागिनस्मृत्यंतरे ॥ लेपभाजश्चतुर्थयाः पित्राद्याः पिंडभागिनः ॥ सादकाद्याविकिरान्नभाजः शिष्टान्नभुकस्वयमिति ॥ ततःका
रिकायां ॥ निरतानत्रपितरइतिताननुमच्यतु ॥ अप्रदक्षिणमावर्त्तवोदकप्राणान्नित्यम्यच ॥ प्रत्यावृत्त्यानुमंत्र्यामीमद्वेत्स्यादि
मंत्रितः ॥ तत्रपिंडवर्गनेकत्वविशेषमाहभगवान् ॥ उभयेषांचपिंडानांसकृदवानुमंत्र्यं ॥ उपस्थानंचतत्रेणातथेवस्याप्रराहणं ॥
कल्पयेत्पृथगेतेषांकृशिपुंचोपबर्हणमिति ॥ प्राणनियमनेविशेषमाहमनुः ॥ आचम्यादकपरावर्त्तविरायम्यशनेरस्तनू ॥ अडु
त्तश्चनमस्तुर्यासितृनेवचमंत्रवदिति ॥ प्राणायामत्रयंरुत्वेतिमेधातिथिः ॥ अमंत्रप्राणनिरोधनमितिर्ककाद्याः ॥ ततोभगवा

श्रीराम
४२

दभिमुखोभूत्वापित्र्यंचेवविशेषतइति ॥ तथाचकारिका ॥ भुंजानान्प्रावयेद्विप्रानोक्षौघान्पितृलिंगकान् ॥ पुराणानिपवित्राणिक्वविगीतां
पितृस्तुति ॥ तथाब्रह्मविष्णुशिवादीनांस्तोत्राणिविविधानिच ॥ अभावेसर्वविद्यानांगायत्रीजपमाचरेदिति ॥ इतोन्त्यानिपुण्यव्यसक्तानिप
रिजातनिर्णयसिंधादिषुज्ञेयानि ॥ ततोभोज्यगुणानुक्ताः ॥ रांतरपरिवेषणं ॥ यथास्याक्तंविदधिकंभुक्तेस्तद्वत्माचरेदिति ॥ अवांतरपरिवेष
णविधिः परिभाषायांरयः ॥ ततोभोक्तुप्रार्थनापारिजाते ॥ अपेक्षितंयाचयित्वात्यक्तांचेवानपेक्षितं ॥ संपादितपदार्थेषुभोक्तव्यंस्वस्थम
नसेरिति ॥ भोजनोत्तरकर्तव्यमाहभगवान् ॥ अथतृप्तान्भुजान्तात्वागायत्रीसमुदीर्यच ॥ मधुवातातचमस्तनितिमधुत्रिकंतथा ॥ आ
वयेदथतान्विप्रान्संपन्नमितिपृच्छति ॥ तेषिसंपन्नमित्येवप्रतिब्रूयुरतः परमिति ॥ आइमेदेनविशेषमाहहेमाद्रोविष्णुः ॥ पित्र्येस्वदि
तमितिगोष्ठ्यासुश्रुतंसंपन्नमित्यभ्युदयेदेवोचतइत्यायुष्यमितिस्वेरेष्विति ॥ एतद्गुह्यानुक्तप्रश्नेतेयं ॥ संपन्नप्रश्नानंतरतस्मिप्र
श्नचकार्यमित्याहव्यासः ॥ तत्तास्थइतितान्छेदपसंव्यनपैतके ॥ संव्यनदेविकेतुब्रूयुस्तेष्टास्मइत्येति ॥ ततः कर्तव्यकारिकायां ॥
यद्यदुक्तंततः किंचित्किंचित्सिंघार्यमुदरेत् ॥ पितृयज्ञचरोरन्नमुद्रेत्प्रक्षिपेदथ ॥ अन्तप्रकिरणार्थंचसर्वस्मादन्नमुदरेत् ॥ ब्राह्मणेभ्य
स्ततः शिष्टं सर्वमन्ननिवेदेत् ॥ तेषिस्वीकुर्युरिष्टंवेदनुजानेतिवापुनरिति ॥ पिंडार्थोदरेणविशेषातिर्णयसिंधोस्मृतिसार ॥ माषाः आइषुवे
ग्नाह्यावज्याश्चैवाग्निपिंड्याः ॥ ब्राह्मणेभ्ययथामद्यतथामाषोग्निपिंड्योरिति ॥ हेमादिस्तुयद्यदुपभुक्तमितिस्त्रान्माषस्याप्युपभुक्त
त्वेनग्रहणमेवयुक्तमित्याह ॥ ब्राह्मणनिवेदनेविशेषमाहभगवान् ॥ अन्तरेष्वेवर्किकार्यमितिपृच्छेद्विज्ञांस्ततः ॥ तेषिष्टेसहभोक्तव्यमि

हा ॥ नमोऽवः पितरय इति सम्प्रगतं दित इति ॥ तथा च भगवान् ॥ अथेतानुपतिष्ठेत् पितृन्युडं निवासिनः ॥ मंत्रैर्नमो वस्त्राद्यैर्मनो न्वादि
चेन वेति ॥ ततः पारिजात ॥ ततः पिंडान्नमस्तु प्रदक्षिणपुरः सर्वं ॥ पितृबुध्या ततो मंत्रं जपेत् ॥ कृत्वा रुतांजलिः ॥ मंत्रश्च ते वै ॥ पितृपि
तामहं श्रवतये वप्रपितामहः ॥ तद्धिमाया तु पिंडे नमया दत्तं न भूतले ॥ मातामहस्तस्यिता च पिता तस्या पितृप्यतु ॥ द्विजानां तर्पणो
मासि उदानाच्च मे दिवाति ॥ ततो गयादिस्मरणं पूर्वकं यस्य स्मृत्येति पिंडदानं विद्वच्चर्पणं कुर्यात् ॥ अत्र यद्यपि कर्मक्रमः पिंडप्रवहणा
दिपात्रोत्सर्गोत्पितृयज्ञसमाप्य विकिरणादिश्राद्धं शेषं समापयदिति गृह्यपरिशिष्टादिषु प्रतिपादितं तथाप्येषां यत्रां चक्रमणस
मापयेदिति पूर्वोक्तव्यतिषंगलक्षणरीत्येव भाति ॥ तथा हि ॥ पिंडोपस्थानांतं उभयत्रोषविधायाथ विकिरणादिदक्षिणादनांतरकर्तव्यस्य
धावाचनांतं पार्वणाविधाय ततः पुनः पिंडप्रवहणादिपात्रोत्सर्गनांतं पितृयज्ञं कृत्वा पुनः पार्वणं पितृविसर्जनादिविप्रप्रसादनांतं कृत्वा
भयकर्मव्यतिषंगेण श्रवणं कुर्यादिति ॥ अन्यथा श्राद्धसमाप्तेः पूर्वपिंडप्रतिपातप्रसंगः ॥ न चेष्टापत्तिः ॥ ततः कर्मणि निवेतनात्
उत्तरं नंतरं ॥ ब्राह्मणाग्निर्जोगोर्वाग्भक्षयेद्भुवाक्षिपेदिति पारिजातधृतं देवलोक्त्यादिविरोधः स्यादिति ॥ ततः कर्तव्यकारिकायां
अन्नं प्रकिरणा र्थं यत्तदानीयजलं पुनः ॥ आचूतानां समीपे तु अग्रतः प्रकिरेद्भुवीति ॥ अत्राचूतानां भित्तुत्तया अनाचांतपक्षाश्रय
णेन पिंडदानं कृतं कृतं पितृदत्तं विप्रानां चैव भवविकिरं चरेदिति ज्ञेयं ॥ तथा हेमाद्रौ देवलः ॥ ततः सर्वज्ञानपत्रिवदृष्टत्वा विविधपु
नः ॥ तेषामुच्छिषणस्थाने विकिरं भुवि निक्षिपेदिति ॥ तत्र विशेषः कारिकाविवरणे ॥ प्राक्ष्य भूमिं तथा हि स्तुभूमौ पितृपरायणाः ॥ ततो
विकिरणं कुर्याद्विधिदृष्टेन कर्मणेति ॥ तथा च मनुः ॥ असंस्कृतं प्रमीतानां त्यागिनां कुलयोषितां ॥ उच्छिष्टभागधेयस्यादर्शविवि

श्रीराम
४३

त

रश्रय इति ॥ तत्र विशेषः पारिजाते ॥ उच्छिष्टेरेव विकिरं सौदेवं प्रतिपादयेत् ॥ अन्यथा कुरुते यस्तु निराशाः पितरो गता इति ॥ विकिरप्रमा
णं कारिकाविवरणे ॥ विकिरं तु ग्रासमाचनं तु दद्यात्स्थवृष्यक ॥ उद्धृत्य सर्वमन्नं तु पितृभर्धनि दापयेदिति ॥ दानप्रकारः पारिजात ॥
असंस्मृताश्चैव वायुभागा विवर्जिताः ॥ तेषामन्नं प्रदास्यामि विकिरं वैश्वदेविकं ॥ पात्रे यवकुशास्तीर्णं देवतु विकिरं चरेत् ॥ असंस्कृ
तप्रमीताय त्यागिन्यायाः कुलस्त्रियः ॥ दास्यामि तेभ्यो विकिरमन्नं ताम्यश्रपेत् ॥ कुरुते लास्तं न भूमापि न्यतु विकिरं चरेदिति
गृह्यपरिशिष्टे ॥ अथ ब्राह्मणानां चम्यत्सार्वर्णिकं पृथगुद्धं तं प्रकिरान्नममसापरिप्लाव्योच्छिष्टं तेषु दध्मन्दिक्षिणाग्नानां स्ती
र्यं तेषु ये अग्निदग्धा इति तदन्नं प्रकीर्य येग्निदग्धाः कुले जाता ये नग्निदग्धाः कुले मम ॥ भूमौ दत्तं न तस्य तु तत्तायां तु परंगतिमि
ति ॥ इदमेवोच्छिष्टपिंडदानमित्यपे आह ॥ अयमेव विकिरं येषां तेषां पूर्वोक्तविकिरद्वयाभाव इति ॥ उच्छिष्टपिंडस्य प्रमाणं प्रतिप
त्तिश्च परिभाषायां ज्ञेयं ॥ एतद्विकिरं दानं पात्रवालनमेकं समाभिनति ॥ चालयित्वा तु पात्राणि स्वरतीत्युक्ताक्षतांस्तिलान् ॥ तत
स्तु नः ॥ इदातिहस्तं शुभ्यर्थं जलगधाक्षतादिकमिति ॥ तथा तत्रेव ॥ आचूतेषु पुनर्दद्याजलगधाक्षतादिकं ॥ दत्त्वाग्नीः प्राति
गृह्यादिजप्यः प्राउभुखंबुधः ॥ अत्र पुनर्वचनाद्विवारकार्यं ॥ तत्र द्वितीयजलादिदानं विशेषः कारिकाविवरणे ॥ अस्तु प्रतिष्ठित
सर्वमापः शुद्धिकारायतः ॥ ब्राह्मणस्य कर्तव्यं स्तारिवा आपो भवतु मइत्युदकदानं ॥ लक्ष्मीर्वसतिपुष्पैर्वलक्ष्मीर्वसतिपुष्पैः ॥

लक्ष्मीर्वसतिवै सोमे सोमनस्य सदास्तम इति पुष्पदानं ॥ अक्षतं चास्तु मे पुष्पं शान्तिः पुष्टिर्धृतिश्च मे ॥ यद्यप्येयं करं लोके तत्तदस्तु सदा भव
त्यशतादानं ॥ ततो दर्शदानमुक्तं पात्रा ॥ आवातं ददत्वा कुशाश्वस्य वा नपि ॥ पित्र्ये दुतिलसंयुक्ता नुशान्वा रिपथकपथगिति ॥ एतज्जल
दिदानं देवसंख्यनपित्र्यत्वपसंख्यनेतिकर्कः ॥ उभयत्र संख्यनेति बहवः ॥ सुप्रशिक्षितादि कर्तव्यमावातेतूपवीतिनेति स्मृत्यंतरादिनि ॥ अथा
शीः प्रतिग्रह प्रकारमाह ॥ तत्रैव देवलः ॥ ततो भिवाद्यप्रयतो वरान्याचततां निहनु ॥ अधोराः पितरः संतु संतुत्यै पुनर्दिजे ॥ गोत्रं
तथा वर्धतान्नस्तथेत्युक्तं अतैर्दिजे ॥ एताः संत्वा शिषाः संत्वित्युक्ते अतैर्मुनः ॥ इत्येता आशिषः सर्वा गृहीत्वा प्रतिभाषिताः ॥ आशीः सर्वदि
जे रक्षान्मृत्त्याध्याप्य शतान्नुपुमानिति ॥ अथाष्टिष्टवाक्यं न स्मृत्यंतर ॥ तत उष्टिष्टपात्राणि चानयेद्गृहं कर्मणि ॥ स्वस्तिवाचनतः पृ
र्वं स्वयं शिष्याथ वा सुतः ॥ न स्त्रीभिर्न च बालेन नान्यजात्या कदाचन ॥ पात्राणि चालयित्वा तु सम्प्रदत्वा श्रुचोऽपि पदिति ॥ तथा च ब्रह्म
स्पतिः ॥ भुजानेषु चतिष्ठत्तु स्वस्ति तिकुर्वतिये हिजाः ॥ तदन्नमासुरभुक्तं निराशाः पितरोगता रति ॥ ततो व्यासः ॥ उष्टिष्टन
प्रमज्यात्तु यावन्नास्तमि तारविः ॥ क्षीरधारास्ततो याति ह्यस्य यास्तं श्रमाग्नि रति ॥ इदं प्रादुर्गृहस्य पृथक् इतिकेचित् ॥ सपि
जीकरणं प्रादुर्विषयमित्याचार्याः ॥ सपिडीकरणं प्रादुर्विषाष्टिष्टतु तद्गृहात् ॥ द्वावचपिहिते तावन्नादरे ददिनस्यैदिति
इदं वक्तव्यं ॥ उष्टिष्टपात्रं तस्तिष्ठथावहि प्राविमर्जिताः ॥ ततो गृहं बलिं कुर्यादिति धर्माव्यवस्थित इति मनुक रिति ॥ उष्टिष्टपात्रं
न विशेषमिति ॥ अथ स्वस्तिवाचनं ॥ तच्च मास्ते ॥ पात्राणि चालयित्वाथ स्वस्तिवाचनं कचरेदिति ॥ तत्र कारमाहापस्करः ॥ स्व

श्रीराम
४४

356

प्रकरणे ३

न ॥ पिंडशिष्टचरोरन्ने किंचित्प्रादाय तत्त्यजेत् ॥ प्रक्षाल्या चम्य मुञ्जंतामित्यायेरेव पूर्ववत् ॥ मंत्रैः पिंडेषु पानीयं निषिंचेत्तत्तार्थं तद
ति ॥ यत्तु यात्रः ॥ अङ्गिः प्रक्षाल्य तत्रात्र प्रतिपिंडं तु पूर्ववत् ॥ कृत्वा वने जने कुर्यात्पिंडपात्रमधोमुखं ॥ तच्छास्त्रांतरपरमिति निर्णयसि
धौ ॥ गुणापसहारन्यायनस्वीकर्तव्यमिति पिंडयज्ञे प्रतिपादितं ॥ तत आचार्यः ॥ तत सम्प्रदत्त्वा चम्य नीवी विस्त्रस्य वाग्यतः ॥ ददाति
तदग्रेषु धितृणां मुपचारिकमिति ॥ तत्साहस एव ॥ अभ्यंजनाभ्यंजनं च वासादत्वा पृथक् पृथक् ॥ ओतोक्तविधिना दद्याज्जलांतरितमा
त्मवानिति ॥ तथा ॥ संबधनाभगात्रादि समुच्चार्य यथाक्रमं ॥ अभ्यंजयेति च वेतलं दद्यादंश्चेति वाजना ॥ संबधादिविनेतद्वृत्तिदद्यात्
वस्त्रक ॥ प्रतिपिंडं वस्त्रदशामपि वाणांस्तुकामुत ॥ दातायदितु वयसापंचाश द्वर्षतोधिकः ॥ तदात्मयि प्रकाष्ठस्थलामवासाथं भावयेद
ति ॥ स्मृत्यंतरे विशेषः ॥ गृहीत्वा दर्शपुंजीलेस्त्रिभिरभ्यंजनादिकं ॥ अपसव्यपितृभ्यस्तु प्रदद्यात्तत्तार्थं तदिति ॥ स्त्रीविषयपिंड
नादावृहादि विशेष अन्यथा प्रादुर्विषयतः ॥ ततः कारिकाविवरणं संग्रहे ॥ दशादत्वाथ पिंडेषु गंधपुष्पैस्तथोचयेत् ॥ धूपेदपि अनेवेधे
विधिं संपूर्णतारुत इति ॥ अत्र विशेषमाह निर्णयसिधौ देवलः ॥ दक्षिणां सर्वभोगांश्च प्रतिपिंडं प्रदापयेत् ॥ भक्ष्याण्यप्युपाति दद्व
भ्यंजनान्यशनानि चेत ॥ तत्रैव शारवः ॥ यत्किंचित्पच्यते गृहे भक्ष्यं भोज्यमगर्हितं ॥ अनिवेद्यं न भोक्तव्यं पिंडमूलकं च निति ॥ एत
दचनं संख्यनेतिकेचित् ॥ युक्तं त्वपसंख्यनं ॥ पिंडस्थपित्रर्थादिति ॥ तत आचार्यः ॥ अप्रदक्षिणवस्त्रं भोजनं परिताजलं ॥ दत्वा च
विकिरेदन्नदत्वा बुधपुनस्तत इति ॥ अत्रैव सवैविकिरणं कार्यमित्याचार्यस्मृतौ ॥ ततो निर्णयसिधौ मनुः ॥ अविजप्रच्यतान्पिंडान्यथान्य
सान्नामाहितः ॥ ततो नमावस्याये रूपतिष्ठेत्तुताजलिः ॥ तत्र विशेषः पारिजातब्रह्मांड ॥ सव्याजिराभ्यां पाणिभ्यां वेदं नम्रमिभंस

मि
क